M H

MCMXXVII i MCMXXVIII

Władysław St. Reymont

WŁADYSŁAW ST. REYMONT

SELJACI

SAVREMENI ROMAN

I

JESEN

PREVEO JULIJE BENEŠIĆ

ZAGREB 1928.
REDOVNO IZDANJE „MATICE HRVATSKE“
ZA GOD. 1927. i 1928.

Reymontovi „Seljaci“

Reymont, ime strano, čudno, koje kod nas neki čitaju na francuski, a neki na njemački način. Po obliku bi čovjek rekao, da je litavsko. A nije. Reymont se čita, kako se piše: Rejmont, s akcentom na prvom slogu. A to je ime postalo ovako:

Kolijevka Reymontâ nalazi se u selu Gidle, 10 km od Radomska, na rijeci Wierćici, koja je pritok Warte. Dakle u jugozapadnoj Poljskoj. U selu Gidle drevni je dominikanski samostan. Prior Kordecki, koji je branio Częstochowu od Šveda — poznata golema epizoda Sienkiewiczeva »Potopa« — poslao je, tako glasi predaja, zarobljenog vojnika, koji se zvao Balcer, dominikanskom samostanu u Gidle na dar. Taj Balcer je, vele, predak Reymontâ. Ime su mu izgovarali Bańcer, otale je nastalo prezime Bańcerek. Porodica Bańcerek ostala je u Gidlu i spominje se početkom 19. vijeka, da upravlja samostanskim dobrima. Jedan od tih upravitelja običavao je kleti: »odnijela te regimenta đavola!« Regimenta se poljski zove regiment, a u seljačkim ustima izgovara se rejment, i od te psovke »niech cię rejment djabłów porwie« nastao je nadimak, prišvarak onom pradjedu Bańcereku: rejment. Djed našega Reymonta piše se Rejment alias Bańcerek. Otac mu je već samo Rejment, Józef Rejment. On napušta kolijevku pređa, Gidle. Rejment se tek nedavno preobličio u Rejmont i Reymont (Adam

Grzymała Siedlecki, Rodowe gniazdo Reymontów, Tęcza, sv. 37. od 15. IX. 1928. Poznanj).

Władysław Stanisław Reymont rodio se u selu Kobiele Wielkie, kod Piotrkova, 6. svibnja 1868. Kao putujući glumac, kao mali činovničić na željezničkoj postaji (s plaćom od 10 rubalja na mjesec), pa opet kao putujući glumac provodi život u oskudici. Živeći tako deset godina, pateći se, upoznao je život i stao ga prikazivati u prvim novelističkim radovima realistički, grubo, surovo. Kao mladić od 27 godina izdaje svoje dojmove i slike s hodočašća k Majci Božjoj Częstochowskoj (Pielgrzymka do Jasnej Góry, 1895.), a slijedeće godine svoj prvi roman »Komedjantka«, iz života putujućih glumaca, koji nastavlja u velikom romanu »Fermenty« (1897.). Nije prošlo ni deset godina, i Reymont se uspeo u red prvih poljskih pripovjedača, postao je ravnopravni drug Żeromskomu, Sieroszewskomu, predstavnik svoje književne generacije, i ime, koje se ne može prešutjeti ni u najlapidarnijem prikazu intelektualnog života predratne Poljske. Uspjeh je to bio nagao, jer su duhom poljskim tada vladala još imena Sienkiewicza, Prusa, Orzeszkowe.

Nizom novela, među kojima se ističu one iz seljačkoga života, osvajao je Reymont svoje mjesto u književnosti. »Susret« (Spotkanie, 1897.), »Pravedno« (Sprawiedliwie, 1899.), »Lilli«, tužna idila, 1899. Velikim romanom »O b e ć a n a z e m l j a« (Ziemia obiecana, 1899.) zagrabio je u život industrijalaca poljskih u centrumu poljske produkcije sukna, u fabričkom gradu. Łódź, tvornice, židovi, Nijemci, radnici, pronevjerenje, paleži, krvava utakmica kapitalista, to je sredina, koja je stvorila odvratan tip Reymontova »Lodzermenscha«.

»S e l j a c i« (Chłopi), roman u četiri dijela, izlazio je od god. 1902.—1909., najprije u »Tygodniku Illustrowanom«, ilustrovanom tjedniku. Međutim je napisao velik broj novelističkih radova, u kojima se osjeća sklonost historijskim razmatranjima i političkim pitanjima, koja su naročito oživjela nakon ruskog poraza u ratu s Japanom i uvođenjem ustavnog života u Rusiji, u kojem su od prva početka Poljaci igrali gotovo najodsudniju ulogu, dok se taj konstitucionalizam nije izrodio u karikaturu demokracije. Reymont izdaje golemi roman o godini 1794., kad je Poljska bila pred posljednjom svojom diobom, pred konačnim grabežom. Roman »R o k 1794.« ima tri dijela: »Posljednji sabor Republike« (Ostatni sejm Rzeczypospolitej, 1913.), »Nil desperandum« (1916.) i »Insurekcija« (1918.). God. 1924. izdao je »Pobunu« (Bunt), u kojoj u obliku priče opisuje ustanak životinja protiv čovjeka. Valja spomenuti osim još nekoliko zbirka novela naročito knjigu dojmova »Iz helmske zemlje« (Z ziemi chełmskiej, 1910.) i egzotični roman »Vampir« (1911.).

Reymontu je g. 1925. podijeljena Nobelova nagrada za literaturu. Dana 15. kolovoza 1925. proslavljen je njegov uspjeh kao pisca »Seljaka«, — pisca o seljacima, a ne seljačkog pisca — službeno, od reprezentanata poljske vlade u selu Wierzchosławice. Pozdravio ga je vođa poljskih seljaka, bivši ministar predsjednik Witos. Povorke u seljačkim nošnjama, govori, glazbe, ministri, senatori, profesori, stranci, novinari, seljaci. Reymont je odgovorio kratko: »Građani! Oprostite, što ću reći samo nekoliko riječi, jer sam bolestan. Vaše poklonstvo nisam zaslužio. Izvršio sam samo svoju dužnost. Ganuće me spopada, svršavam sa staropoljskim: Hvala, seljaci, građani, Poljaci! (Bóg zapłać, chłopi, obywatele, Polacy). Umro je 5. prosinca 1925. u 57. godini života.

O postanku svog romana »Seljaci« napisao je Reymont u časopisu »L'Europe nouvelle« od 13. lipnja 1925. (br. 382) ove retke:

> Da dovršim »Obećanu zemlju«, viziju pakla, što ga stvara grad tvornica i velike industrije,

odlučio sam pobjeći u Pariz. Našao sam utočište u Ouarville-u (departman Eure et Loir), gdje sam proveo čitavu zimu i proljeće. Imao sam dakle dosta dokolice, mogao sam raditi, razmišljati i upoznati ljude i kraj.

Ono je selo bilo kao tisuće drugih.

Život je prolazio pokoravajući se neumoljivoj sudbini dana, rada, poslova — neopazice i malo po malo povlačio me je u svoje kolo. Brzo sam upoznao ljude oko sebe, a čudna i blještava melodija okolice očaravala me je, jer me je taj kraj sjećao na Poljsku: beskrajnost žitnih polja zelenila se kao i tamo; iste vrpce zaprašenih putova pružale su se na sve strane, na istom zamagljenom obzoru isticali su se crkveni tornjevi kao okamenjeno drveće u nujnoj sivoći.

U mom svagdanjem lutanju postala mi je ova francuska zemlja srodna, pa i ljudi i životinje. Svako drvo, svaki kamen postao mi je poznat, — ono kamenje stare rimske ceste, stoljetni drvored čudnih liktorskih svežnjeva, što polako umiru na pustim poljima i ne vode nikamo . . . Upoznao sam svako krdo ovaca, što je polazilo na pašu. Njihovi su me ovčarski psi pozdravljali prijateljskim štektanjem i lijegali bi mi do nogu. I koliko smo se puta zajedno vraćali u kišovit zimski suton.

Tako se slučajno u meni začela misao, da napišem knjigu o francuskom seljaku. Ta me je misao zaslijepila kao munja. Zolina »Zemlja« činila mi se da je uvreda i nepravda prema francuskoj zemlji i njenim radnicima. Odlučio sam uzeti ju u obranu i prikazati pravu zbilju. Plan je bio skiciran. Roman je trebao da se odigrava na istom poprištu kao i Zolina »Zemlja«. Samo je on trebao da bude snažna i vedra himna životu. U mojoj se knjizi trebalo čuti pjevanje ptica, osjetiti miris cvijeća i vidjeti, kako u ljudskim dušama buja sreća. Želio sam objaviti istinu o seljačkom životu, jer mi se činilo — kad bi materijalistička doktrina bila istinita — da ne bi nijedan čovjek i nijedna zvijer postojala na licu zemaljskom, jer bi bez srca bila ojađena svojim životom. Na sreću se s pokoljenjima mijenjaju i doktrine, a neka tajanstvena vjera, neka gotovo nesvijesna vjera u bolji život ne dopušta, da se nada ugasi.

Oduševio sam se za taj roman i . . . napustio sam ga, preplašen svojom smionošću.

Zola je tada bio prorok književnog svijeta, a ja nisam bio nitko.

To je sigurno: napisat ću taj roman, ništa nije lakše nego to, ali što ću onda s njim? Posjeti redakcijama, mučni sastanci s kritičarima, dugi sati čekanja po predsobljima nakladnika još su mi tako živo i tako gorko na pameti!

Pa ipak žalim, što nisam napisao taj roman!

Nekoliko godina kasnije započeo sam pisati svoje »Poljske seljake«. Ali čas je bio loše odabran. Pučke teme nisu u taj čas bile u Poljskoj baš u modi: vladali su Ibsen i Skandinavci. Mlade su pisce zaokupili socijalni problemi, borba protiv carizma i velike društvene reforme. Ostatak društva — mase — pokorno su se klanjale geniju Sienkiewicza.

Nitko nije poznavao seljaka, a malo ih je bilo, koji su se zanimali za njegov život. Seljak je služio većinom kao predmet šale, na seljačko

se pitanje nije gledalo kao na problem. Ipak je bilo sanjara, koji su išli u narod, da ga prosvjećuju i da mu omoguće dosegnuti višu razinu narodne i društvene svijesti, no ti su sanjari jedan za drugim svršili po ruskim ili pruskim tamnicama. Državna je vlast branila seljaka od najezde inteligencije. Zato je seljak živio kao nekoč na svoj način i sam za sebe: volio je svoje polje i svoju kravu, plodio se i umirao, a nije imao pouzdanja u ljude iz grada.

U tri mjeseca napisao sam omašan svezak mog romana.

Pošto mi neke literarne sumnje ne dadoše mira, otputujem u planine, da pročitam i da ispravim svoj rukopis.

Sjećam se, bilo je krajem listopada; duboka, kišovita jesen, kratki i tužni dani, bukove šume, tlo zatrpano crvenim lišćem kao da je sve u krvi. Noći su bile još tjeskobnije: kiša je probijala kroz krov, udarala kroz zidove, petrolejka se svaki čas gasila, vjetar je vodio strašno kolo u mojoj sobi, a peći su se nemilosrdno pušile. Čitao sam ustrajno stranicu po stranicu i napredovao sam sve polaganije sa strahom, koji je sve više rastao. Moj mi se vlastiti roman činio tuđ i lažan. Nedostajala mu je realnost. I sa stravom sam konstatirao, da me on podsjeća baš na Zolinu »Zemlju«, na knjigu, koju sam toliko mrzio.

Očaj me natjerao da lutam svijetom, da se čitave dane potucam po poljima i šumama kao pas bez gospodara, kao zalutali pas. Što da uradim?

Roman je dovršen, obuhvata jedanaest hiljada stranica: nakladnici potražuju rukopis, uskraćuju daljnje predujmove, a džep mi je prazan.

Proživio sam čitave dane u ogorčenoj borbi sa svojom literarnom savješću.

U taj se čas pojavio dr. Ochorowicz, odličan eksperimentator mediumizma, čovjek mudar i uzvišena duha. Ispitao je moje sumnje. Njegova je osuda bila okrutna: baci svoj rukopis u vatru, saberi svoja razmatranja i nanovo napiši svoju knjigu.

Spalio sam sve i zakleo se, da se više nikada ne ću vratiti tom predmetu.

Ali sudbina je htjela drukčije.

Iza nekog vremena povodom željezničke nesreće, što se dogodila u okolici Varšave, dospio sam pod ruševine vagona polomljenih rebara. Ozdravljenje je moje dugo trajalo, više od godinu dana. Vukli su me po raznim sanatorijima i bolnicama. I baš u te beskrajno duge dane i osamljene noći, što sam ih proveo u tihoj atmosferi suza i boli, ponovno je u mojoj duši uskrsnulo poljsko selo. Pričinilo mi se užurbano i uzavrelo. Beskrajne povorke prolazile su pred mojim očima, činilo mi se, da su zatrpale tu bolesničku dvoranu. Proljeća i ljeta, jeseni i zime išle su jedno za drugim, izronila bi polja teška svojom zrelom žetvom, šume su sa mnom razgovarale, ljudi su prolazili i svaki je čovjek povjeravao mojoj duši svoje boli i svoje radosti. Ne, nisam se više mogao oteti toj nutarnjoj zapovijedi.

Kad sam ozdravio, dao sam se na posao. Bio sam prisiljen da pišem »Seljake«. Pisao sam ih nekoliko godina i po raznim dijelovima Evrope, ali najviše u Parizu i u Bretanji. »Se-

ljaci«, prije no što su izašli u knjizi, izlazili su u tjedniku »Tygodnik Illustrowany« u Varšavi. Dospio sam do kraja drugog sveska, kad je iznenada provalila oluja u uredništvu. Urednik nije htio dalje da štampa moj roman; na to su silili čitaoci »Tygodnika«. Stotinama su vraćali brojeve »Tygodnika« i tražili, da im se vrati pretplata, ako se bude nastavilo štampanje tog bezbožnog, brutalnog i nemoralnog romana.

Imam čitavu zbirku ovih sočnih optužaba, poslanih na moje ime.

Na moju sreću »Tygodnik Illustrowany«, premda je pretrpio osjetljive gubitke, nastavio je štampanjem »Seljaka« sve dok nisam dovršio te »četiri knjige posvećene rasi poljskoga seljaka«.

Seljaci su djelo u četiri sveska: Jesen, Zima, Proljeće i Ljeto. Pred dvadesetak godina ovo je djelo odbijalo čitaoce zbog svog naturalističkog načina pisanja. Međutim taj naturalizam ili makar i realizam, zapravo je mirno posmatranje, nastojanje piščevo da bude objektivan, nesentimentalan i ravnodušan prema svojoj temi.

Roman »Seljaci« golemi je ep o životu sela. Reymonta zovu Homerom seoskog života. To selo nije ono literarno, etnografsko i folklorističko naše selo, kako su ga opisivali naši tobože realistički pisci u romantičnim fabulama, niti je to selo sentimentalna čežnja za primitivnošću i tobožnjom rousseauovskom prostodušnošću seljaka. Ovo je selo s v i j e t, potpuni s v i j e t za sebe i u sebi, odraz i sastavni dio prirode. Nije idealizovano niti postavljeno kao neka moralna protuteža gradu, — Reymont opisujući seljake ne pravi nikakve propagande protiv grada niti ga uljepšava na bilo čiji račun. Reymontovo selo Lipce toliko je sraslo sa suncem, vjetrom, njivom, vodom, ljudima, voćnjacima i životinjama, da se ne zna, čemu zapravo autor posvećuje veću pažnju: magli, koja je jutros pala, ili čovjeku, koji trpi nasilje vlasti; kravi, koja je oboljela, ili čežnji momčeta za djevojkom. Ova cjelina, nerazdruživost čovjeka i zemlje, čovjeka i klime, čovjeka i njegovog fizičkog i duševnog — u znaku crkve — života glavni je okvir djela.

Ako je Mickiewicz u idiličnosti »Pana Tadeusza« donio šlahecku, plemićku Poljsku, zapravo Litvu, u svim njenim pojedinostima: od gozbe, bitke, lova do muha, šuma i žaba, a da nije dovoljno pažnje posvetio seljaku, koji čini množinu, masu, narod, vojsku — nije ni čudo, jer mu je kao romantiku i plemiću bilo bliže društvo, koje je poznavao, u kojem je živio, i koje je onda, kao i svuda na svijetu, reprezentiralo politički narod. Reymont je u svom realističkom epu donio seljaka, čovjeka, koji živi prirodno, s prirodom, kao njen sluga i gospodar, boreći se uz pomoć božju s njom, da joj otme ono, što ona od svoje volje nikomu ne daje.

»Chłopi« imaju fabulu priprostu, jednostavnu, koja se dade ukratko ispričati.

Stari udovac Maćej Boryna prvi je gazda u selu. Ima oženjenog sina Anteka, koji živi s njim u kući uz ženu i dvoje male djece. Boryna je tiranin, napržica, škrtica, ali marljiv kao crv, ponosan i tašt. Pod stare se dane zagledao u Jagnu, najljepšu djevojku u selu, koja je doduše na zlu glasu. Antek se protivi očevoj ženidbi, jer hoće svoju baštinu i jer je i sâm ljubakao s Jagnom. Boryna izbaci sina i snahu s unučadi iz kuće, oženi se i provodi blažene dane uz mladu Jagnu. Selo, dakako, šapuće koješta. Protjerani Antek nije zaboravio na Jagnu, sada svoju maćuhu, i potajno provodi s njom ljubav. Stari Boryna sumnja, ali šuti. Zateče ih jednom u hambaru, potpali hambar, ali ljubavnici se spasoše. Boryna se i opet čini nevješt. Međutim je prispjela ciča zima, vri-

jeme je za sječu drva u šumi. Vlastelin je dao sječu seljacima iz udaljenijih sela, a to je Lipčane uzbunilo. U selu je metež i bijes. Oni ne dopuštaju da im se oduzme njihovo pravo, dižu se s oružjem i oruđem, da spriječe sječu. Vodi ih Boryna. Četa se digla, u četi je i Antek, koji je naumio da u zgodan čas u tučnjavi ustrijeli oca. U šumi se sudare s onima, što su sjekli drva. Stignu oružani ljudi, da suzbiju navalu, nastaje borba. Antek, koji je vrebao iza drveta i nišanio u oca, opali u napadača očeva, ubije ga i tako u zadnji čas spasi oca od smrti. Stari Boryna, teško ranjen, onesviješten pada, Antek plačući poleti k ocu. — Vlast je pozatvarala buntovne seljake i drži ih u okružnom gradu. Selo je opustjelo. Proljeće je prispjelo, nema muškaraca da rade u polju. Dječaci su slabi, žene ne umiju. Utjecajem Roka, nekog zagonetnog prosjaka, hodočasnika i prosvjetitelja, pomognu susjedna sela, koja su zimus bila u šumi pobijena, pooru i zasiju Lipčanima polja. Vlast je napokon pustila iz zatvora seljake, sve, osim Anteka, koji je ubojica. U Boryninoj je kući opet Antekova žena, Borynina snaha, s djecom. Boryna cijelo proljeće odleži bolestan, ranjen, dolazi tek na časove k svijesti. Jagna, mlada žena, zna, da će morati iz kuće, umre li Boryna. Jedne noći digne se bunovan Boryna i mahnit polazi u polje — za njim pas — da sije. Baca grude zemlje u misli, da je to sjeme, prolazi svojim poljem i pada mrtav. Antek, kad je bio pušten, nije zatekao oca živa. Jedan se čas u njemu bori ljubav prema Jagni, koja je zgriješila s mladim klerikom i koju je selo sramotno izagnalo, protjeralo. Antek se vraća k ženi, k svojoj zemlji, kao i njegov otac, stari Boryna. Ljeto je, žetva, rad.

To je osnovni sižê ove epopeje o seljacima. U njoj, uostalom, zapravo i nema glavnih i sporednih lica, sva su jednako plastična i jednako važna. Ovo je tek roman Borynine kuće. Drugi je u kući Jagnine matere, treći kod mlinara, onda onaj u župnikovom dvoru, kod orguljaša, kod općinskog kneza, u židovskoj krčmi — svuda je radnja, intenzivan život. Kao što je živa ona scena tučnjave u šumi (u Zimi), tako su žive i pokretne scene borbe s Nijemcima kolonistima, takva je scena s glasovanjem za školu, kad dolazi ruski činovnik, da ih prisili na rusku školu, takav je čitav niz epizoda. Misa, sudnica, krčma, sajam, svadba, čišćenje kupusa, vađenje krumpira — sve je to izneseno bez folklorističke pedanterije, živahno, šareno, patetično, možda s malko blagoga, napolak dobrodušnoga a napolak ironičnoga smiješka autorova. Ali ne samo ljudi, nego i sve drugo, od oblakâ, šuma, snijega, magle, kiše, vjetra, zalaza i izlaza sunca, pa do životinje, lastavice, krave, psa, róde, do biljke, voćke, raži — sve je tako plastično, tako živo i tako v a ž n o shvaćeno i prikazano, da nema praznine, da nema unaprijeđenih i zapostavljenih, niti jedno odskače od drugoga, — sve je jedna cjelina. Čitalac stekne dojam, da je u tom selu doista sâm bio, da bi ga gotovo mogao nacrtati: i ono jezero i onu ulicu, drvored, gdje je crkva, gdje se zimi prelazi preko leda, kako se uzdižu naokolo na uzvisinama polja, gdje je što zasijano, — kao da se vratilo neko imaginarno rodno selo u pamèti, te nanovo oživješe dvorišta, strništa, stari drvoredi, brežuljci, blato, seljačka soba, bának, plug, pas i ona róda, što pripitomljena stoji na jednoj nozi i kljuca nepoznate prolaznike kljunom. Razgovor seljaka, koji su bili u vojsci i u svijetu, mîsli o poljskoj slobodi, aluzije na ustanak od unatrag mnogo godina, raspravljanje o odnosu seljaka prema gospodi, koja su dizala bune, a seljak ih plaćao glavom, osjećaj narodne svijesti, kad progovori stari Boryna: Bracia Polaki!, a još više od te svijesti: osjećaj privrženosti zemlji, rođenoj zemlji, požuda za posjedom zemlje, sve u nabožnosti, koja nije formalistička, nego duboko osjećana. Župnik je pošten, savje-

stan, ali isto tako lakom na zemlju. Čita brevijar dok njegovi konji pasu tuđu djetelinu. Plaho se obzire, ne dolazi li tko, i ogorčeno vikne na konje, pa opet tobože pozorno zaviri u svoju pobožnu knjigu. Strasti, od ljubavi do mržnje, tako su elementarno iznesene, da bi romantik prigovorio toj bezobzirnosti. U grubostima tim nema ni traga pikanteriji, a jedva se naiđe na samilost u Reymonta. Iako je njegov jezik pun deminutiva — to je svojstvo poljskog jezika — u najnježnijoj sceni naići ćete na grubu, seljačku, gotovo trivijalnu riječ. Scenu, kad sluga Kuba sebi sjekirom siječe nogu, jer ga boli, teško je pročitati tankoćutnom čitaču. Homerskim mirom, bez one Zoline maskirane ironije, iznesene su najrealističnije scene. Reymontov je realizam nekako svečan, on je, što naročito valja naglasiti, kršćanski. »Seljaci« su roman religioznog autora, ovo je roman u svojoj biti katolički. Crkva vlada i upravlja duhom ovih radinih, zlobnih, sebičnih, razbludnih, pobožnih i prostodušnih ljudi, iako ne na način sredovječan, ali ona ima glavni utjecaj na duševni i formalistički život ovih ljudi. Jer zašto je Jagna sramotno izbačena iz sela? Poznata su bila selu njena ljubakanja i s Mateušom i s Antekom prije i poslije udaje, kao i s drugima, ali tek kad se splela s orguljaševim sinom, koji je nosio kleričku halju, planuo je bijes sela. Ova epopeja kršćanskoga gledanja na život počinje se u prvom svesku (Jesen) riječima: Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!, a svršava se u četvrtom svesku (Ljeto) riječima: Ostańcie z Bogiem, ludzie...

Reymontov jezik nije čisto književni. To je narječje, koje je vrlo blizu poljskom književnom jeziku (poljski dijalekti ne razlikuju se uopće ni toliko oštro kao hrvatski), a udaljuje se od književnog govora tek u nekim oblicima, naročito pak u leksikalnom blagu provincijalizama. Reymont se ne služi tim jezikom samo kad iznosi razgovor seljaka, nego i u svojim opisima, ali i to je uvijek učinjeno s mjerom, te nikada ne pretjerava provincijalizmima tobože radi kolorita. On ima tako bujan jezik, tako bogat, da mu zacijelo među piscima u prozi nema ravna, premda je i slavan i poznat sa svog stila i Sienkiewicz, a sa snage i Żeromski i Przybyszewski.

»Chłopi« su slika života poljskog seljaka prije gotovo 30 godina. Odonda je talas civilizacije dublje dopro u poljsko selo, veliki je rat pomeo svu Poljsku uzduž i poprijeko, s istoka na zapad i sa zapada na istok sa stotinu metâlâ od godine 1914. pa sve do boljševičkog napada pred vratima Varšave 1920. Preporođena i slobodna Poljska dobiva novog, slobodnog seljaka, koji ne će biti ni analfabet ni dušmanin inteligencije, i sada nije više potrebna podzemna akcija onakvih prosvjetitelja kao što je ovdje hodočasnik i prosjak Rok.

Kod prevođenja ovoga djela najteže je bilo naći t o n, da odgovara seljačkom intimnom načinu pričanja poljskoga originala, koji se zanosi kadšto u bujnost najraznolikijih sinonima ili u bogatstvo opisivanja krcato riječima potenciranoga značenja, držeći se usto dosta rastegnute narativne metode s mnogo nepotrebnih »ovaj, taj, onaj, kao što ono«, s primitivnim, patrijarhalnim nabrajanjem, koje vrvi samim veznicima »a« i »i«, bez interpunkcija na pravome mjestu, a sve to u seljačkoj maniri. Koliko se moglo, nastojao sam da to prenesem i u hrvatski prijevod. Neknjiževnog dijalekta nisam tražio, jer je naš književni govor štokavski identičan s pučkim štokavskim govorom, samo sam gdjegdje morao posegnuti za provincijalizmima, gdje nema književno-ustaljenih naziva, a u pučkom se govoru razlikuju po našim krajevima. Naročito je to bio slučaj kod naziva narodnih običaja, zgrada, prostorija, nošnje. Tu se morao dati neki lokalni kolorit: bának, trap, štagalj, stelja, suša, komora, podstrešje, pogača i t. d. da se izbjegnu riječi: hiža, mlinci, komin i t. d., koje se na manjem teritoriju hrvatskoga

jezika upotrebljavaju. Često naše riječi značenjem ne odgovaraju poljskim iako jednako glase, a značenje im je veoma blisko: izba, kamin, stajanie, chlew i t. d. Za »ogacenie« (zatrpavanje kuće lišćem protiv zime i snijega) nisam našao hrvatskog narodnog izraza. Selo, u kojem se događa radnja romana, zove se Lipce. Morao sam mu radi konsekventnosti dati srednji rod: Lipce, Lipca, Lipcu, a ne pluralni oblik (kako je u poljskom), jer bih inače morao selo nazvati: Lipci, Lipaca, Lipcima, što mi se čini dalje od originala. Takvih udaljivanja od poljske gramatičke forme moralo je biti nekoliko, a isto tako i u transkripciji imenâ. Glavno sam ime ostavio netaknuto: Boryna (akcenat na drugom slogu), ali ime mu pišem, iz oportuniteta, fonetski: Maćej, a ne Maciej. Ostala je i Jagna, koja se zove i Jagusia (tu se nije smjelo transkribirati, premda bi bilo oportuno: Jaguśa), a zove se i indeklinabilnim imenom: Jaguś. Szymeka, Jędrzeja, Rocha i t. d. pretvorio sam u Šimeka, Andriju, Roka i t. d.

»Seljaci« su prevedeni na ruski jezik (»Mužiki«, preveo W. Chodasiewicz, 1919.), na češki (»Chlopi«, polští sedláci, preveo K. O. Rypáček, Praha 1920.), na engleski (»The peasant«, preveo M. H. Dziewicki, New-York 1924.) na njemački (»Die polnischen Bauern«, preveo Jean Paul d'Ardeschach, Jena 1912.—1916.), na francuski (»Les paysans«, preveo F. L. Schoell, Paris, 1925.), na švedski (»Bönder«, prevela Ellen Wester, Stockholm 1920.—1924.) kako to navodi Jan Lorentowicz u svom francuskom eseju o Reymontu, a prevedeni su i na slovački, talijanski, madžarski i japanski jezik.

Julije Benešić

JESEN

I

... Hvaljen Isus!

— Na vijeke, draga Agato, a kuda ste pošli?

— U svijet, među ljude, velečasni — u široki svijet!... — i ona opiše batinom luk od istoka do zapada.

Svećenik nesvijesno pogleda u tu daljinu i brzo zaklopi oči, jer je iznad zapada visjelo žarko sunce; a onda zapita tiše, gotovo plašljivije:

— Istjerali su vas Kłębovi, a? A valjada ste se posvađali?... možda...

Ona odmah ne odgovori, malko se ispravi, teško prijeđe starim izbuljenim očima preko jesenskih pustih polja, i preko krovova sela, što je ostalo skriveno među voćnjacima.

— Eh... nisu me otjerali... kako bi... dobri su oni ljudi — rođaci. A i svađe nije moglo biti nikakve. — Sama sam uvidjela, da mi valja u svijet. — S tuđih kola sići se mora, makar bilo posred mora.

Valjalo je... nisu više imali posla za mene... zima stiže, pa kako — zar da me badava hrane ili da mi dadu badava kut da prenoćim?...

A baš su i tele odbili od sise... a i guske, jer su noći već hladne, treba spremiti pod krov — pa sam se uklonila, da im dam mjesta... dakako, šteta je živine, i to su božji stvorovi... A ljudi su dobri, barem me preko

ljeta prigrle, ne požale mi ni žlice hrane — čovjek se kod njih snađe kao da sam kakva gazdarica...

A zimi u svijet, da prosim.

Mnogo mi ne treba, a to ću isprositi kod dobrih ljudi i milošću dragog Isusa prokuburit ću do proljeća, a još će se i malko groša skuckati — baš koliko treba za njih pred žetvu... ipak su rođaci...

A Isus slatki naš ne će ostaviti sirotinju.

— Ne će ostaviti, ne će — usklikne on toplo i stidljivo joj utisne u šaku zlotovku.

— Dragi naš velečasni, velečasni!

Sagne mu se do koljena drhtavom glavom, a suze krupne kao grašak prosuše joj se po sivom licu, naboranom kao one jesenske brazde.

— Pođite zbogom — idite — šapne on u neprilici, dižući je sa zemlje.

Skupila je drhtavim rukama torbe i štap sa šiljkom na kraju, prekrstila se i pošla širokim, izrovanim putem prema šumama; samo se na mahove okretala prema selu, prema poljima, na kojima su kopali krumpir i na onaj dim pastirske vatre, što je nisko puzao nad strništem — pogledavala je tužno, sve dok nije iščezla iza grmlja kraj puta.

A svećenik je opet sjeo na kotače pluga, uzeo burmuta i rastvorio brevijar, ali oči mu se sklizale s crvenih pismena i letjele po ogromnom prostoru, što je zaronio u jesensku nujnost, čas su lutale po blijedom nebu ili bi se zaustavile na slugi, što se zgrbio iznad pluga.

— Walek... brazda nije ravna... he... kliknuo je podignuvši se malko i očima je pratio korak za korakom par ugojenih konja, koji su škripeći vukli plug.

Opet stade nesvijesno da očima prelazi preko crvenih pismena brevijara i da miče ustima, ali svaki je čas

očima stizao konje, čas jato vrana, koje su oprezno, s ispruženim kljunovima skakutale u brazdi i na mahove, iza svakog udarca biča, iza svakog zaokreta pluga, teško se dizale i odmah padale na preorane brazde i oštrile kljunove na tvrdim, suhim grudama.

— Walek! ošini dešnjakinju, jer zaostaje!

Nasmiješi se, jer je dešnjakinja, ošinuta, odmah ravno povukla, a kad su konji stigli do puta, živahno se digao, potapšao ih ljubezno po vratovima, te su prema njemu ispružili nozdrve i prijateljski mu njuškali lice.

Điiii! — povikne Walek pjevajući i izvuče sjajni plug, kao da je od srebra, lako ga podigne, povuče konje uzdama, da su opisali kratak luk, zabode svijetli lemeš u strnište, ošine bičem, konji potegnuše s mjesta, da zaškripješe ždrepčanici — i orao je dalje, veliki komad zemlje, koji je u pravom kutu padao od puta strminom i kao dugački niz sivih gruda protezao se sve do sela, što je ležalo nisko i bilo gotovo poplavljeno od crvenkastih i žućkastih voćnjaka.

Bilo je tiho, toplo i nekako pospano.

Sunce, premda je bilo već krajem rujna, dobrano je još grijalo — visjelo je na pola puta između juga i zapada, iznad šuma, te kamenje i kruške po poljima, pa i osušene tvrde grude bacahu sjenu noćnu i hladnu.

Na opustjelim poljima vladala je tišina i opojna slatkoća u zraku zamagljenom sunčanom prašinom; na visokom, blijedom modrilu ležali su gdjegdje bez reda porazbacani golemi bijeli oblaci kao zasipi snijega, koje su nanijeli i raščupali vjetrovi.

A pod njima, kamo okom segneš, ležala su siva polja poput goleme zdjele s plavim rubom šumâ — zdjele, kroz koju je rijeka kao srebrna, od sunca sjajna pređa treptala u zavojima ispod jelša i vrba uz obalu. Sabrala se

usred sela u veliko duguljasto jezero i hrlila prema sjeveru provalivši između brežuljaka; na dnu kotline, oko jezera, prostrlo se selo i bljeskalo se na suncu jesenskim bojama voćnjaka — kao crveno-žuta gusjenica svinuta na sivom listu loćike, a od sela se do šumâ pružilo dugačko, malko isprepleteno predivo njivâ, ponjave sivih polja, vrpce međâ punih kamenja i trnja — samo gdjegdje u toj srebrnastoj sivoći prosipahu se pruge zlata — žutio se vučjak mirisnim cvijetom, ili su se bijelila malaksala, presušena korita potokâ, ili su se ispružili pješčani sneni putovi, a nad njima su se redovi snažnih topola polagano penjali na uzvisine i priklanjali se šumama.

Svećenik se trgne iz zagledanosti, jer se dugačka, tužna rika začula negdje nedaleko, te su se vrane digle uz krik i kosim su smjerom poletjele na krumpirišta — a crna je treptava sjena hrlila za njima odozgo po strništima i ugarima.

Rukom zastre oči i pogleda ispod sunca — putem od strane šume išla je neka djevojka i vukla za sobom na konopcu veliku, crvenu kravu. Prolazeći kraj njega nazvala je Boga i htjela da skrene, da poljubi svećenika u ruku, ali krava ju je potegnula u stranu i opet stala da riče.

— Vodiš li na prodaju, a?

— Ne... nego samo k mlinarovom biku... stoj, ludo... Jesi li pobjesnila, što li ti je? — vikala je sva zadisana, nastojeći da sustavi kravu, ali ona ju povuče i obje su potrčale trkom, da ih je prašina zastrla oblakom.

A zatim se teško vukao po pješčanom putu židov truljar, gurao pred sobom dobro natovarene tačke, a svaki čas je sjeo i teško disao.

— Što ima novo, Mošek?

— Što ima novo?... Komu je dobro, tomu je i novo dobro... Krumpiri su, hvala Bogu, rodili, raž se sve prosipa, bit će kupusa. Tko ima krumpira, tko ima raži, tko ima kupusa — za toga je dobro, što je novo! Poljubi svećenika u rukav, opaše pojas od tačaka i gurao ih je dalje, već lakše, jer se tu počela blaga strmina.

A onda je išao posred puta, po prašini, vukući noge slijepi prosjak, kojega je na uzici vodio debeli pas.

A onda je od šumske strane potrčao dječak s flašom, ali kad je ugledao svećenika kraj puta, zaobišao ga je izdaleka i poprečke preko polja otrčao u krčmu.

A onda opet seljak iz susjednog sela, koji je vozio u mlin, ili je židovka tjerala jato kupljenih gusaka.

I svatko je nazvao Boga, izmijenio nekoliko riječi i pošao svojim putem, otpraćen ljubeznom riječju i pogledom svećenika, koji, jer se sunce sve niže spuštalo, ustane i vikne na Waleka:

— Poori do breza i onda kući... badava se konji muče.

I krene polagano prema međama izgovarajući u pol glasa molitvu i obuhvatajući vedrim pogledom, punim ljubavi, polja...

...Redovi žena crvenili su se na krumpiristima... čulo se štropotanje krumpira, što su ga sipali u kola... gdjegdje su još orali za sjetvu... stada šarenih krava pasla su po ugaru... dugačke pepeljaste brazde vidjele su se kao rđa, pokrivene mladom četkom iznikloga žita... čas su se guske poput pahuljica snijega bijelile na izgaženim, potamnjelim livadama... negdje je riknula krava... palile su se vatre i dugačke, plave gvalje dima protezale su se nad poljima... Kola su zaštropotala ili bi plug zaškripao o kamen... a onda je opet tišina zaokupila zemlju na čas, te se čulo muklo mrmljanje

rijeke i klepet mlina, skrivenoga iza sela, u gustoj guštari požutjela drveća... za čas se oteo ženski glas pjevajući ili krik, koji je Bog zna odakle dopr'o, letio nisko, razbijao se o brazde i rupčage i tonuo bez jeke u jesenjoj sivoći, na strništima prepredenim srebrnom paučinom, po pustim snenim putovima, iznad kojih su se svijale jarebike s krvavim, teškim krošnjama... tamo su drljali polja i oblak sive, drevne prašine dizao se iza bránâ, protezao se i puzao sve do uzvisine i padao, a ispod njega, kao iz magle, vidio se bos seljak s golom glavom, opasan plahtom — išao je polagano, grabio zrnje iz plahte i sijao jednoličnom nabožnom kretnjom, koja blagosivlje zemlju, stizao do kraja brazda, grabio iz vreće žito, zaokretao i polagano se uspinjao uz brdo, da mu se vidjela najprije čupava glava, onda ramena, a napokon se vidio čitav na pozadini sunca s istom tom kretnjom sijanja, kojom blagosivlje; s istim tim svetim gibanjem razbacivao je žito, koje je kao zlatna prašina zaokruženim vrtlogom padalo na zemlju.

Svećenik je išao sve sporije, kadšto bi zastao, da odahne, onda bi se opet osvrnuo na svoje konje, čas bi pogledao u dječake, koji su bacali kamenje na veliku krušku, a onda su rpimice pritrčali k njemu i skrivajući ruke za leđa cjelivali rukav njegove mantije.

On ih pogladi po glavama i reče opominjući:

— Samo nemojte da pokrhate grane, jer na godinu ne ćete imati krušaka.

— Nismo mi bacali na kruške, nego jer je tamo vranino gnijezdo — javi se najsmioniji.

Svećenik se dobrodušno nasmiješi i pristupi kopačima.

— Pomoz Bog pri poslu!

— Bog vam platio, zahvaljujemo! — odgovoriše jednoglasno, ispraviše se i svi pođoše da poljube u ruku dragoga velečasnoga.

— Ljetos je dao Bog da su rodili krumpiri, a? — reče i pruži otvorenu burmuticu muškarcima — a oni su pomno i s poštovanjem hvatali prstovete, ali se nisu usudili da se pred njim posluže.

— Krumpiri su kao mačje glave i mnogo ih ima pod vršikama.

— He, to će svinje poskupiti, jer će svatko htjeti da ih tovi.

— I onako su već skupe; ljetos su pokrepale od pošasti, a i za Prusku kupuju.

— Da, da. A čije vi to krumpire kopate?

— Pa Borynine.

— Gazdu ne vidim i ne mogu da ga prepoznam.

— Otac je otišao s mojim u šumu.

— A to ste vi, Ana, kako ste? — obrati se k mladoj, pristaloj ženi s crvenom maramom na glavi, koja je, jer su joj ruke bile zaprljane od zemlje, prihvatila kroz pregaču njegovu ruku i poljubila ju.

— A kako je vašem dječaku, što sam ga ono u žetvu krstio?

— Hvala, velečasni, zdrav je i pomalo puže.

— No, ostajte zbogom!

— Bog vas pratio!

I svećenik krene desno, prema groblju, što se nalazilo s ove strane sela uz put zasađen topolama.

Dugo su za njim gledali šuteći, na njegov vitki, malko pognuti lik, a tek kad je prešao preko niske kamenite ograde groblja i pošao između grobova prema kapeli, što je stajala posred požutjelih breza i crvenih javorova, razvezaše im se jezici.

— Boljega ne bi našao, da ga po cijelom svijetu tražiš, — poče jedna od žena.

— Da, a htjeli su ga oteti u grad... da nije otac s knezom išao da moli biskupa — pa ga ne bismo imali... Kopajte, ljudi, kopajte, skoro je veče, a krumpira je još mnogo — govorila je Ana prosipljujući svoju košaru na gomilu, što se žutila na raskopanoj zemlji punoj povenulih vriježa.

Hitro se latiše posla i tiho, da se samo čulo kljucanje motičica o tvrdu zemlju, a kadšto i suhi zvuk željeza o kamen. Kadšto bi tkogod uspravio leđa i ukočenu hrptenicu, duboko odahnuo, bez misli pogledao na sijača pred sobom i opet kopao, vadio iz sive zemlje žute krumpire i bacao u koš pred sobom.

Bilo ih je nekoliko, većinom starih žena i najamnika, a za njima su se bijelile nogare, gdje su u ponjavama ležala djeca, koja su se na mahove javljala plačem.

— Dakle je i stara pošla u svijet — započe Jagustynka.

— Tko? — zapita Ana i uspravi se.

— Pa stara Agata.

— Da prosi...

— Dakako, da prosi! Nego što, ne na slavu, nego na prosjačenje. Naradila se kod rođaka, služila im preko ljeta — pa su je pustili na zrak.

— Vratit će se na proljeće, dovući će im u torbama i šećera, pa i čaja, pa i novaca pomalo — i onda će ju milovati, dati joj da spava u krevetu, pod perinom, ne će joj dati da radi, samo da se odmori... A govore joj ujna, i tetkom ju zovu, dok iz nje ne iscijede i posljednji groš... A na jesen za nju nema mjesta u trijemu ni u hlijevi. Mrcine proklete, pasji rođaci — provali iz Jagu-

stynke i takav ju je gnjev spopao, da joj je poplavilo staro lice.

— Sirotinji tako uvijek, na priliku, vjetar dûše u oči, — dobaci neki najamnik, star, izmožden, krivousti starac.

— Kopajte, ljudi, kopajte — nukala je Ana, jer joj nije godio pokrenuti razgovor.

Jagustynka, jer nije mogla da dugo izdrži šuteći, pogleda na momka, što je stajao, i reče:

— Ovi Paczesi već su stari momci, već su im i dlake probile...

— Ali još su uvijek ledični, — reče druga neka žena.

— A tolike cure omatoriše ili odoše u službu...

— Ali oni imaju nekih petnaest rali a još i livadicu iza mlina.

— Dakako, samo da im majka dopusti da se ožene, da im popusti...

— A tko će krave musti, tko će ispirati, tko će obilaziti gospodarstvo, a tko svinje...

— Majka pazi samo na Jagusiu, a Jagna je kao kakva gospođa, baš kao da je gazdinska kći, samo se kiti... i umiva, ogleda se u ogledalu i kosu plete.

— I gleda samo, koga će pustiti pod perinu, ako je taj jak! — dobaci opet Jagustynka sa zlobnim smiješkom.

— Józek Bandhov već je slao k njoj s vudkom — pa nije htjela.

— Gle... bijesna vlastelinka.

— A stara samo sjedi u crkvi i moli se iz molitvenika i ide na proštenja!

— Istina, ali je i vještica. A tko je Wawrzynovim kravama oduzeo mlijeko, a? A kad je Johanovom dječa-

ku, što joj je krao šljive, rekla neku zlu riječ, odmah mu je ovolika kvrga na glavi izrasla i sav je bio uzet, Isuse!

— I da onda bude blagoslova božjeg nad narodom, kad u selu ovakve žive...

— A davno, dok sam ja još očeve krave pasla, znam, da su takve protjerali iz sela — dometne opet Jagustynka.

— Njima ne će ništa biti, jer ima tko da ih čuva... — i spustivši glas u šapat i gledajući postrance u Anu, koja je sprijeda prva s kraja kopala brazdu, šaptala je Jagustynka susjedama:

— A kažu, da ih prvi čuva Hankin muž... on leti za Jagnom kao pas...

— Zaboga... draga... čudesa pričate... Ali to bi bio grijeh i sramota pred Bogom... — šaptale su druge kopajući i ne podižući glave.

— A da je on jedini... nego kao za kujom jure za njom momci.

— A što je lijepa, lijepa je; ishranjena kao junica, lice joj bijelo, a oči su joj baš kao onaj lanov cvijet... a čvrsta je, da joj po koji muškarac nije dorastao...

— Pa jedino što radi, to je da ždere, a samo spava, pa kako ne bi bila lijepa...

Dugo su šutjele, jer je trebalo istresti krumpire na gomilu.

A poslije su se rijetko oglašavale čas o ovom čas o onom, dok nisu zašutjele, jer je jedna opazila, kako iz sela preko strnjaka trči Józka Borynina.

I dotrčala je sva zadisana i već izdaleka vikala:

— Hanka, hajdete kući, jer se kravi nešto desilo.

— Isuse, Marijo, a kojoj?...

— Onoj šarenoj... pa ona... ne mogu da dahnem.

— Zaboga, i mene je zagušilo, mislila sam, da je mojoj... — usklikne Ana, jer joj je odlanulo.

— Tek što ju je Witek dotjerao, jer ih je lugar istjerao iz gaja. Krava se usopila, a kako je debela... i odmah je pred oborom pala... pa ne pije, ne ždere, samo se vâlja i riče, da je strašno!

— A zar nema oca?

— Ne, tata još nije stigao. Isuse, dragi Isuse, takva krava, što je najedamput cijelu muzlicu mlijeka davala. Hodite brzo!

— Evo me odmah, ovaj tren.

Izvadi dijete iz plahte, nadjene mu kapicu s resama na glavu, zamota ga u pregaču i pohrli žurno, a tako ju je preplašio taj glas, te nije spustila zasukanu suknju, posve je zaboravila, a njene do koljena otkrite noge bijelile su se na njivi. Józka je trčala sprijeda.

A kopači, raskoračeni nad svojim brazdama, polagano su se pomicali kopajući ljenije, jer sada nije nitko nadzirao ni požurivao.

Sunce se već pomicalo prema zapadu i, kao da je ražareno od bijesne trke, crvenilo se kao golemi kotač i spuštalo se iza crnih, visokih šuma. Mrak je postajao sve gušći i već je puzao po poljima; micao se brazdama, vrebao po jarugama, sakupljao se u guštarama i polagano se razlijevao po zemlji, prigušivao, zahvatao i potamnjivao boje, te su samo krošnje drvetâ, tornjevi i krovovi crkve gorili u plamenu. A neki su već i stizali s poljâ kući.

Ljudski glasovi, rzanje, rika, štropot kolâ sve se oštrije čuo u tihom pomračenom zraku.

Zvonce je na crkvi počelo da javlja Pozdravljenje svojim kovinskim cvrkutom, ljudi su zastajkivali i šapat molitve padao je u mrak kao šuštanje lišća što pada.

Uz pjesmu i vesele poklike gonili su stoku s pašnjaka, što je gusto stisnuta išla u oblaku prašine, te su samo na mahove iz nje izvirivale krupne glave i široko razmaknuti rogovi.

Ovce su gdjegdje blejale, guske se digle s pašnjaka i jatomice su letjele osvijetljene rumenilom zapada, samo je oštar krik njihov kazivao, da su u zraku.

— A šteta, krava je bila stelna.

— I... nije siromaka zadesilo.

— Ali šteta je i govečeta da propadne.

— Boryna nema domaćice, pa i onako sve leti kao kroz sito.

— A zar Hanka nije domaćica?

— Za sebe... žive kod oca na stanu i gledaju samo da štogod na svoju stranu otkinu, a očevo neka pas čuva.

— Ali Józka, premda je još glupo dijete, i ona pomaže.

— A zar Boryna ne bi mogao dati zemlju Anteku, a?

— A od njih da dobije svoj dio, a? Wawrzek, star ste, ali ste još posve glup — započe živahno Jagustynka. — Ho, ho, Boryna je još krepak, može se i oženiti, a lud bi i bio da djeci prepiše.

— Da, krepak je doduše, ali mu je već nekih šezdeset godina.

— Wawrzek, ne boj se, svaka će udavača poći za njega, neka samo riječ progovori.

— Već je dvije žene sahranio.

— Neka sahrani i treću, Bog mu pomogao, ali djeci neka, dok je živ, ne da ni komadića, ni krpice, ni onoliko, koliko stopom može da pokrije. — Gadovi, udesili bi ga kao mene moja djeca. Dali bi mu dio! da bi u nadnicu morao ići, od gladi bi umirao i pošao bi u prosjake. Samo

daj djeci što imaš — pa će ti dati baš, koliko ti treba za uže ili za kamen oko vrata...

— Ljudi, vrijeme je kući, mrači se.

— Vrijeme je, vrijeme! sunce je već zašlo.

Brzo pokupiše motike, košare, lonce od objeda i krenuše polagano jedno za drugim uz među razgovarajući pomalo, samo je stara Jagustynka neprestano nešto žestoko uzvikivala protiv svoje djece, a zatim je stala proklinjati sve i svakoga.

A u korak s njima nekakva je djevojčica tjerala krmaču s prascima i pjevala tankim glasićem:

Ej, ne idi pokraj kolâ —
Ej, ne drži se osi,
Ej, ne daj momku usta,
Ej, ma te lijepo prosi.

— Gle lude, dere se kao da kožu s nje gule.

II

Na Boryninom dvorištu, što je s tri strane bilo okruženo gospodarskim zgradama, a s četvrte strane voćnjakom, koji ga je dijelio od ceste, već se bilo skupilo dosta naroda; nekoliko je žena vijećalo i divilo se golemoj crveno-bijeloj kravi, što je ležala pred oborom na gomili gnoja.

Stari pas, ponešto šepav i oguljene dlake na bokovima, trčao je oko šarulje, njuškao ju, lajao, zatim bi pojurio prema plotu i tjerao na cestu djecu, što su se pritisla uz ogradu i radoznalo virila, ili bi dotrčao do krmače, što se ispružila kraj kuće i tamo tiho stenjala, jer su ju sisali bijeli, mladi praščići.

Hanka dotrči sva zadisana, pritrči kravi i stade ju milovati po njuški i glavi.

— Šarulja, sirotice, šarulja! — uzvikala je plačljivo, dok nije udarila u plač i u duboko naricanje.

A žene su na mahove svjetovale nove načine, kako da se spasi bolesnica; sipali su joj rastopljenu sol u grlo i rastopljeni vosak od posvećene svijeće s mlijekom; netko je svjetovao sapun sa sirutkom — a jedna je dovikivala, da bi kravi trebalo pustiti krv — no kravi nije ništa pomagalo, protezala se sve duže, kadšto bi podigla glavu i riknula otegnuto kao da zazivlje u pomoć, bolno, te su joj se lijepe oči s ružičastim bjeločnicama zamutile

maglom, a teška je rogata glava padala od naprezanja, te je samo plazila jezik i lizala Hanki ruke.

— Možda bi Ambrozije mogao pomoći? — predloži jedna.

— Da, on je vješt u liječenju — uzvratiše druge.

— Józia, potrči! Odzvonilo je Pozdravljenje, mora da je još kod crkve. Zaboga, a kad otac dođe, bit će psovanja, bit će. — A ipak mi nismo ništa krive! — jadikovala je plačljivo.

A zatim je sjela na prag obora, turila dječaku u usta, jer je plakao, bijelu punu grud i s beskrajnim je strahom gledala čas u kravu koja je hroptala, čas kroz ogradu na cestu prisluškujući.

Za vrijeme jednog ili dva očenaša dojuri Józia i krikne, da Ambrozije već dolazi.

Doista, došao je odmah, starac možda stogodišnji, ravan kao svijeća, premda je imao drvenu nogu i služio se štapom, lice mu je bilo suho, naborano kao krumpir na proljeće i isto tako sivo, obrijano i ispresijecano borama, kosa bijela kao mlijeko u uvojcima mu je padala na čelo i na zatiljak, jer je bio gologlav.

Pošao je ravno prema kravi i temeljito ju je pregledao.

— Oho, vidim, da ćete jesti svježega mesa.

— Ali pomozite joj, izliječite, krava vrijedi trista zlotih — i tek što se otelila, dajte pomozite! O, Isuse moj, Isuse! — zapomagala je Józia.

Ambrozije izvadi iz džepa nož za puštanje krvi, naoštri ga na sari, pogleda u oštricu prema zapadnom rumenilu i presiječe šarulji žile kucavice pod trbuhom — ali krv nije prsnula, nego je tekla polagano, crna, zapjenjena.

Svi su stajali naokolo sagnuti i gledali bez daha.

— Prekasno! Oho, goveče izdiše — reče Ambrozije svečano. — To je možda pošast ili drugo što... valjalo je odmah, čim je oboljela... ali babe su samo u plakanju mudre, a kad valja pomoći, onda zableje kao ovce. — Prezirno pljune, obiđe kravu, pogleda joj u jezik, obriše zakrvavljene ruke u njenu mekanu sjajnu kožu i spremi se da ode.

— Ovom pogrebu ne ću zvoniti; pozvonite same u lonce.

— Otac s Antekom! — klikne Józka i istrči na cestu, u susret, jer se gluhi, teški štropot javio s onu stranu jezera, gdje su se u prašini, crvenoj od zapada, crnila dugačka kola i konji.

— Tatice, evo... šarulja već izdiše — vikala je dotrčavši k ocu, koji je baš skretao prema jezeru, a Antek je išao otraga i pridržavao kola, jer su vozili dugački bor.

— Ne brbljaj koješta u vjetar — progunđa on i ošine konje.

— Ambrozije je puštao krv i ništa... i sol... i ništa... zacijelo pošast... Witek je rekao, čim ih je lugar potjerao iz šipražja, da je šarka odmah legla i stenjala, te ju je jedva dotjerao...

— Šarulja, najbolja krava, da vas, mrcine, vrag odnese, što tako pazite — i baci uzde sinu, a sam potrči naprijed s bičem u šaki.

Babe se razmaknuše, a Witek, koji je cijelo vrijeme posve mirno nešto kuckao kraj kuće, poskoči u voćnjak i izgubi se od straha, pa i Hanka se digne na pragu i stajaše sva smućena i preplašena.

— Upropastiše mi živinče... — progovori stari napokon pošto je pregledao kravu. — Trista zlotih kao u vodu bačeno! Skotova tih ima kraj zdjele i suviše, ali da pripaze, nema nikoga. Takva krava, takva krava! I ne

može čovjek da se makne od kuće, odmah stigne šteta i propast...

— Ja sam još od podne bila na kopanju — tiho se izvinjavala Hanka.

— A zar ti išta vidiš! — poviče on bijesno. — I zar je tebi stalo do onoga, što je moje?

— Takva krava, takav komad, ne bi joj našao para ni na svakom vlastelinskom dvoru!

Jadikovao je sve glasnije i obilazio oko nje, pokušavao da ju digne, vukao ju za rep, zagledavao u zube, ali krava je disala hripljući i sve teže, krv je prestala curiti, samo se zgrušala u crne tvrde grude — vidjelo se, da već izdiše.

— Nema druge, valja ju priklati, barem toliko da ostane!

Reče napokon, donese kosu iz štaglja, naoštri ju malko brusom, što je stajao pod strehom staje, skine sa sebe kaput, zasuče rukave košulje i prihvati se klanja...

Hanka i Józia briznuše u plač, jer je šarulja, kao da sluti smrt, teškom mukom podigla glavu, muklo riknula i... pala presječena vrata kopajući tek nogama...

Pas je lizao krv, koja se na zraku grušala, a onda je skočio u trap za krumpire i lajao na konje, što su s kolima stajala uz ogradu, jer ih je tamo ostavio Antek mirno posmatrajući klanje.

— Ludo, ne cmizdri! Očeva je krava, nije naš gubitak! — reče ljutito ženi i lati se isprezanja i raspremanja konjâ, koje je Witek već vukao za grivu u staju.

— Ima li mnogo krumpira u polju? — zapita Boryna umivajući ruke pod bunarom.

— Baš nije malo, bit će kakvih dvadeset vreća.

— Danas ih treba dovesti.

— Pa dovezite ih sami, jer ja više ne osjećam ni nogu ni krsta . . . a i dešnjakinja hramlje na prednju nogu.

— Józka, zovni mi Kubu od kopanja, nek upregne ždrebicu mjesto dešnjakinje, jer danas treba dovesti krumpir. — Može da bude kiše.

Ali sav je kipio od srdžbe i bijesa, svaki bi čas zastao kraj krave i kleo, a onda bi pošao dvorištem i zavirivao čas u obor, čas u štagalj, čas pod sušu, a da ni sam nije znao što traži, toliko ga je žderao ovoliki gubitak.

— Witek! Witek! — stade zvati i otkopča širok remen s pojasa, no dječak se nije pojavio.

Ljudi se raziđoše, razabravši, da se ovakva šteta i ovakva zlovolja mora svršiti batinama, a Boryna je obično bio brz na batine, no stari je danas samo kleo i pošao u sobu.

— Hanka, daj mi da jedem! — poviče na snahu kroz otvoren prozor i pođe na svoju stranu.

Kuća je bila obična, seljačka — po sredini odijeljena velikim trijemom; začeljem je gledala u dvorište, a pročeljem sa četiri prozora u voćnjak i na cestu.

Jednu je polovicu od strane voćnjaka zapremao Boryna s Józiom, a u drugoj su živjeli Antekovi. Sluga je s pastirom spavao uz konje.

U sobi je bilo već mračno, jer je kroz male prozorčiće zastrte podstrešjem i zaslonjene drvećem prodiralo malo svijetla, a i vani se već mračilo, te su samo svjetlucala stakla na svetačkim slikama, što su se po redu crnile na okrečenim zidovima; soba je bila dugačka ali pritisnuta crnim stropom i ogromnim gredama ispod stropa, a tako je bila natrpana svakakvim pokućtvom, da je samo uz veliki banak s badžom, što je bio kraj zida od trijema, bilo malko slobodnoga mjesta.

Boryna se izuo i pošao u mračnu komoru zatvorivši za sobom vrata, odmaknuo je s maloga okna dasku, da je zapadno svijetlo krvavim sjajem polilo komoru.

Izbica je bila puna svakakvih starudija i gospodarskih sprava, na poprečnim su motkama visjeli kožusi, crvene isprutane suknje, bijele surke, čitava klupčad sive pređe i u gvalje smotano prljavo ovče runo i vreće s perjem. Izvadi bijelu surku i crveni pojas, a onda je dugo nešto tražio u bačvama punim žita i u uglu pod gomilom starog remenja i gvožđa, a kad je čuo Hanku u prvoj sobi, povuče dasku na prozorčić i opet je dugo nešto čeprkao po žitu.

A na klupi kraj prozora već se pušilo jelo; s goleme se zdjele kupusa širio miris slanine i kajgane, koja se nalazila u omašnoj zdjeli kraj kupusa.

— Gdje je Witek pasao krave? — zapita odrezavši omašan komad kruha s hljeba velikog kao kožnato sito.

— U dvorskom lugu, lugar ga je odande otjerao.

— Gadovi, upropastiše mi živinče.

— A krava se u trku usopila, pa se u njoj nešto zapalilo.

— Prosjaci prokleti! Pašnjaci su naši, u gruntovnici piše krupno kao šaka, a oni samo gone i vele, da je njihovo.

— I druge su protjerali, a Walekovog je slugu tako izbio, tako izbio . . .

— Ha! treba poći na sud ili komesaru. Vrijedi trista złotih kao ništa.

— Zacijelo, zacijelo — potvrđivala je vanredno vesela, što se otac udobrovoljio.

— Recite Anteku, čim dovezu krumpire, nek se prihvate krave, treba ju oguliti i raskomadati. Kad dođem

od kneza, pomoći ću vam. Objesite u štagalj na gredu — tamo će biti sačuvano od pasa ili od drugoga gada...

Brzo dovrši s jelom i ustane da nešto zaogrne, ali osjeti u sebi takvu težinu, takvu umornost u kostima, toliku pospanost, da se, kako je stajao, svalio na krevet, da časak prodrijema.

Hanka je pošla na svoju stranu i vrzla se po sobi i svaki je čas izvirivala na prozor da vidi Anteka, koji je jeo na hodniku, pred kućom; po običaju se odmaknuo od zdjele i polagano je potezao žlicu za žlicom stružući snažno o zdjelu pogledavajući na mahove pred sebe na jezero — jer zašlo je već sunce, a na vodi se stvarale zlatno-purpurne dúge i vatreni krugovi, kroz koje su poput bijelih oblaka plovile guske gačući i prosipljući kljunovima nizove krvavog biserja.

Selo je oživjelo i stalo je vrvjeti; na cesti, s obje strane jezera, neprestano se dizala prašina, čuo se štropot kola i rika krava, koje su ulazile u jezero sve do koljena, polagano pile i dizale teške glave, te su im tanki trakovi vode poput nizova od opalâ padali iz širokih gubica.

Negdje, s druge strane jezera čulo se lupanje pratljača, tamo su prale babe, i muklo, jednolično udaranje mlatova u nekom štaglju.

— Antek, nacijepaj mi malo drva, jer ja ne mogu, — molila je bojažljivo i plaho, jer je bio lak da opsuje ili da izbije zbog makar čega.

On i ne odgovori, kao da nije čuo, a ona se nije usudila ponoviti, nego je pošla da s panjeva nacijepa nekoliko trijeska. Šutio je ljutit, premoren radom cijeloga dana, gledao je u jezero, na drugu stranu, u veliku kuću, što se sjala bijelim zidovima i oknima na prozorima, jer je onamo udarao zapad. Grmovi crvenih georgina virili

su iza kamenoga plota i jarko su gorili prema pozadini zidova, a pred kućom, u voćnjaku, između ograde prolazio je visok lik — no lice se nije moglo razaznati, jer je svaki čas iščezavao u trijemu ili ispod drveća.

— Spava kao spahija, a ti, slugo, radi — promrmlja srdito, jer je očevo hrkanje dopiralo čak na hodnik.

Pođe na dvorište i još jednom pogleda kravu.

— Doduše krava je očeva, ali i naš je gubitak — reče ženi, koja je, pošto je Kuba dovezao krumpire iz polja, prestala tesati panj i pošla prema kolima.

— Trapovi još nisu spremljeni, trebat će krumpir istresti u štagalj.

— Ali otac je rekao, da u štaglju odereš i spremiš kravu.

— Naći će se mjesta i za kravu i za krumpir — prošapće Kuba otvarajući širom vrata štaglja.

— Ja nisam živoder da gulim kravu — dobaci Antek.

I nisu više govorili, čulo se samo muklo kotrljanje krumpira, dok su istresali na pod.

Sunce se ugaslo, nastalo je veče, jer je sjao suton sjajem zgrušane krvi i zgusnutoga zlata i posipao jezero kao nekim mjedenim praškom te su tihe vode drhtale zarđalom ljuskom i pospanim žamorom.

Selo je tonulo u tminu i u duboku, mrtvu tišinu jesenje večeri. Kuće su postajale sve manje, kao da su se stisle uz zemlju, kao da su se priljubile uz pospano nagnuto drveće, uz sive plotove.

Antek je s Kubom istovarivao krumpir, a Hanka i Józka vrzle su se u kućanstvu, jer je trebalo guske potjerati na noćište, svinje nahraniti, koje su cvileći navalile na trijem i proždrljive njuške pritisle uz čabrove, u kojima je stajao napoj za goveda.

A i krave pomusti, jer je Witek baš dotjerao ostale s paše i stavljao im u jasle po šaku sijena, da budu mirnije kod muzenja.

Józia se spremila da pomuze prvu kravu s kraja, kad je Witek došao od jasala i zapitao tiho, plašljivo:

— Józia, a ljuti li se gazda?

— Isuse, izlupat će te, nesretniče, još i te kako će te izlupati... tako je kleo — odgovori ona i ispruži glavu prema svijetlu zasloniv̌si rukom lice, jer je krava šibala repom braneći se od muha.

— Ali... zar sam ja kriv... lugar me je istjerao i htio je da me batinom izlupa, ali ja sam pobjegao... a šarulja je odmah stala da pada, da riče i da stenje, pa sam je jedva kući dotjerao...

Zašutio je, ali čulo se tiho, bolno jecanje i šmrcanje.

— Witek... nemoj blejati kao tele, nije prvi put, da te otac izlupa...

— Nije doduše prvi put, ali uvijek se tako bojim... jer slabo podnosim batine...

— Ludo, toliki momak, pa se bojiš... ja ću već udesiti s tatom...

— Hoćeš li udesiti, Józia? — klikne on radosno — znaš, lugar me je s kravama istjerao, znaš...

— Hoću, Witek, ne boj se!...

— Kad je tako... evo ti ova ptica! — šapne veselo i izvadi iz grudi drvenu igračku. — Gledaj, sama se miče.

Postavi je na prag obora, navine i ptica se stade klimati, dizati dugačke noge i šetati se...

— Isuse, róda, a miče se kao živa! — klikne ona udivljena, odmakne muzlicu, čučne kraj praga i stade promatrati s najvećom radošću i začuđenjem.

— Isuse! kakav si ti majstor! I sama se tako miče, a?

— Sama, Józia. Čim navinem kotačić, šeće se kao spahija poslije ručka — evo... — okrene ju i ptica u isti mah ozbiljno i smiješno ispruži dugački vrat, digne noge i pođe.

Udariše u veseli smijeh i zabavljahu se ptičjim kretnjama, samo je Józia na mahove dizala oči na dječaka — u njima je bilo udivljenje i začuđenje.

— Józia! — začuje se Borynin glas od strane kuće.

— Evo me... odazove se ona.

— Hodi ovamo!

— Muzem krave.

— Pripazi, ja idem knezu — reče on i pruži glavu u mračni obor, — a zar tu nije onaj nahod, a?

— Witek?... ne, pošao je po krumpir s Antekom, jer je Kuba morao da spremi sječku za konje... odgovori ona brzo i malko uznemireno, jer je Witek iza nje čučnuo od straha.

— Baš je gad taj dječak, remenje s njega da saderem, što je upropastio takvu kravu, — mrmljao je vraćajući se u sobu, gdje je obukao novu bijelu surku išivenu na svim šavovima crnim gajtanima, nabio visoki crni šešir, opasao se crvenim pojasom i krenuo cestom kraj jezera prema mlinu.

— Posla ima još toliko... dovesti drva... još nije sve posijano... kupus u polju... stelja nije nagrabljena, valja poorati za krumpir... valjalo bi i za zob... a mjesto toga povláči se po sudovima... Zaboga, čovjek nikada ne može da posvršava poslove, nego neprestano baš kao vol pod jarmom... nema kada ni da se ispava ni da otpočine... — razmišljavaše Boryna... A onda i ovaj sud... Ništarija i mrcina, ja da sam s njom spavao... jezik ti otpao... beštijo jedna... kujo... pljune

srdito, nabije lulu i dugo je tr'o ovlažene šibice o hlače dok je zapalio.

Potezao je iz lule na mahove i vukao se polagano; sve su ga kosti boljele, a tuga za kravom još ga je većma ozlovoljavala i svladavala.

A ne može ni na kome da se iskali, ni da se požali, ništa ... sam je kao kolac; sam mora na sve da misli, sam da svojom glavom promozga, oko svega da obilazi kao kakav pas ... a nikomu ni riječi ne može da prozbori, niotkuda ni savjeta ni pomoći — već samo šteta i propast ... a svi su kao vuci na ovce ... samo vrebaju i gledaju, kako da te raskidaju na komade ...

Mračno je već bilo u selu, kroz pritvorena vrata i prozore, — bilo je toplo veče, — dopirali su odsjevi s ognjišta i miris kuhanih krumpira i čorbe sa čvarcima; gdjegdje su jeli u trijemu, uopće pred kućom, te se čulo samo lupanje žlica i razgovaranje.

Boryna je išao sve polaganije, jer ga je svladala uzbuđenost, a osim toga spopala ga za grlo i uspomena na pokojnicu, koju je proljetos sahranio ...

— Ho! ho! ... uz nju, kad se sjetim nje uveče u poštenoj misli, uz nju se ne bi ono dogodilo šarulji ... to je bila gazdarica, gazdarica! ... Doduše, bila je i lajava i jezičava, ni za koga nije imala dobre riječi i uvijek se s babama svađala ... ali ipak je bila žena i domaćica! I pobožno uzdahne za njenu dušu i stala ga gušiti još veća tuga, jer se sjetio, kako je bilo ...

Došao bi s posla, izmoren — a ona mu nudila masna jela, često je podmetnula i kobasicu, kradom, da djeca ne vide ... A kako je sve napredovalo! ... i telad i guske, i prasci ... imalo se s čime poći na sajam u grad, uvijek je bilo gotova novca, samo od prirasta ... A što se tiče kupusa s pasuljom, to ne zna nijedna druga ...

A što sada? ...

Antek vuče samo na svoju stranu, a i kovač vreba, ne bi li što zahvatio, a Józka? Glupo derište, pljeva joj je još u glavi, a nije ni čudo, jer joj dospijeva jedva deseta godina ... Hanka obilazi kao lepirica, samo pobolijeva, a što uradi, nad tim bi i pas zaplakao ...

I tako sve propada ... šarulju su morali zaklati ... u žetvu je krmak krepao ... vrane su guščiće prorijedile, da je jedva polovina ostala! ... Toliko propasti, toliko štete! ... Sve leti kroz sito, kroz sito ...

Ali ja ne dam! — uzvikne gotovo glasno — dok klimam ovim nogama, ne ću prepisati ni jednog jutra i ne ću poći k vama na izdržavanje ...

Čim se Grzela vrati kući iz vojske, nek se Antek vrati na ženino gospodarstvo ... ne dam ...

— Hvaljen Isus — začuje se nečiji glas.

— Na vijeke ... — uzvrati on ravnodušno i skrene s puta među široke i dugačke ljese, jer je kneževa kuća bila malko dublje.

Na prozorima se vidjelo svijetlo, a psi su počeli da štekću.

Uđe ravno u sobu.

— Je li knez kod kuće? — zapita debelu ženu, što je klečala kraj kolijevke i dojila dijete.

— Odmah će se vratiti, otišao je po krumpir. Sjednite, Maćeju, a i ovaj također čeka na njega, — pokaže bradom prema prosjaku, što je sjedio uz ognjište; bio je to stari slijepac, kojega je vodio pas; crvenkasto svijetlo cjepanica oštro je obasjavalo njegovo golemo obrijano lice, ćelavu lubanju i široko otvorene oči zastrte, nepomično uprte ispod sijedih, raščupanih obrva ...

— Odakle vas Bog vodi? — zapita Boryna, pošto je sjeo s druge strane vatre.

— Iz svijeta, a odakle bi, gospodaru, — odgovori onaj polako otegnutim, plačljivim, pravim prosjačkim glasom, pozorno napne uši i izvuče burmuticu.

— Uzmite gospodaru.

Maćej dobrano prihvati i kihne triput, da su mu suze navrele.

— Jak je! — i rukavom obriše suzne oči.

— U zdravlje vam bilo! Petrogradski burmut, dobro čini očima.

— Naiđite sutra k meni, kravu sam zaklao, naći će se po koji komadić i za vas.

— Bog vam platio!... Boryna ste, čini mi se, zar ne?...

— Da, a kako ste poznali?

— Samo po glasu, po govoru.

— A što se čuje u svijetu? Neprestano putujete?

— Bože moj, a što bi bilo? I zlo i dobro, i svakako, kako već biva na svijetu. A svi cvile i jadikuju kad treba dati štogod prosjaku ili kome drugom, ali za rakiju imaju.

— Istinu rekoste, baš je tako.

— Ho, ho! toliko se godina čovjek potuca po ovoj svetoj zemlji, pa koješta zna.

— A kamo ste smjestili ono nahodče, što vas je lani vodilo — zapita kneževa žena.

— Otišao je gad, otišao, a dobro mi je torbe pretresao... Imao sam nešto novaca od pobožnih ljudi, a nosio sam ih kao zavjet čenstohovskoj Gospi, a taj mi tat to pokupio i pošao u svijet! Mir, Sivko! to je zacijelo knez! — potegne za konopac i pas prestane režati.

Pogodio je, jer je doista unišao knez, odbacio palicu u kut i s praga već viknuo:

— Ženo, jesti, jer sam gladan kao vuk — kako ste, Maćeju, a što vi, djede?...

— Ja k vama zbog one moje stvari, koja treba da bude sutra.

— A ja ću počekati, gospodine kneže. Ako odredite u trijemu — dobro će i tamo biti, a pustite li me uz vatru ovdje, jer sam star, ostat ću, a date li mi zdjelicu krumpira i koricu kruha — izmolit ću za vas očenaš, jedan i dva... kao da ste mi dali gotov novac ili čak i groš.

— Sjedite, dobit ćete večeru, a ako hoćete, možete i prenoćiti...

I knez sjedne uz zdjelu pokritu parom od zgnječenih krumpira obilno posutih čvarcima, a u drugoj je posudi stajalo odležano mlijeko.

— Sjednite, Maćej, s nama, prihvatite se, što ima — ponudi kneževa žena i postavi treću žlicu.

— Hvala. Došao sam iz šume, pa sam se već valjano najeo...

— Latite se samo žlice, ne će vam nahuditi, a večeri su sada duge...

— Od dugačke molitve i omašne zdjele, još nitko nije umro — dobaci prosjak.

Boryna se skanjivao, ali napokon, jer mu je slanina jako dražila nosnice, sjedne na klupu i stade jesti polako, oprezno, kako je pristojnost nalagala.

A kneževa je žena svaki čas ustajala, dometala krumpira ili dolijevala mlijeka.

Prosjakov se pas vrtio i pomalo cvilio za jelom.

— Mir, Sivko, gospodari sada jedu... i ti ćeš dobiti, ne boj se... — umirivao ga prosjak i nosnicama uvlačio tečni miris, a ruke grijao uz vatru.

— To vas je, kažu, Jevka tužila — poče knez, kad se malo zasitio.

— Da, ona, što joj nisam zaradu isplatio. Platio sam, Bog mi je na nebu svjedok, i još sam s dobra srca dao popu vreću zobi za krštenje...

— Ona kaže, da je dijete...

— U ime oca i sina! Je li poludila, što li?

— Ho, ho! star ste vi, ali još ste majstor! — Knez se sa ženom stade smijati.

— Starom se prije desi, jer je vješt! — prošapće prosjak.

— Laže kao pas, nisam ju ni taknuo. Još i takva ništarija... kraj plota je izdisala i cvilila, da ju uzmemo samo na hranu i pod krov, jer je već zima stizala. Nisam htio, ali pokojna moja kaže — uzet ćemo je, u kući će nam biti od koristi, zašto da naimljemo stráne... naša će nam biti pri ruci... Ja nisam htio, jer zimi nema nikakva posla, a jedna usta više kraj zdjele. — Ali pokojna moja veli: ne protivi se, kaže, da zna vunu i platno tkati, uzet ću ju, pa neka krpa, nešto će zakrpati. — Pa i ostala je tako, samo se ugojila i pobrinula se za mlado... A tko joj je pomogao, o tom su svakako govorili...

— Ona tuži vas.

— Ubit ću tu mrcinu, lažljivicu pasju!

— Ali na sud morate.

— Poći ću. Hvala vam, što ste mi rekli, jer sam znao samo za ono zbog zarade — ali isplatio sam, imam svjedoke! Lajavica luda, prosjakinja. Zaboga, toliko glavobolje ne ću zacijelo izdržati — i krava mi je pala, pa sam ju morao priklati, poslovi nisu posvršavani, a čovjek stoji sâm kao prst.

— Kod udovca kao među vucima ovca — reče opet prosjak.

— Za kravu sam čuo, kazivali su mi još u polju...

— To je dvorsko maslo, jer je, kažu, lugar istjerao s paše. Najbolja krava. Vrijedila je kojih trista zlotih, premorila se, bila je stelna, upalila se u njoj slezena, pa sam je morao priklati... Ali to ne ću oprostiti dvoru... Dat ću na sud.

Ali knez mu stade tumačiti i razlagati, neka se svlada, jer se u prvoj srdžbi uvijek loše prosuđuje, a bio je na strani dvora. Napokon, da skrene razgovor na drugu stranu, namigne ženi i reče:

— Da se, Maćej, oženite, imao bi tko da pazi na gospodarstvo.

— Rugate li se, što li?... Na Gospojinu sam navršio pedesetiosam godina. Što vam pada na pamet, ònâ se još nije valjano ni ohladila...

— Uzmite ženu prema svojim godinama i odmah će biti sve u redu — dometne kneževa žena i stade raspremati stol.

— Dobra žena, mužu glava okrunjena — dobaci prosjak pipajući zdjele, što ih je kneževa žena stavila pred njega.

Boryna se žacne, ali se duboko zamisli, što mu to nije prije palo na pamet. Jer kakva se god žena desi, uvijek je bolje s njom nego da ovako sam kuburi...

— Poneka je i glupa i lijena, druga je opet svadljivica, jedna hvata muža za kosu, a druga je nečista i samo bi da ide na muziku i po krčmama — a ipak je i s takvom čovjeku bolje i udobnije — nastavi djed jedući pomalo.

— Al bi se po selu čudili — reče Boryna.

— He — zar će vam ljudi vratiti kravu ili bilo u čemu pomoći ili će obilaziti vaše gospodarstvo i zar će vas požaliti — živahno navali kneževa žena.

— Ili će vam spremiti toplu perinu — nasmija se knez. — A u selu ima toliko djevojaka, da kad čovjek prolazi kraj kućâ, sve udara žega kao iz peći...

— Gledaj ga, razuzdanika... što mu se to prohtjelo.

— Na primjer Zoška Grzegorzova stasita je, lijepa, a i miraz nije baš najgori.

— A što Maćeju treba miraz, on je i onako prvi gazda u selu.

— Tko bi imao dobra i zemlje dosta — usprotivi se prosjak.

— Eh, Grzegorzova nije za vas — prihvati knez — preslaba je i još je preveć mlada.

— A Andrijina Kasia — nabrajaše dalje kneževa žena.

— Dala je riječ. Jučer ju je zaprosio Rokov Adam.

— Pa tu je još Stahova Veronka.

— Zakeralo, vjetrenjasta je, a jedno joj je bedro deblje.

— A udovica iza Tomeka, kako se ono zove... još bi se mogla udati...

— Troje djece, četiri jutra, dva kravska repa i stari kožuh od pokojnoga.

— A Ulisia od onoga Wojteka, što sjedi tamo iza crkve?...

— Eh... to je za neženju... s kopiletom, dječak bi već mogao na pašu, ali Maćeju to ne treba, jer ima već svoga pastira.

— Ima još, ima tog djevojačkog sjemena, ja samo biram one, koje bi pristajale Maćeju.

— A zaboravila si jednu, koja bi za njega bila kao stvorena.

— Koja to?...

— A Jagna Dominikova?

— Zbilja, na nju sam sasvim zaboravila.

— Čvrsta djevojka, a uzrasla, ne će preći preko plota a da letve pod njom ne popucaju... a lijepa je, bijelo joj lice, krasna je kao junica.

— Jagna — ponovi Boryna šutećke slušajući nabrajanje — ali o njoj govore, da ide za momcima.

— Tko je to vidio, taj zna! Pletu spletke samo da pletu, a sve drugo samo da napakoste — žestoko je branila kneževa žena.

— Ja to ne kažem sa svoje strane — nego samo tako govore. — Ali valja da pođem, popravi pojas, zatisne žeravicu u lulu i potegne nekoliko puta.

— A u koliko je sati sud? — zapita mirno.

— U devet, piše na pozivnici. Morate ustati prije dana, ako ćete pješke.

— Eh... Ja ću polako ždrebicom da se povezem. Zbogom ostajte, hvala vam za hranu i susjedski savjet.

— Zbogom pošli, a promislite, što smo vam svjetovali... Recite, pa ću poći u prosidbu gospođi majci i još prije blagdana proslavit ćemo pir...

Boryna ne reče ništa, samo trepne očima i izađe.

— Kad starac uzima mladu, đavo se veseli, jer će mu to koristi donijeti — reče prosjak ozbiljno grebući glasno po dnu zdjele.

Boryna se polagano vraćao i ozbiljno mozgao o onome, što su mu svjetovali. Nije tamo kod kneza dao da se pozna, kako mu se ta misao vanredno svidjela, a kako i ne bi, bio je on gazda a ne kakvogod momče, kojemu se još pozna mlijeko pod nosom, a kad mu se spomene ženidba sve povriskuje i s noge stupa na nogu.

Noć je već obuhvatila zemlju, zvijezde su kao srebrna rosa svjetlucale iz tamnih muklih dubina, u selu je vladala tišina, samo su pokadšto zalajali psi, a gdjegdje

iza drvetâ zirkala su slaba svjetlašca... na mahove bi duhnuo vlažni lahor s livada, te se drveće stalo lako da njiše i da tihano šuška lišćem.

Boryna se nije vratio istim putem, kojim je došao, nego se spustio samo nizbrdice, prešao preko mosta, ispod kojega se voda bučno prelijevala u rijeku i muklo udarala na mlin, skrene na drugu stranu jezera — voda je ležala mirno i odsijevala crno, drveće uz obalu bacalo je na površinu crnu sjenu i obuhvatalo obale kao u okvir, a u sredini jezera, gdje je bilo svjetlije, zrcalile su se zvijezde kao u ogledalu od čelika.

Maćej ni sam nije znao, zašto nije krenuo ravno kući, nego je odabrao duži put; možda da prođe kraj Jagnine kuće? a možda da malko pribere misli i da prosudi.

— Dakako, ne bi bilo baš loše! dakako! A ono, što o njoj govore, u tome ima ovoliko istine. — Pljune. — Zgodna ženska! — Jeza ga podiđe, jer je od jezera dopirala hladnoća, a kod kneza je bila jaka vrućina.

— A bez žene morat će da propadne ili da na djecu prepiše gospodarstvo — mišljaše — a ona je krupna i lijepa kao naslikana. — A najbolja je krava uginula i tko zna, što će biti sutra?... Možda bi valjalo potražiti ženu? Od pokojne je ostalo toliko odijela — dobro bi došlo. Ali stara je Dominikova prava kuja... ali svejedno, imaju one kuću i zemlje, pa će stara ostati na svom. Ima ih troje, a imaju petnaest jutara, to znači, da na Jagnu otpada pet i gotovina za dio kuće i inventari! Pet jutara, to su baš ona polja iza moga krumpirišta, ljetos su, čini mi se, zasijali raž, da... Pet jutara k mojima to je... gotovo tridesetipet! Dobar komad polja!...

Protare ruke i popravi pojas. — Samo mlinar ima više... tat, na ljudskoj je nepravdi i interesima i prevarom toliko skupio... A na godinu bih navezao đubreta i obradio i pšenicu zasijao na cijelom komadu, trebalo bi kupiti još jednoga konja a i koju kravu mjesto ove šarulje... Istina, ona bi i onako dobila kravu...

I tako je razmišljavao, sračunavao, gazdinski sanjario, pa bi kadšto i zastao u hodu od teškog promozgavanja. A kako je bio čovjek mudar, sve je on u sebi dobro pretresao i duboko prosuđivao, da mu ne bi što umaklo i izbjeglo.

— Al bi se razderali gadovi, razderali! — pomisli on o djeci, ali smjesta mu talas snage i samosvijesti zapljusnuo srce i učvrstio još nejasne i nestalne odluke.

— Zemlja je moja, neka se nitko ne usudi blizu. A ako ne ćete, onda nek... — ne dovrši, jer se zaustavio pred Jagninom kućom.

Kod njih je još bilo svijetlo i kroz otvoren je prozor padao široki trak svijetla i pružao se kroz grm georgina i kroz niski šljivik sve do plota i do ceste.

Boryna se zaustavi u sjeni i upre pogled u sobu.

Mala je lampa svjetlucala iznad ognjišta, ali na ognjištu mora da je gorila jaka vatra, jer se čulo pucketanje smrekovine i crvenkasto je svijetlo punilo prostranu sobu, mračnu po kutovima. Stara je, zgurena pred bankom, nešto glasno čitala, a Jagna je sjedila njoj nasuprot, licem okrenuta prema prozoru; bila je samo u košulji, s rukavima zasukanim do ramenâ — i čupala je gusku.

— Lijepa je beštija, badava, lijepa je! — pomisli Boryna.

Kadšto bi podigla glavu, poslušala majku, teško uzdahnula, a onda se opet latila čupanja perja, a guska bi bolno gaknula i stala se otimati njenim rukama gačući i udarajući krilima, da se sitno perje raspršilo po sobi kao bijeli oblak. Ona ju brzo umiri i čvrsto ju stisne

koljenima, da je guska tek tiho i bolno gakala, a druge su joj guske odgovarale odnekle iz trijema ili s dvorišta.

— Lijepa ženska — pomisli on i žurno krene, jer mu je udarilo u glavu, da se čak počešao, zakopčao petlju i pritegnuo pojas.

Bio je već na svojim vratima i ulazio kroz ljesu, kad se obazreo na njenu kuću, jer je bila baš na suprotnoj strani, samo s onu stranu vode. Netko je u taj čas baš izlazio, jer je kroz odškrinuta vrata provalio mlaz svijetla i zadrhtao kao munja i pao čak na jezero, a onda se začulo nečije čvrstvo koračanje i pljusak vode u karlici, a napokon se oglasilo kroz mrak i kroz magle, što su se dizale s livadâ, prigušeno pjevanje:

Izmed nas je voda pusta,
Kako da ti dadem usta?...
Na listiću cjelov šalje
Tebi tvoje milovanje...

Slušao je dugo, ali glas se naglo izgubio i ubrzo su se svijetla pogasila.

Na nebo se penjao iza šumâ pun mjesec i srebrio krošnje drvetâ i sijao kroz granje sjaj na jezero i zavirivao u prozore kolíba, što su mu stajale nasuprot. I psi su zamuknuli, beskrajna je tišina obuhvatila cijelo selo i sva stvorenja.

Boryna obiđe dvorište, zaviri konjima, brektali su i grizli obrok; promolji glavu u obor, jer su zbog vrućine vrata stajala širom otvorena. Krave su ležale i prežívale i pomalo stenjale, kako to već goveda običavaju — i pritvori vrata od štaglja.

Skine šešir, pođe u sobu i u pola glasa govoraše molitvu.

A kako su već svi spavali, tiho se izuje i smjesta legne da spava.

Ali nije mogao usnuti, jer ga je žegla perina, pa je pružao noge ispod nje, po glavi su mu se vrzle čas kojekakve stvari, i brige i misli... čas bi ga zavijalo u trbuhu, da je pomalo stenjao i gunđao.

— Uvijek ja velim, da kiselo mlijeko samo napuhava trbuh i ne valja za večeru...

A onda poče da misli na Jagnu; kako bi to dobro bilo, jer lijepa je i vrijedna i toliko polja... Onda se opet sjeti djece, pa onog, što se o Jagni govori, te se u njemu sve stalo mutiti i nije znao što da počne, dignuo se malko i, kao obično, htjede da vikne prema drugom krevetu i da zapita:

— Maryś! Da se ženim ili da se ne ženim s Jagnom?...

Ali u pravi se čas sjetio, da je Maryś još od proljetos na groblju, a tamo da spava Józka i hrče, a on da je sirotan, koji nema s kim da se posavjetuje, pa samo teško uzdahne, prekrsti se i poče da moli Zdrave Marije za pokojnicu i za sve duše, koje su u čistilištu.

III

Već je zora pobijelila krovove i sivom je plahtom zastrla noć i poblijedjele zvijezde, kad je nastao život na Boryninom kućištu.

Kuba siđe sa svoga ležaja i zaviri pred staju — po zemlji je ležao mraz i još je bilo sivo, ali na istočnoj je strani već rudilo i crvenile su se krošnje drvećâ posute mrazom — s užitkom se protegnuo, nekoliko puta zijevnuo i pošao u hlijev, da zovne Witka, jer je vrijeme ustajanju, no dječak samo malko digne pospanu glavu i prošapće:

— Odmah, Kuba, odmah! — i pritisne se na ležaj.

— Ispavaj se još malo, sirotane, ispavaj! — Pokrije ga kožuhom i odšepesa, jer mu je noga nekoć bila prostrijeljena u koljenu, šepao je i vukao nogu za sobom; umio se na zdencu, prigladio rukom rijetku, vunenu kosu, što mu se bila ukovrčila, i klekne na prag staje da izmoli molitvu.

Gospodar je još spavao, na kućnim prozorima zasjalo je krvavo rumenilo zore, a guste, bijele magle polagano su se svlačile s jezerâ, teško se talasale i dizale se uvis kao poderane krpe.

Kuba je prstima prebirao čislo i molio se dugo, a očima je šibao po dvorištu, po kućnim prozorima, po još mračnom voćnjaku tamo dolje, po jabukama, što su rodile plodom krupnim kao pesnice; hitnuo se nečim u kućicu,

što je bila tik uz vrata, i pogodio Łapu u bijelu glavu, da je pas zarežao, smotao se i dalje spavao.

— No, zar ćeš sve do sunca spavati, gade! — i baci se na nj još jedamput i dvaput, dok nije pas izašao, protegnuo se, zijevnuo, mahnuo repom, sjeo i stao se češati i sređivati zubima guste čuperke.

... I posvećujem tu molitvu Tebi i svim svetima. Amen! — Dugo se lupao u prsa, a kad je ustao, reče Łapi:

— Hej! fin si, gade, hvataš buhe kao baba uoči svadbe!

A kako je bio radin, latio se posla — izvukao je kola iz štaglja i namazao ih, napojio je konje i dometnuo im sijena, da su stali brektati i udarati kopitima, zatim donese iz sanduka malko pljeve dobro pomiješane zoblju i uspe to kobili u jasle, jer je stajala za ogradom, odijeljena.

— Žderi, stara, žderi; oždrijebit ćeš se, pa trebaš snage, žderi! — Pogladi ju po nozdrvama, a kobila mu položi glavu na rame i umiljavajući se, hvataše mu labrdama uvojke kose.

— ... Prije podneva dovest ćemo krumpire, a predveče ćemo u šumu po stelju, — ne boj se, stelja je laka, ne ću te pretovariti ...

— A ti, kljusino, dobit ćeš bičem, vidiš ga, zob miriši lijenčini — govorio je vrancu kraj sebe, koji je tiskao glavu među daske pregrade prema kobilinim jaslama — tresnuo ga pesnicom po zadku, te je konj odskočio i zarzao.

— Hej, slugo židovska! Nažderao bi se i čiste zobi, ali pri poslu te nema, bez biča ne ćeš ni s mjesta da se makneš, a? ...

Prođe kraj njega i zaviri k ždrebici, što je stajala kraj zida i već izdaleka pružala prema njemu riđi vrat s bijelim znakom na čelu i tiho rzala.

— Mir, mala, mir! Najedi se samo, jer ćeš s gospodarom krenuti u grad! Smota šaku sijena i očisti joj zaprljani bok. — Tolika je od tebe kobila, već ti je vrijeme za ždrijepca, a ipak si svinja. Uvijek se zaprljaš kao krmača — govorio je neprestano i pošao k svinjcu, da ispusti svinje, jer su cvilile, a Łapa je hodao za njim i virkao mu u oči.

— I ti bi da jedeš, a? Evo ti malo kruha, evo! — Izvadi ispod pazuha komad i baci, pas uhvati i sakrije se u kućicu, jer su svinje pojurile da mu otmu.

— Hej, ove su svinje baš kao po koji čovjek, da im je samo otimati tuđe i progutati...

Zaviri u štagalj i dugo je gledao u kravu, što je visila na gredi.

— Premda je glupo živinče, dospio joj kraj. Čini mi se, da će sutra skuhati meso... od tebe imamo jedino to, jadnice, da se čovjek najede u nedjelju...

Uzdahne za tim jelom i pođe da probudi Witeka...

— Sunce tek, tek što nije svanulo... Krave treba istjerati.

Witek je nešto mrmljao, branio se, stiskao se uz kožuh, ali je napokon ipak ustao i obilazio mlitavo i pospano po dvorištu.

Gospodar je danas zaspao, jer je sunce već izašlo i zarudilo mraz i zapalilo odsjev u vodama i oknima, a iz kuće se nitko nije javljao...

Witek je sjedio na pragu hlijevi, ustrajno se češao i zijevao, a jer su vrapci stali da slijeću s krovova na zdenac i da se kupaju u valovu, on donese ljestve i uspne

se u podstrešje da zaviri u lastavičja gnijezda, jer je tamo bilo nekako čudnovato mirno.

— Možda su pomrzle, što li?

I stade oprezno da izvlači ozeble ptičice i da ih meće pod pazuho.

— Kuba, čujte, nisu žive, o! — Pritrči k sluzi i pokaže mu ukočene, obamrle lastavice.

Ali Kuba ih uzme u ruku, prisloni k uhu, duhne u oči i reče:

— Ukočile su se, jer je čvrsto zahladilo. Ali kako to, da su tako glupe i da nisu krenule u tople krajeve, no, no... I pođe za svojim poslom.

A Witek sjedne kraj kuće, prema sunčanoj strani, jer je onamo već dopiralo sunce i posipalo okrečene zidove, po kojima su već i muhe počele da laze, izvadi iz košulje lastavice, što su se već, ponešto ugrijane njegovim tijelom, pomalo micale, duhao je u njih, širio im kljuniće, pojio ih iz svojih ustiju — dok nisu oživjele, pootvarale oči i stale se spremati da pobjegnu. Onda je desnicom vrebao po zidu i na mahove znao uhvatiti po koju muhu, hranio ih muhama i puštao ih na slobodu.

— Letite k majčici, letite — šaptao je gledajući, kako su lastavice sjedale na krov obora, češale se kljunićem i kao da su cvrkućući zahvaljivale.

A Łapa je sjedio pred njim na zatku i radosno cvilio, a čim bi koja ptičica prhnula, skočio bi za njom, potrčao nekoliko koračaja i vratio se, da opet drži stražu.

— Hej, hvataj vjetar u polju — mrmljao je Witek i tako se udubao u grijanje lastavica, da nije ni vidio, kad je Boryna izišao iza ugla i stao pred njim.

— S ptičicama se, strvino, igraš, a?

Trgne se da pobjegne, ali gospodar ga je već čvrsto uhvatio za vrat, a drugom je rukom hitro driješio široki, tvrdi pojas od remena.

— Nemojte me tući, nemojte! — jedva je dospio da uzvikne.

— Takav si ti pastir, a? Tako ti čuvaš, a? Najbolja je krava propala, a... Ti kopile, ti izrode varšavski! ti! — i udarao je sav izvan sebe, kud je pogodio, da je remen sve zviždao, a dječak se svijao kao piškor i vrištao.

— Ne tucite! Zaboga! Ubit će me! Gospodaru!... O, Isuse, u pomoć...

Sve dok nije Hanka izvirila iz kuće, da vidi, što se dešava, a Kuba pljunuo i povukao se u staju.

A Boryna ga je ljudski mlatio, odmazdio je na njegovoj koži svoj gubitak tako žestoko, da su Witeku usta već pomodrila i iz nosa mu procurila krv, derao se iz svega glasa i nekim se čudom oteo, objeručke se uhvatio straga za hlače i pojurio među plotove.

— Isuse, ubili ste me, ubili ste me! — derao se i tako je jurio, da su mu preostale lastavice poletjele ispod pazuha i rasule se po putu.

Boryna se još jednom zaprijeti za njim, opaše se, vrati se u kuću i zaviri na Antekovu stranu.

— Sunce je odskočilo već za dva momka, a ti još leškariš! — vikne na sina.

— Umorio sam se jučer kao goveče, moram da otpočinem.

— Idem u sud... dovezi krumpire, a kad ljudi svrše s kopanjem, neka grabe stelju, a ti bi mogao zabiti kolce da se zatrpa zid.

— Zatrpajte sebi sami kuću, nama ovdje ne dûše.

— Rekao si... svoju ću stranu zatrpati, a ti zebi kao kljuse.

Zalupi vratima i pođe na svoju stranu.

Józka je već raspirila vatru i pošla da muze krave.

— Daj mi brzo da jedem, jer moram putovati...

— Ne ću se valjada raskidati, dva posla ne mogu odjedamput — i ode.

— Nema čovjek nijednog mirnog trena, samo se mora svađati sa svima! — pomisli Boryna i lati se oblačenja, ali bio je srdit i naprasit. Kako i ne bi, neprestano vojuje sa sinom, ne može ni riječi da progovori, da onaj odmah ne skoči s pandžama u oči, ili da ne rekne štogod, što i u utrobi osjetiš. Ni u koga da se čovjek pouzda, nego samo tegli i tegli!

U njemu se skupljala srdžba te je počeo u sebi da kune razbacajući po sobi odijelo i čizme.

— Treba da slušaju, a ne slušaju! Zašto je tako? — razmišljaše.

— Čini mi se, da se bez batine, i to bez tvrde, ne može s njima izaći na kraj! Davno je trebalo to učiniti, odmah iza pokojničine smrti, kad su stali da se otimlju za zemlju, ali on je onda još oklijevao, da ne izazove sablazan u selu. Nije on gazda makar kakav, ima trideset jutara, a i rodom nije makar tko — Boryna, to se zna. Ali s njima se ne može s dobrim, ne. Tada se sjeti zeta kovača, koji ih je sve potajno podjarivao, a i sam je neprestano nasrtao, da mu prepiše šest jutara i jutro šume — a na ostalo da će već počekati...

— To jest kad umrem! Počekaj, gade, počekaj! — govorio je u sebi srdito. — Dok se ja mičem, ne ćeš ti pomirisati ni jednoga sloga! Vidi ga samo, mudraca!

Krumpiri su se već kuhali na ognjištu, kad se Józka vratila s muzenja i odmah priredila zajutrak.

— Józka! Meso ćeš prodavati ti sama. Sutra je nedjelja, ljudi su već doznali, pa će navaliti ovamo; samo

nikom ne daj na veresiju. Stražnji dio ostavi za nas; pozvat ćemo Ambrozija, da nasoli i da metne u salamuru.

— Pa i kovač to umije...

— On bi se podijelio kao vuk s ovcom.

— Magda će se ražalostiti, što je naša krava, a njoj da nismo dali ni primirisati.

— Pa za Magdu odsijeci koji komad i odnesi, ali mi kovača ovamo ne zovi.

— Dobri ste vi, tatice, dobri.

— Hajde, kćerko, hajde. Pripazi ti ovdje, a ja ću ti donijeti već žemlju ili što drugo.

Valjano se nahrani, opaše se pojasom, pogladi naslinjenim dlanom raščupanu i rijetku kosu, uzme batinu i još se stade ogledavati po sobi...

— Da nisam što zaboravio. — Želio je da zaviri u komoru, ali se svladao, jer je Józka motrila, pa se samo prekrsti i izađe.

Ali je još sa sjedala, pletenog od vrbovine, viknuo Józki na hodnik hvatajući u šaku uzde od kudjelje:

— Kad svrše s krumpirima, odmah neka idu po stelju, papir je iza slike. A neka posijeku i koji grab ili makar i smreku — dobro će nam doći.

Kola su krenula i već su bila među plotovima, kad je Witek šmugnuo ispod jabukâ.

— Zaboravio sam... ohaa... Witek! Ahaa! Witek, pusti krave na livade i pripazi, jer ću te, gade, izmlatiti, da ćeš zapamtiti!

— He, poljubite me nekuda... — odvikne on drsko i izgubi se iza suše.

— Ako budeš lajao, kad siđem s kola, vidjet ćeš...

Skrene od ljese lijevo, na put, koji je vodio prema crkvi, ošine ždrebicu da je potegla kasom po putu punom rupčaga i kamenja.

Sunce se već bilo malko diglo iznad kuća i svijetlilo je sve toplije, jer se s mrazom pokritih krovova dizala para i kapala voda, — samo u sjeni, kraj plotova u voćnjacima, po járcima, ležao je još bijeli mraz; nad jezerom su se protezale posljednje prorijeđene magle i voda je ispod njih stala da vri sjajem i da odrazuje sunce.

U selu je već nastajao obični život: jutro je bilo vedro i hladno, a kako je mraz osvježio zrak, svi su se kretali bodrije i žurnije; izlazili su rpimice u polje, jedni s motikama i košarama na ruci polazili su na kopanje i još su žvakali zajutrak; drugi su s plugom krenuli na strnište; ovi su vozili na kolima bráne i vreće sjemenja za sijanje; oni su pak skretali prema šumi s grabljama na ramenima, da stelju pokupe — tako je s obje strane jezera sve tutnjilo i dizala se buka, jer su putevi bili zakrčeni govedima, što su pošla na pašu, psi su lajali, čulo se dozivanje, koje je na mahove prodiralo iz teške niske prašine, što se bila digla s orošenih puteva.

Boryna je oprezno skretao stadima, kadšto bi ošinuo po vuni koje glupo janješce, što se nije htjelo ugnuti ždrebici, čas koje tele, dok nije obišao sve i kraj crkve, koja je stajala zaslonjena snažnim zidom požutjelih lipa i javora, dospio na široku cestu zasađenu s obje strane ogromnim topolama.

A budući da se u crkvi služila sveta misa, jer je zvonce baš oglasilo podizanje i orgulje su prigušenim glasom hučale, skine Boryna šešir i pobožno uzdahne.

Put je bio pust i pokriven opalim lišćem tako obilno, da su se rupčage i duboko usječeni kolosjeci pokrili rđasto-zlatnim sagom ispresijecanim gustim prugama sjene, koju su bacala debla topola, jer je sunce sa strane sjalo.

— Hej, mala, hej! — Pucne bičem i ždrebica je nekoliko desetaka koraka pošla žustrije, ali onda je popustila i vukla se polagano, jer se put, premda neznatno, ipak dizao prema uzvisinama, na kojima su se crnile šume.

Borynu u toj tišini zaokupi pospanost, pa je čas pogledavao kroz stupovlje topolâ na polja, koja su se kupala u ružičastom jutarnjem svijetlu, ili je nastojao da misli na svoju raspravu s Jevkom, ili na šarulju — no nije mogao da se svlada, tako ga je morio san...

Ptičice su cvrkutale u granju, kadšto bi vjetar lakim prstima prebirao po krošnjama drveća, da se tek po koji listak kao zlatni leptir otkinuo od majke, padao u krugovima na cestu ili na zaprašeni čkalj, što je usplamtjelim očima cvjetova drsko gledao u sunce — a topole su zašuštile, tiho prošaptale grančicama i zamuknule — baš kao kúme, što na podizanje dignu oči, raširе ruke i pobožno uzdahnu, a onda odmah padnu nice u prah pred veličanstvom skrivenim u toj zlatnoj monstranci, što lebdi nad svetom, rođenom zemljom...

Tek se kraj šume posve razbudi i zaustavi konja.

— Niče prilično — šapne gledajući prema suncu na sive njive porđavjele od kratke četke izniknule raži.

— Dobar komad, a stisnuo se uz moje polje kao da je to netko naumice tako udesio. Raž kao da su jučer posijali. Lakomim pogledom obuhvati pobranjeno polje, uzdahne i poveze se u šumu.

Često bi potjerao konja, jer je put bio ravan i tvrđi, samo je bio nagusto obrastao korijenjem, po kojem su kola poskakivala i štropotala.

Ali nije više drijemao, jer ga je zaokupio oštar i hladan dah šume.

Šuma je bila ogromna, stara — dizala se zbijena i gusta u veličanstvu starosti i snage, drvo uz drvo, gotovo sam bor, a često i granati i od starosti sijedi hrast, a kadšto i breze u bijelim košuljama, s raspletenim žutim pletenicama, jer je već jesen bila dospjela. Lošije šikarje kao lijeska ili grbava grabovina ili trepetljiva topola — pritiskivalo se uz crvena, snažna debla, što su se tako stisla krošnjama i ispreplela granjem, da je samo po gdjegdje prodiralo sunce i puzlo poput zlatnih pauka po mahovini i po zelenoj i već riđoj paprati.

— Ipak je i moje tu — četiri jutra! — mišljaše i proždiraše očima šumu i već je pogledom birao ono, što je najbolje. — Jer Gospodin Isus ne će dopustiti da ostanemo prikraćeni — a i mi sami ne ćemo dopustiti, ne ćemo... Dvoru se čini, da je previše, a nama premalo. Samo ipak moja su četiri, a Jagusinog će biti jutro... četiri i jedno... Hej! glupačo, zar ćeš se svraka plašiti! — Ošine je bičem, jer su se na osušenom panju, gdje se dizala muka Gospodnja, svađale svrake tako bijesno, da je ždrebica počela strigati ušima i zastajkivati.

— Pir svračji — kišu znači. — Ošine nekoliko puta ždrebicu i poveze se kasom.

Već je dobrano prošlo osam sati, ljudi su po poljima sjedali uz lonce da zajutarkuju, kad je stigao u Tymov, u puste uličice s ruševnim kućama, što su čučale kao stare piljarice nad jarcima punim smeća, živadi, odrpanih židovčića i svinja.

Čim se uvezao, zaokupiše ga židovi i židovke i stadoše da zaviruju u kola, da pipaju po komuškama ispod sjedala, ne nosi li štogod na prodaju.

— Odlazite, gadovi! — progunđa i dođe na trg, pod hladovinu starih olupljenih kestenova, što su umirali posred trga, gdje je stojalo već desetak kola s ispregnutim konjima.

Boryna također smjesti tamo svoja kola, ždrebicu okrene glavom prema šaragljama, naspe joj u zobenicu obrok, bič spremi na dno, pod sjedalo, očisti se od slame i krene ravno k Mordki, tamo, gdje su se sjala tri mjedena tanjura, da se malko pribrije — doskora izađe čisto ostrugan, samo s jednom posjeklinom na bradi, zalijepljenom papirom, kroz koji se polako cjedila krv.

Sudovanje se još nije bilo započelo.

Ali pred sudnicom, što je stajala na trgu, nasuprot golemoj bivšoj samostanskoj crkvi, čekalo je već mnogo naroda. Muškarci su sjedili na izgaženim stepenicama ili su se skupljali kraj prozorâ, a na mahove bi pogledavali u nutrašnjost. Žene su pak čučale kraj okrečenih zidova, spustile crvene marame s glavâ na ramena i brbljale.

Boryna ugledavši Jevku s djetetom na ruci, kako stoji u gomili svojih svjedoka, odmah se naljuti, jer je bio brz na srdžbu, pljune i uđe u drugi trijem, što se protezao uzduž sudnice.

S lijeve je strane bio sud, a s desne je stanovao tajnik. Baš je Jacek bio iznio samovar pred prag i tako ga je žestoko raspirivao sarom od čizama, da se pušio kao tvornički dimnjak, a iz dubine zapušenog trijema svaki je čas vikao oštar, srdit glas:

— Jacek! cipele za gospođice!

— Odmah, odmah!

Samovar je već šumio kao vulkan i buktio plamenom.

— Jacek! gospodinu vodu za umivanje.

— Odmah, sve će biti već, odmah! — I uznojen, sav izvan sebe, jurio je po trijemu da je grmilo, vraćao se, duhao i opet jurio, jer je gospođa zvala.

— Jacek! klipane, gdje su moje čarape!...

— Aj! mrcina je to, a ne samovar!

Sve je to trajalo dobrih nekoliko očenaša, pa i zajedno s krunicom, dok se napokon ne otvoriše vrata sudnice i narod stade da puni veliku, okrečenu sobu.

Jacek, sada već u svojstvu podvornika, bos, s modrim hlačama i u isto takvom kaputu s mjedenim dugmetima, crven, uznojena lica, koje je svaki čas brisao rukavom, motao se među crnim rešetkama, što su dijelile sobu u dvije pole i zabacivao je glavom kao konj kad ga obad ubode, jer mu je plava kosa poput grive padala na oči, čas je pak oprezno zavirivao u susjednu sobu, a onda bi načas sjedao kraj zelene peći.

A naroda se sabralo sva sila, da ni prst ne bi čovjek mogao među njih pružiti, i tiskali su se sve većma na rešetku, da je zaškripala; žamor, spočetka tih, polagano je postajao sve jači, šuškao — valjao se po sobi, na mahove se zaorio, gdjegdje se izrodio u svađu, pa bi po koja teška riječ sve gušće padala.

Židovi su šaputali kraj prozorâ, a nekakve su babe glasno jadikovale zbog svojih briga i još glasnije to pratile plačem, ali nije se moglo razabrati, tko govori i gdje govori, jer je bilo tako tijesno, glava uz glavu, kao da je polje puno crvenog maka i raženoga klasja, što ga vjetar njiše, a ono se zaljulja i šuška i šumi, a onda opet stane uspravno klas do klasa. Onda Jevka opet, ugledavši Borynu, kako stoji naslonjen na rešetku, stade da dovikuje i da ga psuje, pa on, uvrijeđen, odvrati kratko:

— Zašuti, kujo, jer ću ti tako prebrojati kosti, da te ni rođena majka ne će prepoznati.

A na to Jevka, sva bijesna, stade pružati pandže i derati se prema njemu kroz svjetinu, da joj je marama pala s glave a dijete se rasplakalo, i ne zna se, kako bi se to svršilo, da nije odjednom Jacek poskočio, otvorio vrata i zaviknuo:

— Mir, mrcine, jer sud dolazi!...

I doista, unišao je sud. Najprije debeli, visoki vlastelin iz Raćiborovicâ, a za njim dva prisežnika i tajnik, koji je sjeo za stol na strani kraj prozora i razmetao papire gledajući u suce, što su stali kraj velikog stola, pokritog crvenim suknom i metnuli zlatne lance oko debelih vratova...

Nastade tišina, da se čulo kako oni tamo na ulici pod prozorima tiho govore.

Vlastelin raširi papire, nakašlje se, pogleda u tajnika i krupnim, zvonkim glasom najavi, da se sudovanje počinje.

Zatim tajnik pročita današnje rasprave, nešto šapne prvom prisežniku, onaj to dojavi sucu, koji odobravajući zaklima glavom.

Sudovanje se započelo.

Prvo je bila rasprava na tužbu redara protiv nekog nevaljalca radi onečišćenja dvorišta.

Odsuđen je iz ogluhe.

Onda što je bio istučen dječak jer je pasao konje na djetelini.

Nagodili su se — majka je dobila pet rubalja, a dječak nove hlače i kaput.

Rasprava radi odoravanja.

Odgođena radi nedostatka dokazâ.

Rasprava zbog šumske krađe, u sučevoj šumi; pristupio je upravitelj — tuženi su seljaci iz Rokićina.

Odsuđeni na novčanu kaznu ili da odsjede u zatvoru po dva tjedna.

Nisu primili odsudu, najaviše priziv.

I tako su glasno stali da viču na nepravdu, jer je šuma bila zajednička, servitutska, da je sudac morao dati znak Jacku i on zagrmi:

— Mir, mir, tu je sud, nije krčma.

I tako je tekla rasprava za raspravom kao brazda za brazdom, ravno i dosta mirno, samo su se kadšto digle tužaljke ili jecanje, pa i kletve, ali Jacek ih je odmah ušutkao.

Iz sobe je otišlo nekoliko ljudi, ali na njihovo je mjesto pridošlo toliko novih, te su stajali sabijeni kao snop, nitko se nije mogao maknuti, nastala je tolika vrućina, da se nije moglo disati, pa sudac odredi, da se otvore prozori.

Sada se vodila rasprava Barteka Kozła iz Lipca zbog ukradene svinje od Marcijane Antonovne Pacześ. Svjedoci: ista Marcijana, sin joj Šimun, Barbara Piesek i t. d.

— Jesu li tu svjedoci? — zapita prisežnik.

— Tu smo! — odgovoriše jednoglasno.

Boryna, koji je sve dosad stajao osamljeno i strpljivo kraj rešetke, primaknuo se malko Paczešovoj, da je pozdravi, jer je to bila ona Dominikova, Jagnina majka.

— Optuženik Bartek Kozioł, bliže, pred rešetku.

Niski se seljak gurao iz sredine tako silovito, da su ljudi počeli psovati što ih gazi i dere im odijelo.

— Mir, mrcine, jer slavni sud govori! — vikne Jacek propuštajući optuženika.

— Jeste li vi Bartłomiej Kozioł?

Seljak se u neprilici češao po gustoj, ravno odrezanoj kosi, glupavi mu je smiješak iskrivio mršavo, obrijano lice, a male su riđe očice lukavo skakutale po sucima kao vjeverice.

— Jeste li vi Bartłomiej Kozioł? — ponovno upita sudac, jer je seljak šutio.

— Dakako, on je Bartłomiej Kozioł? molim pokorno, slavni sude! — pištala je golema žena gurajući se silom za rešetku.

— A što biste vi?

— Molim pokorno, ja sam žena ovog jadnog Barteka Kozła — i klanjaše se rukom sve do zemlje, da je vezenom poculicom doticala sudijski stol.

— Jeste li vi svjedok?

— Zar ja svjedok? ne, samo molim pokorno...

— Podvorniče, izbaci je van ograde.

— Izađite, ženo, jer vam tu nije mjesto... Prihvati je za ramena i gurao ju je unatrag.

— Molim pokorno slavni sud, jer moj ne čuje, na priliku... — vikala je.

— Izlazite, dok je još milom — i jauknula je, kako ju je tresnuo na rešetku, jer milom nije htjela da uzmakne ni za korak.

— Izađite, mi ćemo glasno govoriti, pa će čuti, premda je Kozioł!*)

Napokon se počelo preslušavanje.

— Kako se zovete?

— He?... a, kako se zovem?... pa zvali su me, valjada onda znadu...

— Glupan. Kako se zovete? — neumoljivo je ustrajao sudac.

— Bartek Kozioł, slavni sude — dobaci žena.

— Koliko godina?

— He?... a, godina?... ne sjećam se! Majko, koliko mi je godina?...

— Pedeset i dvije čini mi se bit će na proljeće.

— Posjednik?...

*) Kozioł znači jarac.

— Eh... tri jutra pijeska i jedan kravski rep... lijep gazda.

— Bio već kažnjen?

— He?... kažnjen?...

— Jeste li bili zatvoreni?

— Mislite u zatvoru?... kažnjen?... Majko, jesam li bio u zatvoru, he?...

— Bio si, Bartek, bio si, tužile su te one dvorske mrcine zbog onog krepalog jagnjeta...

— Da, da... na pašnjaku sam našao krepalo jagnje... uzeo sam, što da ga psi raznesu... tužili me, zakleli se, da sam ukrao, sud me odsudio... zatvoriše me i odsjedio sam... Nepravda je to, nepravda... — govorio je muklo i kradom se osvrtao na ženu.

— Tuženi ste, da ste ukrali krmaču Marcijani Pacześ! Poveli ste ju s polja, potjerali kući, zaklali i pojeli! Što imate u svoju obranu?...

— He? Pojeo! Boga ne vidio na samrti, ako sam pojeo... gospodo, pojeo!... o, svijete, svijete rođeni, ja da sam pojeo — uzvikivao je tužno.

— Što imate u svoju obranu?

— Obranu?... imam li što da kažem, majko?... Da, znam; nisam kriv, svinju nisam pojeo, a Marcijana Dominikova, na priliku, laje kao pas, pa čovjek samo da je spopadne za tu prljavu njušku i izmlati... a...

— O, ljudi, ljudi!... zajaukne Dominikova.

— To ćete već kasnije obaviti, ali sada recite, kako se svinja Pacześove našla kod vas?...

— Svinja Pacześova... kod mene?... Majko, što je to rekao velemožni?...

— Bartek, pitaju te za ono prase, što je došlo za tobom kući...

— Znam, već znam, to je bilo prase, a nikakva svinja; molim pokorno slavni sud, čujte, što sam rekao i ponovit ću; to je bilo prase, a ne svinja; bijelo prase, a oko repa ili malko niže lasasto crno.

— Dobro, a kako se našlo kod vas?

— To jest, kod mene? ... Odmah ću sve točno reći, pa će slavni sud i sabrani narod vidjeti — da sam nedužan, a da je Dominikova lažljiva baba, klevetnica i prokleta lajavica!

— Ja da lažem? Izmolit ću od Blažene Gospe, da vas ošine grom bez svete ispovijedi! — reče Dominikova tiho i teško uzdahne prema slici Bogorodice, što je visjela u uglu sobe, a zatim, jer nije mogla da to otrpi, ispruži stisnutu, mršavu šaku prema njemu i zasikće:

— Ti lopove svinjski, ti razbojniče, ti! ... — i raširi prste kao da ga je htjela spopasti.

Ali Bartekova se žena baci na nju vičući:

— Što, htjela bi da ga tučeš, kujo jedna, htjela bi da ga tučeš, vještice, krvnice sinova svojih, ti!

— Umirite se! — poviče sudac.

— Jezik za zube dok sud govori, jer ću vas baciti u samicu! — podupre Jacek i pritegne hlače, jer mu je kajiš popustio.

Smjesta nastade tišina, a babe, koje su se gotovo bile počupale, stajale su sada mirno, samo su se gutale očima i uzdisale od bijesa.

— Govorite, Bartłomieju, kazujte sve i istinu.

— Istinu? ... Reći ću čistu istinu kao staklo, pravo ću reći, kao na ispovijedi, kao gazda gazdi, kao svoj svojima, jer sam posjednik od djeda i pradjeda, a nisam najamnik niti profesijant niti kakva gradska klatež.

To je bilo ovako.

— Dobro pazi što govoriš, da ne zaboraviš štogod — svjetovaše ga žena.

— Ne ću zaboraviti, Magduś, ne ću. To je bilo ovako. Idem ja tako ... mislim, da je bilo baš proljeće ... baš iza vučje jame, kraj Borynine djeteline ... idem ja tako i molim očenaš, jer je, na priliku, baš odzvonilo pozdravljenje ... i noć se približavala ... idem tako i čujem: je li glas, nije li glas? ... Zaboga, mislim u sebi: rokće li ili ne rokće? ... Obazrem se — ništa se ne vidi, posve je mirno.

Kuša li me nečastivi, što li je? ... Idem dalje, a kako su me podišli trnci, izmolim pozdrav anđeoski. Opet rokće! He, mislim u sebi, nije drugo nego svinja, a možda je i prase. Skrenem malko u stranu, u djetelinu i obazrem se ... a to za mnom nešto ide. Stanem ja — stane i ono, a bijelo je bjelkasto, nisko i dugačko ... a oči mu se svijetle kao u obješenjaka ili kao u nečastivoga ... Prekrstim se, a i koža mi se naježila, pa koraknem većim korakom, kako ne bih, a zna se, što po noći luta ... A svi znadu od nas, što obilazi po vučjim jamama.

— Da, istina je, jer lani kad je Sikora onuda noću prolazio, nešto ga spopalo za gušu i bacilo o zemlju i tako premlatilo, da je bolovao dvije nedjelje — rastumači žena.

— Mir, Magduś, mir! Idem, idem, idem ... a to furt za mnom gmiže i rokće!

A kako se baš mjesec uspeo na nebo, pogledam, a to je bilo tek prase, nikakav nečastivi. Razljutim se, jer što misli to glupo stvorenje — dok me plaši, bacim na nj šipku i krenem kući. Idem međom, između Mihalove repe i Borynine pšenice, a zatim između Tomekovog jarog usjeva i zobi onog Jaška, što su ga lani uzeli u vojsku, a čija je žena akurat jučer rodila ... Prase furt za mnom

kao pas, čas ide po strani, čas uđe u krumpir Dominikove i tu ponjuši, tamo ponjuši, zarokće i zacvili, ali ne zaostaje, nego samo za mnom...

Skrenem na stazu što ide poprijeko — ona za mnom. Postalo mi vruće, jer, zaboga, možda je to takva svinja, koja nije svinja! Skrenem na put kraj raspela, prase za mnom...Vidio sam, bijelo je bilo, a kraj repa, malko niže, lasasto crno! Ja preko jarka — ona za mnom; ja na one humke, što su iza raspela — ona za mnom; ja na kamenje, a ona mi se baci pod noge te padoh koliko sam dugačak. Je li opsjednuta, što li je? Tek što sam se digao, a ona digne rep i skokom pred mene! odlazi, nevoljo, pomislim ja. Ali ona nije pobjegla, nego tako neprestano preda mnom, sve do kuće — baš sve do kuće, slavni sude, ušla je iza plota, unišla sve do trijema, a kako su vrata od sobe bila otvorena, pošla je i u sobu... Tako mi Bog pomogao. Amen!

— A onda ste ju zaklali i pojeli, zar ne? — reče sudac udobrovoljen.

— He! Zaklali i pojeli?... A što da uradimo? Prošao dan — prase ne odlazi; prošla nedjelja dana — tu je, ne možeš ga otjerati, jer se vraća i cvili!... Moja mu je davala, što je mogla, jer kako da ga gladom mori, i ono je božji stvor... Slavni je sud mudar, pravedno će prosuditi, što sam ja jadnik mogao da s njom uradim? Nitko nije po nju dolazio, a kod kuće sirotinja — a žderala je, da druge dvije ne bi toliko proždrle... Još mjesec dana i proždrla bi i nas skupa s kožom i kostima... Što se moglo? ona da izjede nas? Onda smo mi nju pojeli, i to ne čitavu, jer se po selu pročulo, Dominikova je prijavila, došla s knezom i odnijela sve...

— Sve?... a gdje je cijela šunka?... — zasikće Dominikova dušmanski.

— Gdje? Zapitajte garova i druge pse. Preko noći smo iznijeli u sušu. A psi, kako dobro njuše, a vrata nisu bila čitava — izvukoše šunku i prirediše sebi bal od moje krvave muke, pa su obilazili nažderani kao kakva vlastela.

— Hej, svinja da je sama pošla za njim, to će glupan povjerovati, a ne će sud. Pravi tat, a mlinaru ovna, a velečasnom guske — tko je to pokrao, a?...

— Jesi li možda vidjela, a? Jesi li vidjela? — vrisne Kozlova i priskoči s pandžama.

— A krumpire iz orguljaševa trapa, tko je njih?... I neprestano nešto nekomu u selu nestane, čas guska, čas kokoške, čas po koji predmet — nastavi ona neumoljivo.

— Ti, mrcino! Što si radila dok si bila mlada, pa šta radi tvoja Jagna sada s momcima, to ti nitko ne prigovara, a ti baš kao pravo pseto...

— Čuvaj se ti Jagne! Čuvaj se, jer ću ti tako njušku namlatiti, da ćeš... Čuvaj se!... — rikne iz svega grla pogođena kao u živo meso.

— Mir, lajavice, jer ću vas izbaciti na vrata! — mirio ih Jacek namještajući hlače.

Počelo se preslušavanje svjedokâ.

Ponajprije je svjedočila oštećena Dominikova — a iskazivala je tihim, nabožnim glasom i klela se svaki čas pred onom čenstohovskom slikom Bogorodice, da je svinja njena, krstila se i lupala se u prsa — da je istina, da ju je s pašnjaka ukrao Kozioł, i nije tražila od slavnoga suda da bude kažnjen, dragi naš Isus ne će mu požaliti zbog toga čistilišta — nego je iz svega glasa zahtijevala da se sudi i kazni zato, što je tako uvrijedio nju i Jagnu pred cijelim narodom.

Zatim je svjedočio Šimek, sin Dominikove; objesio je kapu na prekrštene ruke kao da ih je sklopio na mo-

litvu, oka nije skidao sa suca i mucavim, nesabranim je glasom iskazivao, da je svinja bila majčina, da je bila sva bijela, samo je kraj repa imala crnu pjegu, a uho rastrgano, jer ju je proljetos ugrizao Borynin Łapa, a tako se derala, da je on, premda je bio u štaglju — čuo...

Onda prozvaše Barbaru Piesek i ostale.

Svjedočili su redom i prisizali, a Šimek je neprekidno stajao s kapom na rukama, pobožno zagledan u suca, a Kozłova se gurala iza ograde vičući, poričući i kunući; Dominikova je samo uzdisala prema svetoj slici i pogledavala na Kozła, koji je šibao očima, prisluškivao i obzirao se na svoju Magdusiu.

Narod je pozorno slušao, na mahove bi nastao žamor, čule bi se zlobne primjedbe ili bi se oglasio mukli smijeh pod stropom, da je Jacek morao da ih ušutka prijetnjom.

Rasprava se jako otegla, sve do prekida, kad se sud povukao u susjednu sobu na vijećanje — a narod se prosuo u trijem i pred kuću, da malko odahne: netko da malko zagrize, netko da se porazgovori sa svojim svjedocima, netko da ispriča svoju krivdu, a drugi pak da nariču nad nepravdom i da kunu — kako to već obično biva na procesima.

Iza prekida i nakon pročitane odluke suda došla je na stol Borynina stvar.

Jevka je stala pred sud i njišući dijete zamotano u pregaču stala je da plašljivo nabraja nanesene krivice i tužbe; kako je služila kod Boryne, kako je radila, da su joj se noge kočile, a nikada nije jedne dobre riječi čula, da nije imala kuta gdje da spava, niti dosta jela, da se morala hraniti kod susjedâ, a on da joj onda nije isplatio zaslužbinu i da ju je istjerao u široki svijet s vlastitim

njegovim djetetom... napokon je briznula u glasan plač i bacila se na koljena pred sucima, vičući iza glasa.

— To je moja krivica, krivica! a dijete je njegovo, slavni sude!

— Laže kao pas — promrmlja Boryna prenerażen.

— Ja da lažem?! Evo svi, eno cijelo selo Lipce zna, da...

— Da si kuja i drolja...

— Velemožni sude, a prije su mi govorili: Jevka, Jevuś i još slađe, pa su mi donijeli đerdan, a počesto i žemičku iz grada i govorili su mi: evo ti, Jevuś, uzmi, jer ti si mi najmilija... a sada, Isuse moj, Isuse moj... stade da se dere...

— Laže gad, možda sam te još i perinom zagrnuo i govorio: spavaj samo, Jevuś, spavaj!...

Soba se zaori od smijeha.

— A zar niste? A zar niste lajali kao pas pred vratima i zar ste malo obećavali, a?

— Zaboga, ljudi, i da grom ne ubije ovakvu nakazu! — krikne on začuđen.

— Velemožni sude, cijeli je svijet vidio, kako je to bilo, cijelo Lipce može posvjedočiti, da govorim istinu. Služila sam kod njega, a on mi cijelo vrijeme nije dao mira. O, jadna sam ja sirota, jadna... O, udesu moj nesretni... A zar sam se mogla obraniti od ovolikog čovjeka?... Vikala sam, ali on me izbio i uradio, što je htio... A kamo da se djenem s ovim djetešcetom, kamo?... Svjedoci će reći i posvjedočiti! — vikala je plačući.

Ali svjedoci u stvari nisu ništa iskazali osim spletaka i nagađanja, pa ona stade opet da dokazuje i da uvjerava, dok napokon kao posljednji dokaz nije razmo-

tala dijete i položila ga pred suce; dijete se bacalo golim nožicama i deralo se iza glasa.

— Velemožni će sud sam vidjeti, čije je ono; evo isti nos kao krumpir, iste ove sive oči i debele vjeđe... Kao jaje jajetu, nitko drugi nije nego Boryna!... — vikaše ona...

Ali sada se ni sud nije mogao uzdržati od smijeha, a narod je sve cičao od uživanja, pogledavali su čas u dijete čas u Borynu i kadšto bi tkogod dobacio:

— To ti je djevica kao oguljeni pas!

— Boryna je udovac, mogao bi se i oženiti s njom, a dječak bi bio dobar za na pašu...

— Linja se ona kao krava na proljeće.

— Baš je krasna! samo da je grahorinom nadjeneš i u proso posadiš — sve bi vrane pobjegle...

— I onako već bježe psi kad Jevusia kroz selo prolazi!...

— A ustašca kao da su joj spirinama naslikana...

— Jer je čuvarna, jednom se na godinu umiva, da ne troši na sapun...

— Židovima peći loži, pa ne dospijeva, nije ni čudo!...

Dobacivali su sve zlobnije i okrutnije, a ona zašuti i samo je nesvijesnim očima progonjenoga psa gledala po ljudima i nešto u sebi promišljavala...

— Šutite! Grijeh je tako se rugati sirotoj! — povikne Dominikova tako glasno, da su zašutjeli, a po netko se češao po glavi od stida.

Rasprava se svršila. Tužba je odbijena.

Boryna ošuti veliku olakšicu, jer premda nije bio kriv, ipak se bojao ljudskog ogovora, a i toga, da su ga mogli odsuditi da plati — jer zakon je već takav, da se nikada ne zna, koga će ščepati za vrat — krivoga ili pravoga. Dešavalo se tako ne jedamput, ne dvaput, ne deset puta... dešavalo se.

Izišao je odmah iz sudnice i čekajući na Dominikovu stao je da razmišlja i da u sebi prosuđuje cijelu tu raspravu. Nije mogao da shvati, čemu i zašto ga je tužila?

— Ne, to nije njena pamet ni glava, to netko drugi kroz nju gađa, ali samo tko?...

Pođe s Dominikovom i sa Šimekom u krčmu da štogod popiju i prigrizu, jer je već bilo prilično poslije podneva i premda mu je Dominikova izdaleka natucala, da je cijela ta Jevkina tužba zacijelo maslo njegova zeta, kovača, ipak on nije mogao da povjeruje.

— Koja mu korist od toga?

— Ta, da vas razdraži, izvrgne ruglu i da vas baci u brigu. Ima takvih ljudi, koji bi iz pukog uživanja derali kožu s drugoga.

— Čudim se toj Jevkinoj zagrižljivosti! Nisam joj ništa na žao učinio, a za krštenje onoga kopileta dao sam velečasnom vreću zobi...

— Ona služi kod mlinara, a on je kovačev ortak... zapamtite!...

— Znam, ali ništa ne mogu da prosudim! Napijmo se još!

— Hvala, pijte vi prvi, Maćeju!

Napiše se i po drugi put, pojedoše drugu funtu kobasice s pol somuna kruha, stari kupi nekoliko žemičaka za Józiu i spremiše se na povratak.

— Sjedite, Dominikova, sa mnom, dosadno je čovjeku samom, porazgovorit ćemo se...

— Dobro, samo još da skočim u samostan na jedan očenaš.

Pošla je, ali se već za dva dobra očenaša vratila i odmah krenuše.

Šimek se za njima vukao polagano, jer se vozio samo jednim kljusetom, a pješčani je put bio loš, pa uz to ga je malko i uhvatilo, jer nije bio naviknut piću, a smutilo ga je i sudovanje, klimao se samo pospano u taljigama, a kad bi se na čas probudio, skinuo bi kapu s glave, pobožno se prekrstio i zagledavši se nesvijesno u konjski rep kao u vlastelinovo lice na sudu, mrmljao bi:... svinja je majčina, sva je bijela, samo što je kraj repa imala crnu pjegu...

Sunce se već bilo okrenulo prema zapadu, kad su stigli u šumu.

Malo su samo razgovarali, premda su sjedili jedno kraj drugoga na prednjem sjedalu.

Kadšto bi jedno progovorilo koju riječ, jer je nezgodno sjediti ovako bez riječi, ali i to je bilo samo toliko, da ih san ne savlada i da se jezik ne osuši...

Boryna potjera ždrebicu, jer je usporila, a do polak stegna bila je sva uznojena od umora i vrućine. Kadšto bi zafućkao i zašutio, nešto žvakao, nešto premišljavao u sebi, nešto sračunavao i neprimjetljivo pogledavao u staru, na njeno suho kao od voska lice, sve okorelo u duguljastim bórama — micala je krezubim čeljustima, kao da se u sebi tiho moli; kadšto bi navukla crvenu maramu većma na čelo, jer joj je sunce sjalo ravno u oči, i sjedila je nepomično, samo su joj sive oči plamtjele.

— Jeste li već iskopali, a? — zapita napokon on.

— Nego. Ljetos su prilično rodili.

— Lakše ćete prehraniti mlade.

— Metnula sam krmka u kotac, možda će trebati na poklade...

— Da, da... — vele, da je Walek Rafalov već slao s vudkom?...

— Nije on jedini, nije... ali samo badava bacaju novce... nije moja Jaguś za takve, nije.

Digne glavu i jastrebovim se pogledom upije u njega, ali Boryna, kako je bio čovjek u godinama, a nikakav vjetropir, pokaže lice hladno i mirno, da se ništa nije moglo razabrati. Dugo ne progovoriše ni riječi, kao da su se u toj njemoći rvali.

Boryni nikako nije pristajalo da započne prvi, jer i kako bi, bio je već vremešan i prvi gospodar u cijelom Lipcu; pa zar je mogao tako izravno reći, da mu se Jaguś svidjela?... I on je imao časti i pameti — ali kako je bio od naravi vruće krvi, spopadala ga je srdžba, što mora toliko da pazi na sebe, da tako okoliša i obilazi.

Dominikova ga je donekle progledala i primijetila, što ga toliko grize i muči, ali nije nijednom rječcom pomogla, nego bi samo pokadšto na nj pogledala, a onda u široki svijet i u ono daleko nebo, dok nije kao nehotice rekla:

— Vrućina je takva, kao u žetvu.

— Tako je.

A tako je i bilo, jer su put zaklanjale snažne stijene šume, da nikakav vjetar niti ikoji lahor nije dopirao s poljâ, a sunce je visjelo ravno nad glavama i tako je grijalo, da je presušeno drveće stajalo nepomično i naklanjalo klonule krošnje nad cestu i samo kadšto streslo jantarne iglice, što su se vrteći prosipale na put. Miris gljiva iz šipražja i miris hrastova lišća gotovo ih je škakljao u nosnicama.

— Znate, čudo mi je, a i drugima, da takav gazda, koji ima i pamet ne baš makar kakvu i toliko zemlje i

ugled kod naroda — kao vi, na priliku, pa da nemate želje za službom u uredu...

— Pogodili ste, da nemam nikakve želje. Što mi je do toga? Knez sam bio tri godine — nadoplatio sam gotovim novcem. A što sam namučio sebe i konje! što sam se naljutio i natrčao — ni lovački pas nije većma... A gospodarstvo mi je propadalo i bio je gubitak, da mi moja nije rekla nijedne dobre riječi...

— Ona je imala svoju pamet. Ali biti činovnik ipak je i čast i profit.

— Hvala. Redaru se klanjaj, pisara nisko pozdravljaj i makar kakvog propalicu u uredu... Velike li časti! Ne plaćaju poreza, most se pokvari, pobijesni pas, netko dobije toljagom po glavi — tko je kriv?... Knez je kriv, knez je odgovoran! Al ima i profita! Dosta sam se ja pisaru i kotaru nanosio i kokoši i jaja, a i guska je bila po koja...

— Istinu govorite, ali Pietreku knezu nije služba na grlo izašla, nije; zemlje je prikupio — i štagalj je digao, i konje ima kao divove!...

— Jest, samo se ne zna, što će mu od toga ostati, kad mu se služba svrši...

— Mislite...

— Imam ja svoje oči i vidim pomalo...

— Ponosan je on, i s velečansnim se zna zakvačiti.

— A da mu polazi za rukom — to je samo po ženi; on knezuje, a ona sve u šaki drži.

Opet su zašutjeli za dobar očenaš.

— A vi zar ne ćete poslati s vudkom kojoj?... — zapita ona oprezno.

— Eh... ne vuče me više k ženama, prestar sam...

— Ne govorite koješta! Onaj je tek star, tko se ne može micati,tko sam žlicu ne može prinijeti k ustima,

nego uz peć polako izdiše... Vidjela sam, kako ste nosili vreću raži.

— Istina je, da sam krepak još, ali koja bi pošla za mene?...

— Tko ne pokuša — što zna? Pogledajte!

— Star sam, djeca rastu... a prvu s kraja ne ću uzeti...

— Samo vi prepišite, pa vam se ne će ni one prve usprotiviti...

— Radi prepisa! Kao svinje kakve! Za jutro zemlje će i najčistija djevica poći makar i za prosjaka kraj crkve...

— A zar muškarci ne gledaju na miraz, a?

Ne odgovori ništa, nego ošine ždrebicu bičem, da je odmah krenula skokom.

Dugo su šutjeli.

Tek kad su se izvezli iz šume u polja, među topole kraj puta — Boryna, koji se cijelo to vrijeme burkao u sebi i grizao se, plane.

— Pasji je život na svijetu! Za sve plati, pa makar to bila i samo dobra riječ! Zlo je, da gore ne bi moglo biti. Već se i djeca na roditelje dižu, posluha nema nikakva, a svi se žderu među sobom, baš kao psi.

— Jer su ludi, a ne misle, da će ih sve redom ova sveta zemlja pokriti.

— Tek što je prohodao, već laje na oca, da mu dade njegov dio. Starije samo ismjehuju! Mrcine, u selu im je tijesno, stari im red ne valja, a neki se i nošnje stide!

— Sve je to zato, što se Boga ne boje...

— Bilo zato ili ne bilo, zlo je.

— Ne kreće na bolje, ne.

— Kako bi kretalo, tko će ih na to prisiliti?

— Pokora božja! Doći će vrijeme suda Gospodnjega, doći će.

— Ali što naroda prije propadne, to nitko ne će naknaditi.

— Vremena su takva, da bi bolje bilo da kuga dođe.

— Vremena! Da, ali i ljudi su krivi. A što kovač? A kako knez? S velečasnim se kvače i natežu, ljude bune i obmanjuju, a glupani vjeruju.

— Taj kovač to je moj otrov, premda mi je zet...

I tako su zajednički jadikovali nad ovim svijetom pogledavajući kroz topole na selo, što se sve bliže vidjelo.

Kraj groblja se već izdaleka crvenio red žênâ sagnutih i zastrtih finom maglom dima, a doskora je i muklo, jednolično lupanje brkljača stalo da dopire za lahorom, što se dizao s dolinskih livada.

— Baš je prava hora za brkljanje lana. Sići ću kod njih, jer je tamo i moja Jaguś.

— Nije mi s puta, dovest ću vas...

— Dobar ste vi, Maćeju, da mi je pravo čudo... Lukavo se nasmiješi.

Skrene od topola na poljski put, što je vodio do grobljanskih vrata i doveze se do groblja, gdje je kraj sive kamene ograde u hladu breza, javora i onih križeva, što su se nagibali s humaka prema poljima, nekoliko žena marljivo brkljalo suhi lan, da je magla od prašine nad njima visjela, a dugačka su se vlakna hvatala žutih listića brezâ i visjela su na crnim ramenima križeva; niže, nad raspetim prutovima, nad jamama, gdje su gorile vatre, sušio se još vlažan lan.

Brkljače su oštro lupale i cijeli se red žena neprestano sagibao u kratkom i hitrom drhtanju i samo bi se kadšto koja uspravila, otresla pregršt lana od puzdera,

smatala u gvalju ili u lutku i bacala na ponjavu, što je bila pred njom prostrta.

Sunce se već bilo spustilo nad šume, sjalo im je ravno u lice, ali to nije smetalo — posao, smijeh, vesele riječi nisu prestajale ni na jedan tren.

— Pomoz Bog kod posla! — klikne Boryna Jagni, koja je brkljala baš s kraja; bila je samo u košulji, crvenoj suknji i s maramom na glavi protiv prašine.

— Hvala! — uzvrati ona veselo i podigne krupne plave oči na njega, a smiješak joj preleti preko lijepoga, opaljenoga lica.

— Je li suh, kćerko, a? — pitala je stara i opipavala obrkljane pregršti.

— Suh je kao papar, već se lomi... opet pogleda na staroga sa smiješkom, da ga je jeza podišla, te on ošine bičem i odveze se, ali se svaki čas osvrtao za njom, premda ju više nije vidio, no stajala mu je pred očima kao živa...

— Djevojče kao košuta... Baš je takva — razmišljavaše Boryna.

IV.

Bila je nedjelja — tihi, paučinasti i sunčani rujanski dan.

Na strništu, tik iza štaglja, danas je paslo sve Borynino blago, a kraj visokog i trbušastog hambara, okruženog zelenom četkom raži, što se prosula pri spremanju, ležao je Kuba, pazio na blago i učio Witeka molitve. — Često bi znao podviknuti na njega ili ga gurnuti bičalom, jer se dječak bunio i lutao očima po voćnjacima.

— Pazi, što sam rekao, jer to je molitva — opominjao ga je ozbiljno.

— Pa pazim ja, Kuba, pazim.

— Ti sve nešto gledaš po voćnjacima?

— Čini mi se, da još ima jabuka kod Kłębovih...

— Htio bi da ih jedeš, a jesi li ih sadio, a? Ponovi »Vjerovanje«.

— A ni vi niste izlegli jarebice, a pokupili ste cijelo jato.

— Lud si! Jabuke su Kłębove, a ptice su Gospodina Isusa, razumiješ li?

— Ali vi ste ih uzeli s vlastelinskog polja...

— I polje je gospodina Isusa. Gledaj ga, mudraca! Ponovi »Vjerovanje«.

Ponavljao je brzo, jer su ga već koljena boljela od klečanja, pa nije mogao da izdrži...

— Čini mi se, da ždrebica ide u Mihalovu djetelinu — vikne, gotov da potrči.

— Ne brini se ti za ždrebicu, nego pazi na molitvu.

Napokon je izmolio, ali nije mogao izdržati, sjeo je na pete, vrtio se na sve strane, a kad je ugledao jato vrabaca na šljivama, baci se na njih grudicom zemlje i žurno se stade lupati u prsa.

— A zavjet si progutao kao krušku, što je pala sa stabla, a?

Izgovori zavjet, odahne radosno, lati se zasnuloga Łape i stade se s njim natezati.

— Zar ćeš se samo igrati kao kakvo glupo tele?

— Hoćete li odnijeti ptice velečasnom?

— Hoću...

— Mogli bismo ih ovdje u polju spećí.

— Speci sebi krumpira. Čega mu se prohtjelo!

— Polaze već u crkvu — klikne Witek opazivši, kako između plotova i drveća trepću crvene pregače na putu.

Sunce je prilično grijalo, te su otvorili širom sve prozore i vrata na kućama; gdjegdje, pred kućom, još su se umivali, a drugdje češljali i spletali pletenice, tamo su pretresali blagdansko ruho, što se zgužvalo od ležanja u škrinjama kroz cijelu nedjelju dana, a ovdje su već kretali na put, pa su svaki čas kao crveni makovi, kao žute georgine, što su precvjetavale kraj zidova, ili kao dragoljubi ili derezge — prolazile nakićene žene, prolazile djevojke, prolazili momci, prolazila djeca, prolazili gazde u bijelim surkama slični golemim snopovima raži, a svi su kretali polagano prema crkvi, putem kraj jezera, koje je kao kakva zlatna zdjela u sebi zrcalila sunce, da je pred očima treptalo.

A zvona su neprestano zvonila radosnim glasom nedjelje, otpočinka, molitve.

Kuba je čekao da odzvoni, ali kako nije mogao da dočeka, spremi ptice pod kaput i reče:

— Witek, kad odzvone, potjeraj blago u obor i dođi u crkvu.

Krene, koliko je mogao, žurno, jer je bio hrom, puteljkom kraj voćnjaka, koji je bio tako zasut žutim topolovim lišćem, da je hodio kao po kakvom sagu od šafrana.

Župni je dvor stajao nasuprot crkvi, odijeljen od nje samo putem, u dubini velikoga vrta, još punoga zelenih krušaka i rumenih jabuka...

Pred hodnikom, obraslim pocrvenjelom vinovom lozom, zaustavi se Kuba smeten, gledajući bojažljivo u širom otvorene prozore i u trijem; a kako se nije usudio unići, uzmaknuo je do velikoga džbuna, punoga ruža, šeboja i lijepih kata — od kojih je dopirao sladak, opojan miris; jato bijelih golubova hodalo je po zelenom, mahovinom obraslom krovu i lepršeći se spuštalo na hodnik.

Župnik je hodao po vrtu s brevijarom u ruci, svaki je čas potresao kruškom ili jabukom, te se čulo teško udaranje plodova o zemlju, onda ih je sabirao u krilo svoje halje i nosio kući.

Kuba mu zakrči put i ponizno mu dotakne koljena.

— A što biste rado? Aha... Borynin Kuba.

— Da... evo nekoliko sam jarebica donio velečasnom.

— Bog ti platio! Hodi za mnom.

Kuba uđe samo u trijem i ostane na pragu, jer se nikako nije usudio da uđe u odaje, samo je kroz otvorena vrata gledao u slike, što su visjele po zidovima i pobožno se prekrstio i uzdahnuo, a tako se osjećao očaran tim

krasotama, da su mu suze udarile na oči i na svu je silu htio da se pomoli, samo što se bojao kleknuti na sjajni, skliski pod, da ga ne bi uprljao.

A župnik je odmah izišao iz odaja i dao mu zlotovku s riječima:

— Bog ti platio, Kuba, dobar si ti čovjek i pobožan, jer svake nedjelje polaziš u crkvu.

Kuba ga prihvati za noge, a tako je bio omamljen radošću, da nije ni znao, kako se našao na cesti.

— He, za ovo nekoliko ptičica toliko novaca! Drag je taj velečasni! — šaptaše promatrajući novac. Često je on znao velečasnom nositi različite ptičice, čas zečića, čas gljiva, ali još nikada nije dobio toliko; najviše desètâk i po koju dobru riječ... A danas!... Isuse moj dragi! Cijelu zlotovku a i u odaje ga zvao i toliko mu dobrih riječi rekao... Isuse! I nešto ga spopalo za grkljan i suze mu same od sebe frcahu iz očiju, a u srcu je osjetio toliku vrućinu, kao da mu je tkogod nasuo žari pod pazuho...

— Samo župnik jedini poštiva čovjeka, samo on jedini!... Bog ti dao zdravlja i čenstohovska Bogorodica... Dobar si ti gospodin, dobar!... Jer cijelo ga je selo, i sluge, i gazde i svi su ga zvali samo šepavcem i bedakom i ništarijom, a nitko mu nije nikada dobre riječi progovorio, nitko ga nije požalio — osim možda onih konja i pasa... a ipak je on bio iz dobre porodice... gazdinski sin... nikakav nahod... niti vjetrogonja, nego pravi kršćanin, katolik...

Sve više je dizao glavu i sve većma se isprsivao, koliko je mogao, i odozgo je, gotovo izazovno gledao u svijet, na ljude, što su ulazili na groblje i na konje, što su stajali kraj zida uz kola; pritisnuo je kapu na svoju glavu sa slijepljenom kosom i polako je, dostojanstveno kre-

nuo prema crkvi, kao kakav gazda, zataknuvši ruke za pojas, tako metući iskrivljenom nogom, da se prašina dizala iza njega.

Ne, nije se danas zadržao u crkvenom predvorju, kao uvijek i kako mu je priličilo, nego se značno stao gurati ravno pred veliki oltar — čak tamo, gdje su stajali gazde; gdje je stajao Boryna, a i seoski knez; gdje su stajali oni, što su nad velečasnim nosili baldakin, a i oni, što su sa svijećama, dugačkim kao lijevče, bili na straži kraj oltara za vrijeme podizanja.

Gledali su ga začuđeno i ogorčeno, a često je čuo po koju gorku riječ i bio mu dobačen takav pogled, — baš kao psu, koji se gura onamo, kamo ga ne zovu. Ali Kubi danas nije bilo ništa do toga stalo; u šaki je stiskao novac, a duša mu je bila puna slatkoće i dobrote, kao što se osjećala poslije ispovijedi, a još i bolje.

Misa se započela.

Kleknuo je tik uz ogradu i pjevao s drugima pobožno zagledan u oltar, gdje je odozgo bio Bog otac, sijed i strog gospodin, posve sličan vlastelinu iz Drzazgove Wole, a u sredini je bila čenstohovska Majka Božja u zlatnom odijelu i gledala je u njega... a svuda se sjala pozlata, plamsale su svijeće i stajale kite papirnatog crvenog cvijeća... a sa zidova i sa šarenih prozora virili su zlatni obruči i sveta stroga lica, i trakovi zlatni, grimizni, ljubičasti — padali su kao dúga njemu na lice i na glavu, baš kao da je zaronio u jezero prije zalaza sunca, kad ono udara u vodu. I osjetio se kao u nebu u toj krasoti, da se nije usudio ganuti, nego je samo klečao zagledan u pocrnjelo, slatko majčinsko lice Čenstohovske, samo je govorio molitvu za molitvom opaljenim usnama, a onda je opet pjevao tako revno, tako iz sve snage vjerujuće

duše, tako srcem punim zanosa — da je njegov suhi, škripavi glas odjekivao najglasnije.

— Kuba, derete se kao židovska koza! — šapne mu netko sa strane.

— Za Gospodina Isusa i za Bogorodicu... — promrmlja on prestavši, jer se crkva umirila. Župnik se popeo na propovjedaonicu i svi su digli glave i zagledali se u velečasnoga, koji se u bijeloj misničkoj košulji nagnuo nad narodom i čitao evanđelje — a svijetla i boje padahu na njega s prozorâ, te se svima pričinio kao kakav anđeo koji plovi na dúgi... Župnik je govorio dugo i tako čvrsto, da su mnogi uzdahnuli skrušena srca, a mnogima suze potekoše, a neki je pak spuštao oči i kajao se u savjesti svojoj — i obećavao, da će se popraviti... A Kuba je gledao u velečasnoga kao u svetu sliku i čudno mu je bilo, da je to isti onaj dobri gospodin, koji je s njim govorio i dao mu zlotovku — jer sada je imao izgled arkanđela na vatrenim kolima sjaja, lice mu je preblijedilo, oči su bacale munje kad je počeo da diže glas i da nabraja narodu svakovrsne grijehe, i škrtost, i pijanstvo, i bludnost i nanošenje šteta, nepoštivanje starijih, bezbožnost! I pozivao je visokim glasom, da se saberu, da dođu k sebi, molio je, zaklinjao, — tako da Kuba nije mogao više da izdrži i stao se tresti u sebi zbog krivnje kao da je počinio sve te grijehe, od tuge, od pokajanja i zaridao je glasnim plačem, a za njim cijeli narod; žene, pa i gazde, — i nastade u crkvi plač, jecanje, brisanje nosova, a kad se svećenik s pokajnom molitvom okrenuo prema oltaru i pao na koljena — jauk preleti crkvom i narod kao šuma, pritisnuta olujinom, pade licem nice na pod, da se prašina digla i kao oblakom zastrla ta skrušena srca, što su suzama, uzdasima, povicima molila Gospoda, da im se smiluje.

A onda nastupi tišina, tišina molitve i srdačnog razgovora s Gospodom, jer se započela velika misa — orgulje zabrujaše prigušenim, pokornim i dubokim glasom — te je Kubina duša zamirala od blaženstva i neiskazane sreće . . .

A onda se odjednom digao župnikov glas od oltara i pronio se iznad pognutih glava strujom zvukova prodirnih i svetih; čas su zvonca zazvečala u kratkoj salvi, čas se dim tamjana uzdigao u mirisnim stupovima i kao oblakom zastro narod, koji je klečao i molio se — a Kubu je napunjavao tolikom slašću, da je samo uzdisao, širio ruke, lupao se u prsa i obumirao u toj slatkoj slabosti, a žamor molitava, uzdasi, nagli povici, a gdjegdje i jauci, vrući dah, svijetla, dim, glas orgulja — utapahu ga kao u sveti san, kao u neki zanos.

— Isuse! Isuse moj ljubljeni! — šaptao je omamljen i očaran, a zlotovku je snažno držao u šaki, i kad je nakon podizanja stao Ambrozije da s tanjurićem obilazi zveckajući da ga čuju, da sakuplja za svijeće. Kuba ustane, baci snažno novac i dugo je, jer su i gazde tako činile, pobirao ostatak od dvadesetišest groša.

— Bog vam platio — čuo je s užitkom.

A kad su raznosili svijeće, jer to je bila misa s izlaganjem sakramenta i procesijom, Kuba je smiono ispružio ruku i premda je od sveg srca želio da uzme čitavu svijeću, — uzeo je ipak najmanju, gotovo dogorjelu, jer mu se pogled sukobio sa strogim, prijekornim pogledom Dominikove, koja je stajala s Jagusiom kraj njega — zapalio ju je brzo, jer je već i župnik prihvatio monstrancu, okrenuo se s njom prema puku, te svi padoše nice. Zapjevao je pjesmu i polagano silazio stepenicama oltara kroz prolaz, što se odjednom stvorio od raspjevanih glava, rasplamsalih svijeća, oštrih boja i jecavih glasova;

procesija je krenula, orgulje snažno zagrmješe, zvončići stadoše odmjereno zvoniti, puk prihvati pjesmu i zapjeva jednim, ogromnim glasom vjere; a na čelu stiske, u zaokretima rasplujalih svijeća, treptao je srebrni križ, ljuljale su se svete slike, koje su nosili zavite koprenama, sve u cvijeću i krunama okrunjene, a na velikim vratima, na koja je kroz oblake tamjana udaralo sunce, vijali su se na vjetru nagnuti barjaci i kao grimizne i zelene ptice lepršali krilima.

Procesija je obilazila oko crkve.

Kuba je rukom zaklanjao svijeću i svojeglavo se držao tik uz župnika, iznad kojega su Boryna i kovač i seoski knez i Tomek Kłąb držali crveni baldakin, ispod kojega se svijetlila zlatna monstranca i sva je bila u sunčanom plamenu tako, da se kroz stakleno središte vidjela blijeda, prozračno sveta Hostija.

Bio je tako smućen, da se svaki čas spoticao i gazio drugima noge.

— Pazi, nesrećo!

— Nakaza, šepavac! — dobacivali su mu i udarali ga pod rebra.

On to ništa nije čuo; pjev puka brujao je snažnim glasom, dizao se kao stup, činilo se da plovi kao talas i da udara o blijedo sunce; zvona su neprekidno hučala mjedenim ustima, da su sve drhtale lipe i javori, samo bi se pokatkad otrgnuo koji crveni list i poput preplašene ptice padao na glave, a visoko, visoko iznad procesije, iznad krošanja pognutoga drveća, nad crkvenim tornjem kružilo je jato prestrašenih golubova . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

A poslije službe božje narod se prosuo po groblju kraj crkve; s drugima je izišao i Kuba, ali danas se nije žurio kući, premda je znao, da će za ručak biti mesa od

one priklane krave — ne, zastajkivao je, razgovarao sa svojim znancima i primicao se k svojim gospodarima, jer je i Antek sa ženom stajao s drugima u gomili i naklapali su, kako je to već red u nedjelju iza velike mise.

A u drugoj grupi, što se već bila skupila iza vrata, na putu, vodio je glavnu riječ kovač, visok čovjek, obučen već posve po gradski, u crnom kaputu iskapanom voskom po plećima i u plavoj kapi, hlače je imao prevučene preko sara i srebrni lančić na prsluku; lice mu je bilo crveno i riđi brkovi, kosa kovrčasta; galamio je iz sveg glasa i smijao se kao da rže, jer je bio podrugljivac na glasu u cijelom selu i neka Bog sačuva svakoga da dospije na njegovu jezičinu. Boryna je samo strigao očima prema onoj strani i prisluškivao, jer se bojao njegova ogovaranja, budući da kovač ni rođenoga oca nije štedio, a kamoli će tasta, s kojim je bio na ratnoj nozi zbog ženina miraza — ali Boryna nije mogao ništa čuti, jer mu na oči dođoše Dominikova i Jagna izašavši iz crkve; — išle su polako, jer je mnogo naroda bilo na groblju i pozdravljale su se s ovim i s onim i prozborile po koju riječ, jer premda su se svi poznavali i bili u kumstvu i srodstvu i iz istoga sela, pa ih je često dijelio tek plot ili međa — no ipak je ugodno i potrebno pred crkvom progovoriti po koju riječ... Dominikova je glagoljala tihim i nabožnim glasom o velečasnom, a Jagna se obzirala između ljudi, jer je i uzrastom bila dorasla i najvišim momcima, a danas je bila tako naočita, da su se o nju otimale oči momaka, što su se stisli u gomilu pred vratima, na putu, i pušeći cigarete na nju kesili zube. A lijepa je bila, skladna je bila i takva stasa, da joj nije bila ravna nikoja vlastelinska kći.

A i djevojke i udate žene prolazeći kraj nje pogledavale su u nju zavidno ili bi se zaustavile kraj nje, da

nasite oči njenom isprutanom i bogatom suknjom, što se kao mazurska dúga prelivala na njoj, ili njenim crnim visokim cipelama, stegnutim crvenim vrpcama sve do bijelih čarapa, ili steznikom od zelenoga baršuna, koji je tako bio zlatom izvezen, da je sve treptalo pred očima, ili đerdanima od jantara i koralja, što su joj grlili bijeli, puni vrat — a kita raznobojnih vrpca visila je s njih preko leđa i kad je hodala, lepršale su za njom kao dúga.

Ali Jagna nije vidjela zavidnih pogleda, lutala je modrim očima po glavama i naišavši na Antekove oči, što su u nju bile uprte, polila se rumenilom i povukavši majku za rukav krenula je naprijed i ne čekajući.

— Jagna, počekaj — vikne za njom majka, koja se pozdravljala s Borynom.

Zadržala se na putu, jer su je i momci opkolili i stali ju pozdravljati i dobacivati zlobne primjedbe Kubi, koji je išao za njom zagledan kao u sliku.

Ali on samo pljune i odvuče se kući, jer su i gazde već krenule i trebalo je prigledati konje.

— Baš kao da je naslikana! — klikne on nehotice, kad je već sjedio na hodniku.

— Tko, Kuba? — zapita Józia, koja je spremala ručak...

On spusti oči, jer se zastidio i preplaši se, da ne bi pogodili.

A kako je objed bio obilan i dugačak, ubrzo je na to zaboravio; jer je bilo mesa i bilo je kupusa s graškom, bila je i čorba s krumpirima, a na posljetku donesoše omašnu zdjelu ječmene kaše pržene sa slaninom.

Jeli su polako, ozbiljno i šutećke, a tek kad su zasitili prvu glad, stadoše razgovarati i uživati u jelu...

Józia, jer ona je danas bila reduša, samo bi na čas sjela na kraj klupe, žurno bi jela i budno je pazila, da ne

ponestane jela, da iz sobe donese lonce i da dometne, da ne kažu, da se zdjeli vidi dno.

A objedovali su na hodniku, jer je vrijeme bilo tiho i toplo.

Łapa se vrtio i cvilio, tr'o se o noge onima, što su jeli, zavirkivao u zdjele, dok mu kadgod ne bi tkogod dobacio kakvu kost, s kojom bi potrčao do zida — ili bi veseo zbog prisutnosti svojih gazda i što se spominjalo njegovo ime, radosno zalajao i pojurio za vrapcima, što su sjedali na plotove čekajući mrvice.

A putem bi često tkogod prošao i pozdravio ih kod ručka, a oni bi u jedan glas odgovarali.

— Velečasnom si odnio ptičice? — zapita Boryna.

— Odnio sam, odnio! — Hitro odloži žlicu i poče pričati, kako ga je župnik pozvao u odaje, kako je tamo lijepo i koliko tamo ima knjiga.

— Kad će on sve to pročitati? — oglasi se Józia.

— Kada, Pa naveče! Hoda tako po odajama, pijucka čaj i samo čita.

— Zacijelo mora da su... sve pobožne — dometne Kuba.

— Valjada nisu početnice.

— A novine svaki dan donosi redar — reče Hanka.

— Jer u novinama piše, što se događa u svijetu... — oglasi se Antek.

— I kovač s mlinarom drži novine.

— Eh... kakve su mi to te kovačeve novine! — reče Boryna podrugljivo.

— Baš isto onakve kao i župnikove — reče Antek strogo.

— Jesi li čitao, da znaš?

— Čitao sam i znam, nego!

— I nisi ništa pametniji zato, što se upuštaš s kovačem.

— Za vas je, oče, pametan samo onaj, tko ima barem petnaest jutara ili tuce kravskih repova.

— Zatvori gubicu dok sam dobre volje! Samo tražiš priliku da iskesiš zube! Kruh te nadimlje, vidim... moj kruh...

— Stoji mi kao kost u grlu, kao kost...

— Potraži bolji kruh, na Hankina tri jutra jest ćeš žemičke.

— Žderat ću krumpir, ali mi to nitko ne će prigovoriti.

— Ni ja ti ne prigovaram...

— A nego tko drugi?... Vuci kao vol, pa ni dobre riječi ne možeš dočekati...

— U svijetu je lakše, ne treba raditi, a svega daju.

— Zacijelo je bolje.

— Pa hodi i pokušaj!

— S golim rukama ne ću da pođem.

— Dat ću ti batinu, da se uzmogneš čime od pasâ odbraniti.

— Oče! — vrisne Antek i skoči s klupe, ali odmah opet sjedne, jer ga je Hanka obuhvatila oko pasa. Stari ga pogleda prijeteći, prekrsti se, pošto je objed već prošao, i odlazeći u sobu reče tvrdo:

— Ne ću da me ti izdržavaš, ne!

Raziđoše se odmah, samo je Antek ostao na hodniku i razmišljavao; a Kuba je izveo konje u djetelinu iza štaglja, izvalio se kraj hambara, da se ispava, ali nije mogao spavati, u utrobi ga pritiskalo jelo a mučila ga je i misao, da ima pušku, mogao bi postrijeljati toliko ptica a i po kojeg zečića, pa bi svake nedjelje nosio velečasnom.

Kovač bi već napravio pušku, kao što je izmudrio i lugaru onakvu, da kad opali u šumi, sve ječi u selu!

— Majstor je on! Ali treba mu za takvu pušku platiti pet rubalja! — razmišljavaše Kuba. — A odakle da ih smognem? ... zima se približava, treba kupiti kožuh, a čizme će izdržati jedva do blagdana ... Doduše, dužni su mi još deset rubalja i dva komada platna, hlače i košulju. Kožuh neka stoji makar i pet ... Kratak će biti ... čizme tri ... a i kapa bi mi trebala ... a rubalj treba odnijeti velečasnom za zadušnicu roditeljima ... Eto, prokletstvo, i ništa ne će ostati! ... Pljune i poče da iz džepa u kaputiću sabire mrvice duhana i napipa novac, na koji je bio za ručkom zaboravio ...

— Evo gotova novca, tu je! — Odjednom ga prođe volja da spava; iz krčme je dopirao daleki, prigušeni glas muzike i kao odjeci nekih uzvika.

— Plešu gadovi, rakiju piju i cigarete puše! — uzdahne i opet legne na trbuh i gledaše u sputane konje, koji se stisnuše jedan uz drugog grizući se za šije. Odluči, da naveče mora i on poći u krčmu kupiti duhana i makar samo pogledati, kako se tamo pleše.

I opet pogleda u novac, pogleda na sunce, visoko je još bilo i tako se polako danas spuštalo prema zapadu, kao da je i ono danas u nedjelju malko počivalo ... A tako ga je vuklo u krčmu, da nije mogao izdržati, prevrtao se s jedne strane na drugu i stenjao od želje, ali nije pošao odmah, jer je baš uto iza štaglja izišao Antek s Hankom i krenuli su međom prema poljima.

Antek je išao naprijed, a Hanka s dječakom na ruci za njim, kadšto bi štogod progovorili i išli polako, a Antek se svaki čas sagibao nad njivu i doticao rukom iznikule vlati.

— Ide ... gusto je kao četka ... — promrmlja i obuhvati pogledom to polje, koje je ocu po pogodbi zasijao.

— Gusto je, ali očevo je bolje, izraslo je kao šuma! — reče Hanka gledajući se u susjedna polja.

— Jer je zemlja bolje obrađena.

— Treba imati tri krave, pa će i zemlja biti jača.

— I vlastitoga konja.

— I uhraniti štogod za prodaju. A ovako? Svaku pljevu, svaku lupinu otac računa i smatra za veliku stvar.

— I sve to daje pod nos! ...

Odjednom zašutješe, jer im je osjećaj nanesene krivice zapljusnuo srce gorčinom, srdžbom i potmulom, krvavom pobunom.

— Samo osam jutara bi pripadalo — klikne on nehotice.

— Dakako, više ne bi. Jer tu je i Józka, i kovačica, i Grzela, i mi — nabrajala je ona.

— Kovačeve da isplatimo pa da nam ostane kuća i petnaest jutara ...

— A imaš li čime? ... — zajauče ona s tako jakim osjećajem nemoći, da su joj licem suze potekle, kad je pogledom obuhvatila svekrova polja, tu zemlju poput čistoga zlata, gdje se od brazde do brazde mogla zasijati i pšenica i raž, i ječam, i repa ... Toliko dobra, a sve je to tuđe ... nije njihovo ...

— Ludo, ne plači, ipak je od toga osam jutara naših ...

— Da je barem polovica s kućom i s tim kupusištem! — pokaže ona lijevo, prema livadama, gdje su se plávile dugački slogovi kupusa; skrenuše prema njima.

Sjedoše na kraj livade kraj grmlja, Hanka je nadojila dijete, jer je počelo plakati, a Antek savije cigaretu, zapali i stane tmurno gledati preda se ...

Nije on kazivao ženi, što ga je grizlo u nutrašnjosti, što mu je ležalo na srcu kao užareno ugljevlje — jer to ne bi on mogao izreći, niti bi ga ona valjano shvatila...

Baš obično, kao žena, koja ne može da prosudi, koja ništa ne može sama da smisli, nego živi tek kao sjena, što pada s čovjeka...

— Kućanstvo, djeca i kume, to je sav njen svijet. Svaka je žena takva, svaka... — razmišljavaše on gorko i srce mu se steglo... — Onoj ptici, što leti nad močvarama, bolje je nego kojem čovjeku... što joj je stalo do briga! leti po volji, pjeva, a Gospodin Isus za nju zasijava polja, pa treba samo da sabire i da se prehrani...

— A zar otac nema gotovih novaca? — započe Hanka.

— A nego!...

— Józki je kupio takve koralje, da bi mogao i kravu za njih kupiti, a Grzeli neprestano šalje novce po seoskom knezu.

— Da, šalje... — odgovori on misleći na nešto drugo.

— A ipak je krivica prema svima! A ruho pokojne majke stisnuo je u škrinju i nikom ga ne pokazuje... A tamo ima takvih sukanja, pa marama, poculica i đerdana... — stade ona na dugačko da nabraja svakovrsno dobro i sve nepravde, i zamjerke, i nade, a Antek je uporno šutio, dok ga ona nije nestrpljivo gurnula u rame.

— Spavaš li, što li?...

— Slušam, govòri samo, govori, da ti odlane! A kad svršiš, reci mi...

Hanka, kako je bila plačljiva, a u duši joj se mnogo toga nakupilo, brizne u plač i stade mu prigovarati, što s njom govori kao s kakvom djevojčurom, što ne mari ni za nju, ni za djecu.

Antek skoči na noge i povikne porugljivo:

— Deri se samo, čut će te vrane i sažalit će se nad tobom! — i očima pokaže na vrane, što su kraj njih letjele iznad livade, natisne kapu i krupnim koracima krene prema selu...

— Antek! Antek! — dozivala ga je ona tužno, ali se on nije ni osvrnuo.

Hanka premota dječaka i plačući pođe uz međe natrag kući; teško joj je bilo oko srca — nema s kim da se porazgovori ni da se potuži na svoju sudbinu. I tako čovjek živi kao đavo, ne može ni k susjedima da pođe, ni da razgovorom srcu odlakša. Dao bi joj Antek kúmâ! Nego samo sjedi u kući i tegli, i radi, a nijedne dobre riječi ne čuješ! Samo u krčme idu i na svadbe... a taj Antek... tko bi mu ugodio?... Kadšto je takav, da bi ga na ranu mogao položiti... a onda opet po nekoliko nedjelja ne pisne nijedne riječi i ne pogleda... nego samo misli i misli... Istina, i ima o čemu da misli! Zar im otac ne bi mogao prepisati zemlju, zar staromu nije dospjelo vrijeme da pristane na deputat... A ona bi mu ugađala, da ni rođenomu ocu ne bi kod nje bilo bolje...

Htjela je sjesti uz Kubu, ali on se leđima upr'o uz hambar i pretvarao se, da spava, premda mu je sunce sjalo ravno u oči, a tek kad se izgubila iza štaglja, digao se, otresao sa sebe slamu i stao se polako šuljati kroz voćnjake prema krčmi... a i žegla ga je ona zlotovka...

A krčma je stajala na kraju sela, iza župnoga dvora, na početku topolova drvoreda.

Ljudî je bilo jedva nešto; glazba bi kadšto zabrujala, ali još nitko nije plesao, bilo je još prerano, omladina je voljela da se šali po voćnjacima i da se zadržava pred vratima i kraj zida, gdje je na svježim, još žutim gredama sjedilo mnogo djevojaka i žena, a u velikoj sobi

s crnim, čađavim stropom bilo je gotovo prazno, mala su mutna okanca tako slabo propuštala crveno svijetlo prije zalaska sunca, da je samo trak svijetla ležao na izgaženom podu, a po kutovima se skupio mrak. Nekakvi su ljudi sjedili za stolovima kraj zida, ali se nije moglo raspoznati, tko su ti ljudi?

Samo je Ambrozije s bratimkom od svijeća stajao kraj prozora s flašom u ruci — pili su jedan drugome u zdravlje i razgovarali...

— Plešu kao muhe po smoli! Jevka, miči se! Noćas je negdje tjerala kera, a sada plešući spava! Tomek, ded brže! zar ti je tako teška ta mjerica, što si ju prodao Jankielu, a?... Ne boj se, otac još ne zna! Marysia! samo se ti upuštaj s regrutima, upuštaj se, a mene smjesta pozovi za kumu...

I tako je Jagustynka redom ujedala plesače; bila je bezobzirna i srdita na svakoga, jer su joj djeca krivicu nanijela, a ona je pod stare dane morala da ide u nadnicu, ali kako nitko nije odgovarao, izvikala se i pošla u bolju sobu, gdje je sjedio kovač s Antekom i nekoliko mlađih gazda.

Na crnom je stropu visila lampa i mutnim žućkastim svijetlom osvjetljivala plave, kuštrave glave. Sjedili su oko stola, čvrsto se nalaktili i svi su uprli oči u kovača, koji je, nagnut nad stolom, crven, raširio ruke, udarao pesnicom po stolu i tiho govorio.

Bas je brundao kao bumbar, kad spolja dospije u sobu i leteći bruji... a kadšto bi odjednom teško zapištale gusle kao ptičica kada vabi, ili bi bubnjić zabubnjao i zaštropotao... ali odmah bi opet pala tišina.

Kuba pođe ravno k tezgi, za kojom je sjedio Jankiel u kapici i samo u košulji, jer je bilo toplo, gladio je

sijedu bradu, njihao se i čitao knjigu približivši oči gotovo posve k stranicama.

Kuba se odlučivao, postajkivao s noge na nogu, prebrojavao novce, češao se po tjemenu i dugo je tako stajao dok nije Jankiel u njega pogledao i ne prekidajući svoga njihanja i molitve zazvečao samo čašicama nekoliko puta...

— Pol četvrtáka, ali ljute! — naruči Kuba napokon.

Jankiel je šuteći natakao a lijevu je ruku ispružio po novce...

— U staklo? — zapita zgrnuvši u ladicu porđali mjedeni novac.

— Valjada ne u čizmu!...

Povuče se na kraj tezge, ispije prvu čašicu, pljune i stade se obzirati po krčmi; — ispije drugu, pogleda bočicu prema svijetlu i čvrsto njom udari o tezgu.

— Dajte još jednu, i kržáka! — reče smionije, jer ga je blaga toplina podišla od rakije i čudna mu se snaga razlila po kostima.

— Kuba, zar ste danas primili zaslužbinu?

— Kako bih... zar je sada Nova Godina?...

— Mogu li dobiti i arak?

— Ne... nemam dosta... — Prebroji novce i tužno pogleda u flašu s arakom.

— Pozajmit ću, kao da ja ne znam, tko je Kuba!...

— Ne treba... tko uzajmljuje, taj se izuje... — reče odlučno.

Uza sve to Jankiel postavi pred njega bočicu araka.

Branio se, spremao se već da izađe, ali prokleti je arak tako zamirisao, da ga je u nosu poškakljalo, pa se nije duže otimao, nego ispije ne premišljajući dulje.

— Jeste li zaradili u šumi?... — zapita Jankiel strpljivo.

— Ne u šumi... ptice, što sam ih ulovio na zamku odnio sam velečasnom, šest ptica, i dao mi je złotovku...

— Złotovku za šest! Ja bih vam dao za svaku po desètâk.

— Što, pa zar su jarebice kóšer?... — začudi se Kuba.

— Neka vas zbog toga ne boli glava... samo vi mnogo donesite, pa ćete za svaku odmah dobiti na ruku po desètâk. Za pogodbu da natočim one najjače, hoćete li?...

— I vi ćete mi, Jankiel, platiti cijeli desètâk po komadu!...

— Moja riječ nije vjetar. A za tih šest... dobili biste ne dva polčetvrtáka čiste rakije, nego četiri s arakom, i sleđa, i žemlju, i paket kržaka... razumijete li, Kuba?

— Dakako... četiri polčetvrtaka s arakom, i sleđa... i... dakako, nisam tele, da ne razumijem... zbilja, istina je! Četiri polčetvrtaka s arakom... i kržak i žemlju... i čitavog sleđa... — već mu je vudka pomračila pamet a umlitavila ga.

— Hoćete li donijeti, Kuba?...

— Četiri polčetvrtaka!... i sleđ... i... Donijet ću... He, samo da imam pušku... — oglasi se sabranijim glasom i stade opet da prebraja — kožuh, na priliku, stoji pet rubalja... čizme bi trebao... oko tri rublja... ne, nije dosta... a kovač traži pet rubalja za pušku... za onakvu kao što je Rafałova... ne... — razmišljavaše glasno.

Jankiel brzo izračuna kredom i šapne mu tiho na uho:

— A bi li, Kuba, vi ustrijelili srnu?...

— Eh, iz pesnice ne bih, ali iz puške bih već ustrijelio...

— A znate li vi, Kuba, pucati?...

— Vi ste, Jankiel, židov, pa ne znate, ali u selu svi znadu, da sam s vlastelinom išao u šumu, da su me tamo nastrijelili, pa zato hramljem... to se zna, da umijem pucati...

— Dat ću vam pušku, dat ću vam barut, dat ću sve, što treba... a štogod ustrijelite, donijet ćete meni! Za srnu ću dati čitav jedan rubalj... čujete li?... čitav jedan rubalj! Za barut ćete mi platiti petnaest kopjejaka od komada, to ću ustegnuti... A za to, što se puška troši i kvari donijet ćete mi mjericu zobi...

— Rubalj za srnu... a za barut ja petnaest... cijeli rubalj!... pa kako je to!...

Jankiel mu opet stade podrobno nabrajati...

— Zobi?... Ne ću valjada konjima uskratiti od njuške... — to je jedno dobro shvatio.

— A zašto da se konjima uskrati? Kod Boryne ima i na drugom mjestu...

— To bi bilo kao... — izbeči oči sračunavajući.

— Svi tako rade! A što ste vi, Kuba, mislili, odakle momcima novci?... svaki treba duhana-kržaka, pa po koju čašicu vudke, pa poigrati u nedjelju!... Odakle da se to smogne?...

— Kako... zar sam ja lopov, smrdljivče jedan, što li?... — zagrmi Kuba odjednom i udari pesnicom po stolu, da su čašice zazvečale.

— Što ste se razbijesnili, Kuba? Platite i otiđite k vragu!...

Ali Kuba nije platio i nije otišao, nije više imao novaca i ostao je dužan židovu... nego se samo teško naslonio na tezgu i stao pospano računati, a Jankiel se

udobrovoljio i još mu je jedamput natočio ali čistoga araka ... a ništa nije progovorio ...

Međutim je u krčmu dolazilo sve više ljudi, jer se mračilo, zapalili su svijetlo, muzika se živahnije javljala i žamor je postajao veći; — narod se kupio oko tezge, kraj stijena ili posred sobe i vijećao, razgovarao, jadikovao, a netko bi pio u nečije zdravlje, ali rijetko, jer nisu došli ovamo radi pića, nego samo onako, da se kao susjedi sastanu, porazgovore, da poslušaju gusle ili bas, da čuju, što ima novo; — i onako je nedjelja — pa nije grijeh odmoriti se i popustiti radoznalosti, a makar i ispiti po koju čašicu s kumovima ... samo neka je u poštenju i bez uvrede prema Bogu, to nije branio ni sam velečasni ... Evo i govedo, na priliku, voli da nakon rada otpočine, a i mora. A za stol su sjele starije gazde i neke žene, odjevene u crvene suknje i marame, pa se činilo kao da su to sljezovi procvali, a budući da su svi istodobno govorili, u krčmi je brujao šum kao u šumi i lupa nogu, kao da netko mlati žito, i glas gusala, koje su neprestano obješenjački pjevale:

— »Tko će mene moći stići ... moći stići ...

— »Evo ja ... evo ja ... evo ja ... — brujao je stenjući bas, a bubnjić se samo tresao i hihotao i smijao se i stvarao vrevu praporcima.

Nije ih mnogo plesalo, ali tako su snažno lupali nogama, da su daske poda škripale i stol se tresao, te su flaše zvečale i čašice se rušile ...

Ali nije bilo velikog raspoloženja, jer nije bilo ni razloga, kako to biva u svatovima ili na zarukama. Plesali su samo onako, da se razvesele, ili da protegnu noge i leđa — samo su se momci, koji su u kasnu jesen imali poći u vojsku, zabavljali jače i pili da zapiju brigu, što nije ni čudo, jer su imali poći u široki svijet, u tuđinu.

A knežev brat je najglasnije podcikivao, a za njim Martin Białek, Tomek Sikora i Pavao Boryna, Antekov brat po stricu. I Antek je došao u krčmu, pred mrak, samo što danas nije plesao, nego je sjedio u boljoj sobi s kovačem i s drugima, i Franek Młynarczyk je došao, nizak, čvrst i kuštrav. On je bio najbrbljaviji, obješenjak i vjetrogonja i tako lakom djevojaka, da mu je često bila gubica razbita i izgrebena. Ali jer se danas odmah nalokao kao životinja, stajao je samo kraj tezge s debelom Magdom orguljaševom, koja je bila već u šestom mjesecu.

Velečasni je već upozoravao s propovjedaonice na to i tjerao Franeka da se oženi, ali on nije htio ni da čuje, jer je na jesen trebao da pođe u vojsku, pa šta će mu onda baba ...

Magdusia ga je baš povukla u kut prema peći i govorila mu nešto plačljivim glasom, a on bi joj na to odgovarao:

— Glupačo! Nisam trčao za tobom ... Krštenje ću platiti, a dometnut ću i rubalj, ako mi se svidi! ... — Bio je posve pijan i gurnuo ju je, da je sjela na klupu kraj peći, pokraj Kube, koji je već spavao u pepelu ispruživši noge prema sobi — tamo je tiho cmizdrila, a Franek je opet pošao da pije i da pleše, samo što gazdinske nisu htjele s njim da plešu, jer je mlinarski momak, nego što? Gotovo sluga. A ni proste cure nisu htjele, jer je bio pijan i što je bio nepristojan u plesu, pa on zato pljune i stane se cjelivati s Ambrozijem i s gazdama, koji su imali žito svoje u mlinu, pa su ga častili ...

— Pijte Franek, i smeljite brže, jer mi se baba popela na tjeme, da nema ni truna brašna za valjuške.

— A moja mi samo klepeće o kaši ...

— A i mekinja trebamo za hranjenika ... — govorio je treći.

Franek je pio, obećavao i glasno se hvalio, da u mlinu ide sve po njegovoj volji, da ga mlinar mora slušati, jer ako ne će... da on zna takve mudrolije, kako se izliježu crvi u škrinjama... kako voda presuši... ribe pokrepaju, čim on samo dahne na jezero... brašno se tako svari, da se ne može ni lepinja od njega speći...

— Očupala bih ti ja tu ovnujsku glavu, da mi to uradiš! — krikne Jagustynka, koja je uvijek bila tamo, gdje su svi, i premda nije pila, jer je rijetko kada imala koji groš, ipak se moglo desiti, da ju kakav kum ponudi polčetvrtakom, a drugim koji rođak — jer su se svi bojali njenog oštrog jezika. I Franek, mada je bio pijan, preplašio se babe i zašutio je, jer je ona koješta znala o njemu, kako on gazduje u mlinu, a ona, kako se već bila malko ponapila, podbočila se, stala udarati nogom po taktu i uzvikivati.

— Istinu govorim, jer tako piše u novinama, krupnim slovima... Ne žive ljudi u svijetu kao mi, ne.
— A kako je kod nas? Vlastelin ti je gospodar, pop ti je gospodar, činovnik ti je gospodar, — a ti samo radi i od gladi izdiši i svakom se nisko pokloni, da te ne ošine po glavi...

— A zemlje je malo, skoro pa ne će ni jedan slog doći na čovjeka!

— A vlastelin ima više nego dva sela zajedno...

— Jučer su na sudu kazivali, da će dijeliti novu zemlju.

— Kakvu?

— Čiju, ako ne dvorsku?

— Ehe, zar ste vlastelinu dali, da mu sada oduzimate? Gle, tuđim oni gospodare — vikne Jagustynka i nagne se k njima smijući se.

— ...I sami sobom upravljaju — nastavi kovač ne osvrćući se na babine riječi — i svi polaze školu, po dvorovima žive i gospoda su...

— Gdje je tako? — zapita Jagustynka Anteka, koji je sjedio skraja.

— U toplim krajevima! — uzvrati on.

— Ako je tamo tako dobro, zašto ne ode kovač onamo, a?... garavi gad laže kao pas i obmanjuje vas, a vi, glupani, vjerujete! — vikne ona bijesno.

— Lijepo vam velim: Jagustynko, odlazite, odakle ste došli...

— Baš ne ću! Krčma je za svakoga, a ja sam sa svoja tri groša isto tako dobra kao i ti. Gledaj ti učitelja nekakvog, židovima služi, s činovnicima drži, a pred vlastelinom skida kapu već izdaleka, a ovi mu još vjeruju!... Lajavac nikakav!... Znam ja... — ali nije dovršila, jer ju je kovač čvrsto uhvatio ispod rebara, nogom otvorio vrata i bacio ju u veliku sobu, da je posred sobe pala koliko je dugačka.

Nije ni klekla, nego kad je ustala, rekla je samo veselo:

— Jak je gad kao konj — da mi je takav za muža...

Narod udari u smijeh, a ona izađe tiho kunući u sebi.

Ali već je i krčma opustjela, glazba je zanijemila, ljudi se porazilazili kući, ili su u grupama stajali pred krčmom, jer je veče bilo toplo i vedro, mjesečina je sjala, samo su regruti još ostali i pili do besvijesti i vikali, a Ambrozije, pijan kao životinja, izašao je nasred puta i pjevao teturajući s jedne strane na drugu.

A i oni iz bolje sobe izađoše s kovačem na čelu.

Onda, kad je Jankiel već počeo gasiti svijetla, izađoše i regruti, uhvatiše se čvrsto ispod rukû i krenuše

širom puta pjevajući iz svega grla, da su psi stali štektati — i da je često po koja glava izvirila iz kuće...

Samo je Kuba još uvijek spavao u pepelu tako čvrsto, da ga je Jankiel morao buditi, ali sluga ne htjede ustati, ritao se, mahao nogama po zraku i gunđao:

— Odlazi, židove! Spavat ću kako ja hoću... ja sam gazda, imam svoju volju, a ti si crvendać i ušljivac!...

Pomoglo je vedro vode te je ustao i malko se rastrijeznio, samo je preplašeno i začuđeno slušao, kako je zapio cijeli rubalj — i toliko da je dužan...

— Kako?... dva polčetvrtaka s arakom..., cijeli sleđ... kržak... i još dva polčetvrtaka... to da je cijeli rubalj?... Kako?... dva... — bulaznio je.

Jankiel ga napokon uvjeri i sporazumješe se što se tiče puške, koju mu je židov trebao donijeti sa sajma, a za pomirbu ponudi ga esencijom sa špiritusom...

Samo zobi nije Kuba nikako htio da obeća.

— Kubin otac nije bio tat — i njegov sin nije tat.

— Odlazi, vrijeme je da spavaš... a ja još moram da izmolim molitvu...

— Hej!... gledaj špekulanta! Nagovara me na krađu, a molit će se bogu... — mrmljao je Kuba polazeći kući i stade se sjećati i računati, jer nikako mu nije išlo u glavu, da je zapio cijeli jedan rubalj... ali kako se još nije bio rastrijeznio a zrak ga zahvatio, pomalo je teturao i svaki čas udarao o plotove ili na drva, što su gdjegdje ležala pred kućom i kleo je...

— Obogaljili, da Bod gâ!... Hulje nijedne... da mi tako put zakrčujete!... zacijelo ste se nalokali, gadovi... a velečasni zalud govori... a velečasni... tu se zadrži dugo i stade razmišljati i napokon mu sine spoznaja i tolika ga zaokupi tuga, da se zaustavio, uzeo se

obzirati naokolo, sagibao se i tražio nešto tvrdo da uhvati... ali brzo je to opet zaboravio i uhvatio se za kosu i stao sâm sebe šakom udarati po gubici i uzvikivati:

— Pijanac si i prokleta svinja! Pred velečasnog ću te odvući, nek te pred cijelim narodom osramoti, da si pseto i pijanica... da si dva po dva polčetvrtaka... da si cijeli jedan rubalj zapio... da si marva neka i još gori da si!... da si...

I odjednom ga spopade tuga nad samim sobom, te je sjeo kraj puta i briznuo u plač.

Svijetli, golemi mjesec plovio je po mračnom prostoru, a gdjegdje, narijetko, kao srebrni čavli sjale su zvijezde; magle su sivom, tankom pređom lebdjele nad selom i prevukle koprenu iznad vodâ. Bezdana tišina jesenske noći prožela je svijet, samo je odnekle dopiralo pjevanje onih, što su se vraćali iz krčme, ili štektanje pasa.

A na putu, pred krčmom, teturao je Ambrozije s jedne strane na drugu stranu i neprekidno pjevao, ustrajno, sve do otrežnjenja:

Ej, Maryś, moja Maryś!
Ej, komu pivo variš?
Ej, komu pivo variš!...
Ej, Maryś, moja Maryś!...

V.

Stizala je sve dublja jesen.

Blijedi su se dani vukli preko pustih, gluhih polja i obumirali su u šumama sve tiši, sve bljeđi — kao svete hostije u sjaju svijeća, kad se gase.

A svakog jutra ustajaše dan sve ljenije, ukočen od hladnoće i sav prepun inja, u bolnoj tišini zemlje, koja obumire; sunce je blijedo i teško procvjetavalo iza vijenca vranâ i čavkâ, što su se dizale negdje iznad jutarnjeg rumenila i lijetale nisko povrh poljâ i graktale muklo, otegnuto, tužno... a za njima je stizao oštar, hladan vjetar, — mutio mirne ukočene vode, kidao posljednje lišće s topolâ pokraj putova — pa je ono tiho, poput suzâ, krvavih suza pokojnoga ljeta, teško padalo na zemlju.

A svakog jutra — sela su se budila sve kasnije: blago je ljenije polazilo na pašu, tiše su škripala vrata i tiši su bili glasovi, prigušeni mrtvilom i prazninom poljâ, i tiše, bojažljivije je tekao i sam život, a kadšto, pred kućama ili u polju, vidjeli bi se ljudi kako naglo zastajkuju i dugo gledaju u mračnu daljinu, sivu... ili bi se digle rogate i snažne glave iznad požutjele trave i polagano preživajući upirale bi oči u daleki... daleki prostor... i na čas bi se čula mukla i tužna rika iznad pustih polja.

A svakog jutra — bivaše sve mračnije i hladnije, dim se spuštao još niže po golim voćnjacima, sve više je ptica slijetalo u selo i tražilo sklonište po štagljima i hambarima, a vrane bi sjedale na sljeme krova ili bi se vješale po golom drveću ili bi kružile nad zemljom grakćući muklo — kao da pjevaju tužnu pjesmu zime.

Podneva su bila sunčana, ali tako mrtva i nijema, da je šum šume dopirao u muklom žamoru, a žubor rijeke čuo se kao bolno jecanje. Krpe babjega ljeta kidale su se bog zna odakle i gubile se u oštrim hladnim sjenama kućâ.

A u tim tihim popodnevima bila je nujnost umiranja, na pustim je putovima ležala šutnja, a u vrtovima s potrganim lišćem vrebala je duboka sjeta tuge i straha u isti mah.

I često, sve češće se nebo prevlačilo sivim oblacima, da se već u rani sumrak moralo vraćati s poljâ, jer je mrak obuhvatao svijet...

Preoravala su se polja, pa je po neki prevrnuo posljednju brazdu u gustome mraku, a kad se vraćao kući, obzirao se još na njivu i opraštao se s uzdahom s njom sve do proljeća.

A predveče su često padale kiše, bile su još kratke, ali hladne i sve češće su znale potrajati sve do mraka — do dugačkog jesenskog mraka, u kojem su prozori na kolibama gorjeli kao zlatno cvijeće, a pusti su se putovi svjetlucali kaljužama — a mokra je hladna noć udarala o zidove i jaukala po voćnjacima.

Pa i ona roda s prelomljenim krilom, što je bila zaostala, koju su vidjeli kako osamljena gazi po livadama, stala je da prilazi Boryninom hambaru, pa i na dvorište, gdje joj je Witek gorljivo dobacivao hranu, da ju primami.

A i svakojaki su prosjaci sve češće pohađali selo; i oni obični, što prose, što s dubokom torbom i dugačkom molitvom idu od vrata do vrata, praćeni štektanjem pasa — a bilo je i drukčijih, drugih, onih, što su dolazili iz svetih mjesta i koji su poznavali Ostru Bramu, Čenstohovu i Kalvariju, i rado su pričali u dugim večerima, što se gdje događa na svijetu i kakva su se gdje čudesa desila, a naišao bi kadšto i takav prosjak, koji je tiho znao pričati i o Svetoj Zemlji i kazivao takva čudesa, takve je zemlje poznavao, preko tolikih se mora vozio, toliko je zgoda doživio, da je pobožno čudo snalazilo slušače, a mnogomu je teško bilo i povjerovati u sve to... Ali svaki je požudno slušao, jer je svatko bio rad da nešto novo sazna, a i večeri su bile duge, a do zore se još moglo naspavati makar i na oba boka.

— Hej! jesen je to bila, kasna jesen!

U selu se nije čulo ni pjevanje, ni veselih poklika nije bilo, ni onog ptičjeg pijukanja, niti dozivanja ikakvog, — ništa, samo je vjetar jaukao po strehama, i samo te kiše, što su prosipale po oknima kao neko zrnje, i to muklo, svaki dan sve jače udaranje mlatova po sušama.

Lipce je obumiralo isto tako kao i ta polja naokolo, što su iscrpena, siva, ogoljena ležala počivajući u miru i ukočenosti; kao to golo drveće, raskidano, turobno — koje se polagano kočilo spremajući se za dugu, dugu zimu.

To je bila jesen, rođena majka zime.

Samo su se ljudi tim tješili, što još nema pljuska, što se još nisu putevi posve razmekšali i možda će vrijeme izdržati do sajma, na koji se spremalo čitavo Lipce kao da je to proštenje kakvo.

Jer sajam je trebao da bude na svetu Kordulu, veliki i posljednji sajam prije Blagdana, pa su se svi spremali kako valja.

Nekoliko dana prije sajma razmišljavalo se po selu, što bi se moglo prodati, bilo od blaga ili od žitka ili od sitne uhranjene živine. A kako se približavala zima, trebalo je mnogo štošta i nakupovati i odjeće i potrepština i svakakvih gospodarskih sprava, pa je došlo do različitih smetnja i prepiraka i svađa po kućama, jer dobro je poznato, da se ni kod koga ne presipa, a gotov je novac sve ređi.

A baš je u isto doba došlo da se plate i porezi, pa općinski nameti i različita međusobna plaćanja, a često i zajmovi od prije žetve, a mnogi su morali i služinčadi da isplate zaslužbinu — toliko toga svega odjednom, da je mnogi, makar imao dosta zemlje, teško uzdisao i sračunavao, a nije se mogao kraj s krajem vezati, ako se ne povede na sajam konj ili makar i krava, a o siromašnijima da se i ne govori.

I mnogi je takav izveo kravu pred obor, brisao joj zaprljane bokove čuperkom slame, a preko noći joj dao djeteline ili kuhanog ječma s krumpirom, da se malko nadme; drugi je pak udešavao staru posve slijepu kljusinu, da barem donekle bude slična konju, na priliku.

Drugi su opet revno cijele dane mlatili, samo da dospiju na sajam.

I kod Boryninih se spremalo svom parom; stari je s Kubom mlatio pšenicu, a Józka i Hanka, čim bi dospjele, hranile su krmaču i one guske, što su ostavljene za pitanje, a Antek i Witek, jer se svaki dan iščekivala kiša, išli su u šumu po suvarke za vatru i po stelju, od koje su dio prostrli u obor, a drugo su istresli kraj kuće, da zidove zatrpaju od zime.

I taj pospješeni rad trajao sve do kasne noći uoči sajma; tek kad je pšenica već bila u vrećama na kolima, što su bila gurnuta u sušu, i sve bilo spremljeno za sutra — sjedoše svi zajedno za večeru u Boryninoj sobi.

Na ognjištu je plamsala vesela vatra od smrekovine i neprestano je pucketala, a oni su polako i šuteći jeli, jer nitko od njih, umoran od posla, nije htio da se oglasi, a tek kad su dovršili i kad su ženske pospremale zdjele i lonce s klupe, reče Boryna primaknuvši se malko ognjištu:

— Valja krenuti prije zore!

— Dakako, ne kasnije — odvrati Antek i lati se mazanja orme. Kuba je strugao maljicu od mlata, a Witek je ljuštio krumpire za sutra i svaki čas bi gurnuo pod rebra Łapu, što je ležao kraj njega i trijebio zubima buhe.

Nastade tišina, samo je pucketala vatra, a iza ognjišta su cvrčci kadšto zacvrčali, a s druge strane kuće dopirao je pljusak vode i zveka lonaca, koje su prali.

— Kuba, hoćeš li i dalje ostati u službi, a?

Kuba spusti strugalo, kojim je strugao maljicu, zagleda se u vatru tako dugo, da ga je Boryna podsjetio:

— Jesi li čuo, što sam ti rekao?

— Čuo sam, jesam, ali tako razmišljavam, jer doduše, kod vas mi nije nikakva krivica nanesena... Dakako, ali samo... — prekine Kuba zbunjeno.

— Józia, daj nam rakije i da što zagrizemo, zašto da se pogađamo suha grla kao da smo židovi — odredi stari i primakne k ognjištu klupu, na koju Józia odmah postavi bocu, vijenac kobasicâ i kruh.

— Gucni, Kuba, i reci svoju riječ.

— Bog vam platio, gospodaru... Da ostanem, ostao bih, samo... samo...

— Dometnut ću ti još nešto...

— Dometnut bi se moglo, jer i kožuh već spada s mene, a i čizme pa i kaput kakav htio bih da kupim... čovjek je baš kao neki prosjak, pa ne može ni u crkvu, nego samo u predvorje... jer kako bih mogao pred oltar ovako obučen...

— A u nedjelju nisi na to pazio, nego si se gurao onamo, gdje su prvi... — reče Boryna strogo.

— Da... Ali... Tako je... — mucao je Kuba zbunjen i tamno mu rumenilo polilo obraze.

— A i velečasni nas uči, da starije valja poštivati. Gucni, Kuba, za slogu, i čuj, što ću ti reći, pa ćeš i sam prosuditi, da sluga nije isto što i gazda... Svatko ima svoje mjesto i svakomu je Gospodin Isus odredio njegovo mjesto. Gospodin Isus odredio ti je tvoje mjesto, pa ga čuvaj i ne prekoračuj ga, ne guraj se na prvo mjesto i ne uznosi se nad ostale, jer teško griješiš. I velečasni će ti to isto reći, da tako mora biti — da bude na svijetu reda. Jesi li razumio, Kuba?

— Nisam valjada goveče, imam i ja pameti.

— Pazi dakle, da se ne uznosiš iznad drugih.

— E... htio sam samo da budem bliže oltaru...

— Gospodin Isus čuje iz svakoga kuta, ne boj se ti. I čemu da se guraš među prve, kad svi znadu, tko si?

— Da, da... da sam gazda, nosio bih i nebo nad velečasnim, vodio bih velečasnoga ispod pazuha i sjedio bih u klupama i glasno bih pjevao iz molitvenika... ali jer sam samo sluga, premda sam gazdinski sin, smijem stajati samo u predvorju ili pred vratima kao kakav pas... — reče tužno.

— Takva je uredba na svijetu i ti je tvojom glavom ne ćeš promijeniti.

— Zacijelo, svojom glavom ne ću, zacijelo.

*

— Gucni još, Kuba, i reci, što da ti dometnem zaslužbini?

Kuba ispije, ali kako ga je već rakija pomalo omamila, pričinilo mu se, da sjedi u krčmi s orguljaševim Mihajlom ili s drugim nekim drugom, pa da razgovaraju slobodno, veselo, kao jednak s jednakim. Raskopča malko kaput, protegne noge, tresne pesnicom po klupi i zaviče:

— Četiri bânke i rubalj na ruku, pa ću ostati.

— Čini mi se, da si pijan, ili ti se u glavi smutilo — klikne Boryna, ali Kuba je slijedio svoju misao i staru čežnju, a uostalom nije ni čuo gazdina glasa, nego je rastezao skučenu dušu, porastao u svijesti i tako je bio siguran u sebi, kao da se osjetio gazdom.

— Četiri banke i još rubalj na ruku — ako dometnete, ostat ću kod vas, a ako ne, onda ću, pasju mu majku, poći na sajam i naći ću službu, makar pošao i za kočijaša kod spahije... Poznaju me, da sam radin, da znam sve u polju i sve oko kuće, da bi mnogi gazda kod mene mogao učiti, kako se blago pase... A ako ne ćete, lovit ću ptice i nosit ću ih velečasnom ili Jankielu... a ako ne ćete...

— He... Gledaj šepavca, kako se obezobrazio. Kuba! — krikne stari strogo.

Kuba zašuti, otrijezni se od zanosa, ali ne ostavi ga gordost, jer je i dalje ostao nepopustljiv, te mu je Boryna nevoljko dometao po pol rublja, a i po zlotovku, dok nije ostalo pri tome, da mu je za narednu godinu obećao dometnuti tri rublja i dvije košulje mjesto gotovine na ruku.

— Ho, ho, ptičica si ti — povikne stari pijući u Kubino zdravlje, premda je bio srdit, što mora toliki novac da izda, ali nije bilo sumnje, da je Kuba i više još vrijedio, bio je čovjek radin, valjao je za dvojicu, gazdino ne bi taknuo, a za blago se više brinuo nego za samoga sebe, iako je bio hrom i nije bio baš snažan, no u gospodarstvo se razumio — u njega se čovjek potpuno mogao pouzdati, da će sve poraditi kako treba i da će još pripaziti na nadničara.

Porazgovoriše se još o ovom i o onom, a kad su se rastajali, Kuba se oglasi od vratâ posve bojažljivo:

— Pogodili smo se za tri rublja i za dvije košulje, samo... samo... nemojte prodati ždrebicu... uz mene je došla na svijet... svojim sam ju kožuhom pokrivao, da ne ozebe... ne bih mogao podnijeti, da je mlati kakav židov ili kakva gradska bekrija... Nemojte ju prodavati... to je zlato, a ne ždrebica... poslušna je kao dijete... takav je konj, da je čovjek kraj nje baš kao kakvo pseto. — Nemojte ju prodavati...

— Nije mi ni na kraj pameti.

— Jer u krčmi su govorili i... pobojao sam se...

— Tutori, gadovi, uvijek najbolje znadu!

Kuba bi mu pao do nogu od radosti, samo se nije usudio, nego nabije kapu i brzo ode, jer je već bilo vrijeme za spavanje, s obzirom na sutrašnji sajam.

— — — — — — — — — — — — — — —

Sutradan, još prije zore, odmah iza drugih pijetlova, već su po svim putovima i stazama kretali ljudi u Tymov.

Svatko živ iz cijele okolice pohrlio je na sajam.

Pred jutro je pala jaka kiša, ali nakon ishoda sunca malko se razjasnilo, samo je nebo bilo pokrito tamnim oblacima, a nad nizinama su visjele sive magle kao promočeno platno, a po cestama su se caklile kaljuže, gdjegdje po ulekninama bućkalo je blato pod nogama.

I iz Lipca se polazilo od ranoga jutra.

Na putu između topolâ iza crkve pa čak do šumâ vidio se niz kolâ, što su se polagano pomicala, korak za korakom, takva je bila stiska, a po strani, desno i lijevo, sve se prelijevalo od crvenih sukanja i bijelih muških surka.

Toliko je naroda išlo, kao da je krenulo cijelo selo.

Išli su gazde, oni siromašniji, išle su žene, išli momci i djevojke, i najamnici su također išli, a i nadničarska je sirotinja također išla, jer je to bio sajam, na kojem se pogađalo za posao i mijenjala se služba.

Netko da kupi, netko da proda, a ostali da se naužiju sajma.

Jedan je vodio na užetu kravu ili tele, netko je pred sobom gonio krmaču s prascima, što su cičali i trzali se, te ih je neprestano valjalo goniti i nadzirati, da ne bi zapali pod kola; drugi se vucario na kljusetu; ostali su tjerali ostrižene ovnove, a gdjegdje se bijelilo malo jato gusaka s podvezanim krilima, a ispod ženskih pregača virili su krestavi pijetlovi... A i kola su bila valjano natovarena, svaki čas bi iz kojih taljiga ispod slame izvirila njuška tovljenika, koji je vrištao, da su se zagegale preplašene guske i psi, što su išli zajedno s ljudima, pa bi stali kraj kola lajući. I tako su išli cijelim putem, i teško su se mogli svi smjestiti, premda je put bio širok, pa su neki morali da siđu u polje, na brazde.

A kad je svanulo, kad se tako razdanilo na nebu, samo da sunce izađe, krene i Boryna iz kuće, a unaprijed su već, u zoru, Hanka i Józka potjerale krmaču i utovljenoga krmka, a Antek je povezao deset vreća pšenice i pol mjerice crvene djeteline. U kući je ostao samo Kuba s Witekom i Jagustynka, koju su dozvali da skuha jelo i da pripazi na krave.

Witek se iza glasa derao kraj obora, jer je i on želio da ide na sajam.

— Što se to luđaku prohtjelo — promrmlja Boryna, prekrsti se i pođe pješice, jer je računao, da će usput sjesti u čija kola, a odmah se tako i dogodilo, jer ga je tik iza krčme stigao orguljaš, koji se vozio bričkom na par snažnih konja.

— Što je to, zar pješke, Maćeju?

— Radi zdravlja... Hvaljen Isus!

— Na vijeke. Sjedajte s nama, smjestit ćemo se! — predloži orguljašica.

— Bog vam platio! Stigao bih i ovako, ali kako vele, uvijek duši godi, kad kolima hodi — odvrati Boryna i posadi se na prednje sjedalo, okrenut leđima prema konjima.

Prijateljski se izrukuje s orguljaševima i konji krenuše.

— A odakle se našao gospodin Jaś, zar nije na školama? — zapita dječaka, što je sjedio sa slugom, koji je kočijašio.

— Došao sam samo na sajam! — veselo usklikne orguljašev sin.

— Šmrknite, francuski je... ponudi orguljaš kucnuvši po burmutici.

Šmrknuše i kihnuše gromko.

— Kako je kod vas? Prodajete li danas štogod?

— Da, kako ne bih, izjutra su još odvezli pšenicu, a ženskadija je potjerala svinje.

— Čak toliko! — usklikne orguljašica. — Jasio, uzmi šal, jer je hladno — vikne ona sinu.

— Toplo mi je, posve toplo, — uvjeravaše on, ali ona mu uza sve to omota vrat crvenim šalom.

— A zar su troškovi mali? Čovjek ne zna, odakle da nasmaže za sve...

— Ne jadikujte, Maćeju, hvalite Bogu, imate dosta.

— Ne mogu zemlju da grizem, a gotovoga novca u pripremi nema...

Boryni nisu godila ovakva razmatranja pred slugom, pa se brzo nagne i tiho zapita:

— A hoće li gospodin Jaś još dugo biti na školama?

— Samo do svetaca.

— A onda će kući ili u ured?

— Dragi moj, a što bi on kod kuće na ovih petnaest jutara, a zar malo imamo još sitneži!... A vremena su teška, kao da su od kamena... — uzdahne orguljašica.

— Istina je doduše, krštenjâ ima dosta, ali kakav je profit od toga?

— A i ukopâ ne fali — dobaci Boryna peckajući.

— E... kakvi su to ukopi! Umire puka sirotinja, a jedva da se u godini dana po koji put desi kakav gazdinsi pogreb, od kojega štogod kapne.

— A i zavjetnih misa ima sve manje, i cjenkaju se baš kao židovi! — dometne ona.

— Svemu je tomu krivo siromaštvo, a i zla vremena — opravdavao je Boryna.

— A i to je krivo, što ljudi ne mare za spasenje svoje duše, ni za one, što su ostali u čistilištu. Župnik je mom mužu često to kazivao.

— I gospoštije nema više kao prije. Prije, kad se išlo po snopove ili po pogaču, ili u koledu ili na popis — svega je bilo izobila — nisu žalili ni žita, ni novaca, ni kolača. A sada, da se Bog smiluje. Svaki se domaćin stegao i ako ti već dâ snopić raži, onda je zacijelo izjeden od miševa, a ako dobiješ mjeričicu zobi, zacijelo je u njoj više pljeve nego zrna. Nek vam kaže moja žena, kakva su

mi jaja ljetos davali na uskršnji popis — više od polovice bilo je mućaka. Da čovjek nema ovo malo zemlje, morao bi u prosjake, — dovrši orguljaš i primakne Boryni burmuticu.

— Da, da, tako je... — potvrđivaše Boryna, ali ne da se on obmanuti, zna on dobro, da orguljaš ima novaca i da pozajmljuje na interes ili na odradu najamnicima, pa se samo nasmiješi na to jadikovanje i opet zapita za Jasia...

— Što, hoće li u ured?...

— Što? moj Jaś u kancelariju, za pisarčića? Nisam zato otkidala od usta, da škole dovrši, nisam. Poći će u sjemenište, za popa...

— Za popa!

— A zar će mu biti zlo? A ima li popa, kojemu je zlo?...

— Zacijelo, zacijelo... a i čast je to, i, kako vele, tko ima u rodu popa, sirotinja tog ne spopa... — izreče Boryna polako i s poštovanjem pogleda preko ramena na dječaka, koji je zviždao konjima, jer su se malko zaustavili zbog svoje nužde...

— Govorili su, da je i mlinarov Staho trebao da postane pop, ali sada je, kažu, na velikim školama i uči se za doktora...

— Eh, kako bi takav nevaljalac bio za popa. Moja je Magda već u šestom mjesecu, i to od njega...

— Govorilo se, da je od mlinarevog momka.

— Eh, to mlinarica tako govori, da svog sina zaštiti. Razbludnik je to, da Bog sačuva, baš je on za doktora.

— Dakako, bolje je poći za svećenika, jer je to slava Gospodinu Isusu, a ljudima utjeha — lukavo ju pomiluje Boryna, jer čemu da se prepire sa ženom, i vrlo je pažljivo slušao njeno razlaganje, a orguljaš je svaki čas

skidao kapu i glasnim: Na vijeke! uzvraćao pozdrave ljudima, koje su prestizali. Vozili su se kasom i Jasio se vješto ugibao kolima, ljudima i blagu, koje su vodili na sajam, dok ne stigoše do šume, gdje je bilo već prostranije, a i put je bio širi.

Odmah kraj šume stigoše Dominikovu, koja se vozila s Jagnom i Šimekom, a krava, vezana za rogove, išla je iza kola, iz kojih su virili bijeli vratovi gusákâ, što su psikali neprestano kao zmije.

Nazvaše Boga, a Boryna se nagnuo, dok su ih obilazili, i klikne:

— Zakasnit ćete!

— Stići ćemo na vrijeme! — odvikne Jagna smijući se.

Prestigoše ih, ali orguljašče se nekoliko puta okrenulo za njom, dok nije napokon zapitalo:

— Je li to Jagusia Dominikova?

— Da ona je to, ona — reče Boryna gledajući u nju izdaleka.

— Nisam ju prepoznao, jer ju nisam vidio već neke dvije godine.

— Mlada je ona još, a onda je još išla na pašu s blagom. Raskrupnala se kao junica u djetelini, — i nagne se iz kola, da ju pogleda još jedamput.

— Vrlo je lijepa — dobaci dječak.

— Kao sve djevojke — reče orguljašica prezirno.

— Kako je samo glatka. Razvila se djevojka, pa ne prođe nedjelja dana, da joj koji prosac ne pošalje vudku.

— Izbiračica! Stara misli, da će po nju doći barem kakav upravitelj, pa odbija momke... šapne ona ujedljivo.

— Mogao bi ju uzeti i takav, što sjedi i na trideset jutara... vrijedi ona...

— Što ne pošljete prosce, Maćeju, kad ju toliko hvalite! — stade se ona smijati, a Boryna se ne oglasi više ni jednom riječju.

— Gle, ovakva gradska tralja, važna ličnost, što gleda kokoškama pod rep, nisu li joj snesle jaje, a ljudima u šaku, ona će da se ruga gazdama od starine! Čuvaj se ti Jagusie! — razmišljavaše Boryna, strašno zlovoljan i samo je gledao pred sebe, na kola Dominikove, što su se crvenila od pregača, i sve većma zaostajala, jer je Jasio snažno šibao konje, da su uzagrapce jurili i da je sve blato frcalo.

Zalud je orguljašica zapodijevala razgovor o ovom i o onom, on je samo klimao glavom, nešto mrmljao ispod nosa i tako se usićio, da se nijednom riječju nije htio oglasiti.

I čim su stigli u gradić na tarac pun rupčaga, siđe Boryna s bričke i uze zahvaljivati, što su ga povezli.

— Predveče se vraćamo, ako hoćete, sjedite k nama, — predloži orguljašica.

— Bog vam platio, imam ja svoje konje. Još bi ljudi rekli, da sam se najmio da gazim orgulje orguljašu kao pomoćnik, a ja ne mogu nijedne note da istisnem, a nisam naučio ni da gasim svijeće...

Oni krenuše u pobočnu ulicu, a on se polako gurao glavnom ulicom, na trg, jer sajam je bio velik i premda je bilo još dosta rano, mnogo se naroda vrzlo; sve ulice, trgovi, uličice i dvorišta bila su natrpana ljudima, kolima i svakovrsnom robom — baš poput velike vode, u koju su još neprestano, sa svih strana, pritícale nove rijeke ljudî i tiskale se, talasale, valjale po tijesnim uličicama, da se činilo kao da se kuće tresu, i razlijevale su se po velikom samostanskom trgu. Usput prilično blato ovdje je bilo

utabano i razgaženo od hiljadu nogu i sezalo je do gležnjeva i prskalo na sve strane ispod točkova.

Žamor je bio znatan, rastao je svaki čas. Mukla je vreva tutnjila kao šuma, ljuljala se kao more, udarala o zidove kućâ i valjala se s jednoga kraja na drugi — samo se na mahove mogla razabrati rika kravâ ili sviranje vergla kraj vrtuljka ili plačljivo jadikovanje prosjakâ ili oštre, piskutljive pištaljke košaračâ.

Sajam je bio doista velik, naroda se toliko skupilo, da se teško moglo prolaziti, a na trgu kraj samostana morao se Boryna silom gurati, jer tolika je bila stiska između šatra.

Bilo je tamo svega, da se ni nabrojati ni pregledati nije moglo, a kamo li, da se tu čovjek snađe.

Ponajprije one platnene, visoke šatre, što su stajale uzduž samostana u dva reda, posve natrpane ženskom robom — platnom, maramama, što su visjele na motkama i bile crvene kao mak, da se čovjeku vid pomrači, a druge su se opet vidjele sasvim žute, a neke crvenkaste kao cikla . . . i tko bi sve to zapamtio! A pred njima puno djevojaka i žena, da ni jabuka ne bi pala na zemlju — jedne su se pogađale i birale, a druge su stale samo da pogledaju i oči da napasu tim divotama.

A onda su opet stajale šatre, koje su se sjale od nizova đerdana, ogledalaca, gajtana, vrpca, riševa za oko vrata, cvjetića zelenih, zlatnih i svakojakih . . . i poculica i Bog sam zna, što još.

Drugdje su pak prodavali svete slike u pozlaćenim okvirima i sa staklom, pa premda su bile naslonjene na zid ili su ležale na zemlji, od njih je udarao toliki sjaj, da je mnogi segnuo za kapom i načinio znak svetoga križa.

Boryna je kupio svilenu maramu za Józku, što je još proljetos bio djevojčici obećao, da će joj kupiti što

je išla na pašu, metne maramu pod pazuho i stane se tiskati prema tržištu svinja, koje je bilo iza samostana.

Ali išao je polako, jer je bila velika stiska, a bilo je usput koješta da se vidi.

Ovdje su kapari pred kućama ponamještali široke ljestve, po kojima su odozgo do dolje visjele same kape.

Tamo su pak čizmari stvorili cijelu ulicu od visokih drvenih nogara, na kojima su obješene za uha visjele čizme u redovima, i to obične, žute, koje se mažu rastopljenim salom, da ne propuste vodu, pa one, koje se mogu laštiti, i ženske čizme s crvenim žnorama i visokim peticama.

A iza njih se smjestiše remenari s hamovima na kolcima i obješenim ormama.

A onda užari i oni, što mreže prodaju.

I oni, što sa sitima svijetom obilaze.

I oni, što s kašom po sajmovima idu.

Pa kolari, pa kožari.

Drugdje su opet krojači i krznari porazvješali svoju robu, od koje je udarao takav vonj, da je nos čovjeka svrbio; oni su imali priličnu prođu, jer se približavala zima.

A onda cijeli redovi pokriveni platnenim pokrovcima, a na njima zavoji kobasica crvenih i debelih kao užeta, gomile žutoga sala, sušena rebarca, komadi slanine, šunke jedna na drugoj u gomili, a drugdje su pak na kukama visjeli cijeli krmci, očišćeni, s kojih je još curila krv, te su morali tjerati pse, što su se došuljali.

A kraj mesara, kao braća rođena, stajali su pekari, a na debelo prostrtoj slami, na kolima, u košarama i gdje se god moglo, bila su složena brda hljebova velikih kao kotači, žute pogače, žemlje, pereci . . .

A gdje bi i tko bi nabrojao i zapamtio sve one šatre i ono, što se u njima prodavalo? . . .

Bilo je šatra s igračkama i s licitarskom robom, gdje su od tijesta bile načinjene različite životinje, srca, vojnici i takve neobičnosti, da se tu nije mogao svatko snaći: bilo je šatra s kalendarima, s pobožnim knjigama, pripovijestima o razbojnicima i okrutnim Magelonima, pa i s početnicama; bilo je i takvih, gdje su se prodavale svirale, harmonike i glineni pijetlovi i druge stvari što sviraju — a u njih su svirali neki Židovi da namame, i takva je bila vriska, da je teško bilo podnijeti — jer tu ti pišti pijetao, tamo trubljica trumbeta, ovdje iz frule vabe svakovrsne glasove, a tamo opet cvile gusle, tu stenje i mekeće bubanj — glava naprosto da pukne od te galame.

U sredini trga, oko drveća, smjestiše se bačvari, limari i lončari, porazmjestiše toliko zdjela i lonaca, da se jedva moglo proći, a iza njih stolari; kreveti i našarani sanduci, i ormari, i police i stolovi, sve je to treptalo bojama, da je čovjek morao da zažmiri...

A svuda, na kolima, kraj zidova, uzduž jaraka, gdje je god bilo mjesta, posjedaše žene prodavačice; koja s lukom u vijencima ili u vrećama; koja s platnom, što ga je sama satkala, i sa suknjama; koja s jajima, sirovima, gljivama i grudama maslaca, zamotanim u krpu; druga je pak imala krumpire ili par gusaka ili očupano pile ili lijepo očešljani lan ili klupče pređe, a svaka je sjedila kraj svoga i razgovarale su izmed sebe dostojanstveno, kako je to običaj na sajmovima, a ako bi naišao kupac, prodavale su polagano, mirno, bez uzbuđenja — na gazdinski način, a ne kao oni židovi, što se deru, izvikuju i nasrću kao luđaci.

Gdjegdje pak, između kola i šatra pušilo se iz limenih dimnjaka — tamo se prodavao vrući čaj, a i drugo jelo, kao što je pržena kobasica, kupus, a bilo je i barščа s krumpirima.

A prosjaka se sakupilo sa svih strana sva sila; slijepih, hromih, nijemih i kljastih bez ruku i bez nogu, kao na kakvom proštenju. Jedni su svirali na guslama nabožne pjesme, drugi su pjevali kuckajući u prosjačke tanjuriće, svi su ispod kolâ, pokraj zidova i iz blata bojažljivo prosili i molili za koji grošić ili drugu kakvu pomoć.

Sve je to pregledao Boryna, mnogočemu se začudio, progovorio po koju riječ s poznatima i napokon se dogurao do sajmišta, gdje su se prodavale svinje, iza samostana, na velikom pješčanom trgu, oko kojeg je bilo malo kuća, gdje se tik kraj samostanskog zida, iza kojega su se dizali golemi hrastovi, još puni žutoga lišća, skupilo dosta ljudi i kola, i gdje su ležali čitavi slogovi svinja dotjeranih na prodaju.

Brzo je našao Hanku s Józkom, jer su bile odmah skraja.

— Prodajete, a?

— He, već su se pogađali mesari za krmaču, ali malo daju...

— Jesu li svinje skupe?

— Kako bi, zaboga, bile skupe, kad su ih toliko dotjerali, da se ne zna, tko će to pokupovati.

— Ima li koga iz Lipca?

— Eno, tamo su prasci Kłębovi, a i Šimek Dominikov stoji kraj krmka.

— Svršite brzo, pa ćete moći malo pogledati sajam.

— Već nam je dosadilo ovako sjedeći.

— Koliko daju za krmaču?

— Trideset banka. Kažu, da nije sasvim ishranjena, jer je samo u gnjatima debela, a ne u slanini.

— Lažu, kako mogu... a ima slanine dobra četiri prsta... — reče opipavši krmači leđa i strane. — Krmak

je mršav na strani, ali ima prilično mesa za šunke — dometne i potjera ga s mokroga pijeska, na kojem je ležao zaglibljen do pol bokova.

— Prodajte za tridesetipet, a ja ću da prigledam samo Anteku i odmah ću doći k vama. Jeste li gladne? . . .

— Jele smo već malo kruha.

— Kupit ću vam i kobasica, samo prodajte, ali dobro.

— Tata, a ne zaboravite na maramu, što ste mi ju obećali još proljetos . . .

Boryna segne pod pazuho, ali se zaustavi, kao da ga je nešto ubolo, mahne samo rukom i reče odlazeći:

— Kupit ću ti, Józia, kupit ću . . . — i hitro ode, jer je ugledao Jagnino lice između kolâ, ali prije nego što je onamo stigao, ona se nekuda izgubila bez traga, kao da je u zemlju propala; stade da traži Anteka. Nije to bilo lako, jer su u toj uličici, što je vodila sa sajmišta na trg, stajala kola do kolâ, i to u nekoliko redova, da se sredinom i uz veliki napor i oprez moglo prolaziti — ali smjesta je naišao na njega. — Antek je sjedio na vrećama i bičem šibao židovske kokoške, što su jatomice nasrtale na zobnice, iz kojih su konji jeli, a kupcima je odgovarao na pol usta:

— Rekao sam sedam i tako velim.

— Šest i pol dajem, više nije moguće, pšenica je snjetljiva.

— Ako te, šugavče, opalim po toj gadnoj njuški, odmah će ti postati snjetljiva. Pšenica je čista kao zlato.

— Može biti, ali je vlažna . . . Kupit ću na mjeru i to po šest rubalja i pet złotih.

— Kupit ćeš na vagu i po sedam, rekoh!

— Što se, ljutite, gazda, kupio ja ne kupio, pogađati se možemo.

— Pogađaj se ti, ako ne žališ svoje gubice. — I nije se više osvrtao na židove, koji su redom odvezivali vreće i pregledavali pšenicu.

— Antek, ja ću samo k pisaru i za tren ću doći k tebi . . .

— Što, hoćete li podnijeti tužbu proti dvoru?

— A čijom je krivnjom uginula moja šarulja?

— Mnogo ćete baš isposlovati!

— Svoje ne poklanjam.

— Eh . . . lugara pritisnuti gdjegod u šumi uz borić, izmlatiti ga nečim tvrdim, da mu rebra zaškripe — i odmah bi bilo pravice.

— Lugara, da, to bi valjalo, ali i dvor — reče tvrdo.

— Dajte mi złotovku.

— Što će ti?

— Da se rakije napijem i da štogod zagrizem.

— Zar nemaš svojih novaca? Uvijek samo u očevu šaku gledaš . . .

Antek se naglo otkrene i stane zviždati od bijesa, a stari nevoljko i žaleći izvuče złotovku i da mu.

— Hráni sve svojim znojem . . . — pomisli i žurno se progura do velike birtije na uglu, gdje je bilo već mnogo ljudi, što su se krijepili; u trijemu, u dvorištu, stanovao je pisar.

Baš je sjedio kraj prozora za stolom s cigarom u zubima, bio je samo u košulji, neumiven i nepočešljan; nekakva je žena spavala na slamnjači u kutu, pokrivena ogrtačem.

— Sjedite, gazda! — zbaci sa stolca zablaćeno odijelo i primakne stolac Boryni, koji mu odmah opširno ispriča cijelu stvar.

— Dobili ste proces, sigurno kao amen u očenašu. Kako ne bi! Krava uginula, dječak bolestan što se pre-

plašio! Dobili smo! — protare ruke i potraži papir na stolu.

— Ali... dječak je zdrav.

— Ne škodi ništa, mogao je oboliti. On ga je tukao...

— Ne, tukao je samo susjedovog dječaka.

— Šteta, to bi bilo još bolje. Ali to ćemo tako nekako izmudriti, da će biti i bolest od batina i crknuta krava. Dvor neka plati.

— Dakako, meni je stalo samo do pravde.

— Odmah će tužba biti napisana. Franjka, makni se već jednom, strvino! — vikne i tako snažno udari u onu, što je ležala, te je podigla raskuštranu glavu. — Donesi rakije i štogod za jelo...

— Ni prebite pare nemam, a znaš, Gućo, da ne daju na vjeru... promrmlja ona i digavši se s brloga stade zijevati i protezati se; bila je krupna kao peć, lice ogromno, nabreklo, puno modrica i kao u pijanca, a glas tanak kao u djeteta.

Pisar je radio, da je pero sve škripalo, uvlačio je dim cigare, puštao ga na Borynu, koji je promatrao pisanje, tr'o mršave, pjegave ruke i svaki čas okretao mršavo i krastavo lice prema Franjki; prednji su mu zubi bili iskrhani, usta plava, veliki crni brkovi.

Napiše tužbu, uzme za nju rubalj, za biljege uzme još jedan i pogodi se za tri, da će pristupiti sudu, kad dođe do rasprave o toj stvari.

Boryna na sve žurno pristane, jer je računao, da će mu dvor sve platiti a i još povrh toga.

— Na svijetu mora biti pravica, dakle je naša stvar dobivena! — reče Boryna odlazeći.

— Ako ne dobijemo kod općine, poći ćemo kotaru, ne pomogne li kotar, poći ćemo sudbenom stolu, — ali ne ćemo pokloniti.

— Zašto da poklanjam svoje! — klikne Boryna tvrdoglavo — i da je još komu, nego dvoru, koji ima toliko šuma i zemlje!... — razmišljavao je izlazeći na trg i odmah nekako kraj šeširdžija naiđe na Jagnu.

Stajala je s plavom kapom na glavi, a za drugu se još pogađala.

— Pogledajte, Maćeju, ovaj crvendać kaže, da je dobra, a zacijelo laže...

— Lijepa je, za Andriju?

— Da, Šimeku sam već kupila.

— Da nije premalena?

— Ima baš takvu glavu kao ja...

— Lijepo bi momče bilo od tebe...

— Zar ne? — reče ona obješenjački naherivši malko kapu...

— Odmah bi se s tobom pogađali...

— Hej... skupa sam ja za službu. — I nasmije se.

— Kako komu... meni ti ne bi bila preskupa...

— Ali poljske poslove ne bih radila...

— Ja bih mjesto tebe radio, Jaguś, ja bih radio, — šapne on tiše i pogleda ju tako strastveno, da je djevojka ustuknula sva zbunjena i ne pogađajući se dalje plati kapu.

— Jeste li prodali kravu, — zapita on malo poslije, kad se ponešto sabrao i odahnuo od onog milja što mu je bilo udarilo u glavu kao rakija.

— Kupili su ju za popa u Jerzovu. Majka je otišla s orguljaševima, jer hoće da pogode slugu.

— A mi bismo mogli da se nekud svratimo na čašicu slatke!...

*

— Kako mislite?

— Ozebla si, Jaguś, da se malko ugriješ...

— Kako bih ja s vama išla na vudku!...

— Pa donijet ću ovamo i tu ćemo ispiti, Jaguś...

— Bog vam platio za dobru riječ, ali moram majku potražiti.

— Pomoći ću ti, Jaguś... — šapne on tihim glasom i krene naprijed, a tako se gurao laktovima, da je Jagna slobodno išla za njim kroz stisku, ali kad su stigli do šatrâ s platnom, djevojka zaostajaše, postajkivaše, a oči joj se užariše nad onim poslaganim krasotama.

— Što tu ima krasote, Isuse moj slatki! — šapne ona i zaustavi se pred vrpcama, koje su se, obješene visoko, ljuljale na vjetru kao kakva žarka duga.

— Koja ti se svidi, Jaguś, tu izaberi — reče Boryna nakon razmišljanja, svladavši u sebi škrtost.

— He, ona žuta, s cvjetićima, košta možda rubalj, a možda i deset złotih!

— Nije to tvoja briga, samo ti uzmi...

Ali Jaguś silom i s bolju otrgne ruke od vrpce i pođe dalje, do druge šatre, samo je Boryna časak zaostao.

A tamo su bile opet marame i sukna za prslučiće i surke.

— Isuse moj, kako je to krasno, Isuse! — šaptala je sva začarana i svaki je čas drščući pružala ruke u zeleni atlas, u crveni baršun, da joj se pred očima pomračilo, a srce drhtalo od dragosti. A ove marame za glavu! Crvene svilene sa zelenim cvjetićima na rubu, posve zlatne kao sveta monstranca; pa plave kao nebo iza kiše; pa bijele, a najljepše su one šarene, što su se prelivale u bojama kao voda kad sunce zalazi, a lake su, kao da su od paučine! Ne, nije se mogla uzdržati, morala

je vidjeti, kako joj pristaju i ogledati se u zrcalu, što ga je pred njom držala židovka.

Lijepo su joj pristajale, kao da je zorom omotala svoju lanenu kosu, a one modre oči tako su se zažarile od radosti, da je s njih padala ljubičasta sjena na lice, što je porumenilo, smiješila se sama sebi, te su se ljudi osvrtali za njom, tako je bila čarobna i takva je mladost i zdravlje izbijalo od nje.

— Je li to kakva preodjevena vlastelinka, što li je? — šaptali su ljudi.

Dugo se oglédala i s teškim je uzdahom skinula maramu, ali stala se pogađati, premda nije imala čime da kupi, nego samo onako, da još duže oči nasiti.

Smjesta se ohladila, jer trgovkinja reče pet rubalja, pa ju i Boryna stade odvlačiti.

Zaustaviše se još kraj đerdana — a bilo ih je sva sila, kao da je tkogod cijelu tezgu posuo dragim kamenjem, koje se sjalo i ljeskalo, da je teško bilo oči otkinuti; žuti jantari, kao da su načinjeni od mirisave smole; koralji, kao da su nanizane kapi krvi, a biserje bijelo, krupno kao lješnjaci, pa drugo od srebra i zlata...

Pokušavala je Jaguś kako joj ovaj ili onaj đerdan pristaje i birala je izmed njih, ali najljepši joj se činio niz koralja, njim je omotala vrat u četiri reda i okrenula se prema starcu:

— Pogledajte, a?

— Pristaje ti, Jaguś! Ja se ne čudim koraljima, jer u škrinji leži nekih osam nizova od pokojne, a krupnih kao grašak... — reče on zamišljeno, kao nehotice.

— Što mi to vrijedi, kad nisu moji! — i odlučno odbaci đerdan i žurno krene namrštena i tužna.

— Jaguś, da sjednemo malo.

— Eh, vrijeme je da pođem k majci.

— Ne boj se, ne će ona otići.

Sjedoše na neko rudo, što je stršilo.

— Velik sajam — reče Boryna malo kasnije ogledavajući se po trgu.

— I nije malen! — Pogleda još jednom prema šatrama s bolju u srcu i često je u sebi uzdahnula, ali već ju je tuga ostavila, jer reče:

— Vlastelinima je dobro... Vidjela sam vlastelinku iz Wole, s gospodičnama, one su toliko nakupovale, da je čak lakaj za njima morao nositi! i tako oni na svakom sajmu!

— Tko dugo na sajmu izdaje — tom dugo ne potraje.

— Njima će potrajati.

— Dok židovi daju — dobaci zlobno, te se Jaguś obazre na njega ne znajući što da odgovori na to, a stari, ne gledajući u nju, tiho zapita:

— Bili su kod tebe prosci s vudkom od Wojtekovog Mihajla, Jaguś, zar ne?...

— Kako došli, tako pošli!... Bluna jedna, i on bi da šalje prosce — nasmije se ona.

Boryna brzo ustane, izvadi iza grudi maramu i još nešto, što je bilo zamotano u papir.

— Pridrži-der ovo, Jaguś, jer moram prigledati, što radi Antek.

— Zar je on na sajmu? — oči joj zasjaše.

— Ostao je uz žito, tamo, u ulici. Uzmi to, Jaguś, to je za tebe, — dometne kad je vidio, kako Jagna začuđeno gleda u maramu.

— Poklanjate mi?... Zar zbilja, meni, Isuse, kakva je to krasota! — usklikne ona razmotavajući vrpcu, istu onu, što joj se toliko svidjela. — Eh, vi me samo ismjehujete, a zašto? To stoji toliko novaca... a marama je od čiste svile...

— Uzmi, Jaguś, uzmi, za tebe sam kupio, a ako ti koji momak ponudi da prihvatiš, nemoj mu otpiti,*) što da se žuriš... ja moram da idem.

— Zar je to moje, zbilja?

— Zašto bih ti lagao?

— Ne mogu da povjerujem. — I neprestano je razmotavala čas vrpcu, čas maramu.

— Zbogom ostaj, Jaguś!

— Bog vam platio, Maćeju!

Boryna ode, a Jagna razmota još jednom i promotri, onda sve zamota i htjede za njim potrčati i vratiti mu... jer kako da primi od stranog čovjeka, nije joj nikakav rod niti svojta... ali staroga više nije bilo. Krene polako da potraži majku i s užívanjem je, oprezno, doticala maramu, koju je metnula pod pazuho. Tako je bila radosna, da su joj bijeli zubi svjetlucali u smiješku, a lice joj gorilo rumenilom.

— Jagusia!... Pomozi... jadna sirota... ljudi dragi... kršćani pravi... Zdravo Marijo za pokojne duše... Jagusia!...

Jagna se sabere i stade očima tražiti, tko ju zove i odakle, i smjesta ugleda Agatu, što je sjedila kraj samostanskoga zida na pregršti slame, jer je na tom mjestu bilo blato do gležanja.

Zaustavi se, da napipa koji grošić, a Agata, radosna, što je ugledala nekoga svoga iz Lipca, stade da ispituje, što je i kako je tamo...

— Jeste li već povadili krumpire?

— Do posljednjega!

— Ne znate li, kako je kod Kłębovih?

— Istjeraše vas u široki svijet, da prosite, i vi još za njih pitate?

*) Otpiti znači ovdje: pristati, privoljeti. (Op. pr.)

— Nisu me istjerali, sama sam otišla, jer je tako trebalo... kako, zar će mi zabadava dati onaj kutić ili da jedem, kad se kod njih ne presipa... A rada sam čuti, jer su mi rođaci...

— A kako je s vama?

— Eto, obilazim od crkve do crkve, od sela do sela, od sajma do sajma i molitvom isprosim kod dobrih ljudi gdje kut, gdje žlicu hrane, a gdje i po koji grošić! Dobri su ljudi, ne dadu sirotinji da od gladi pogine, ne. Ne znate li, jesu li svi zdravi kod Kłębovih? — zapita plaho.

— Zdravi su, a vi ne bolujete?

— Eh... kako bih; u grudima me pomalo boli, a kad se nahladim, i čistu krv pljujem... Ne ću ja više dugo. Samo da mi je dovući se do proljeća, vratiti se u selo, i tamo među svojima umrijeti — samo to molim dragog Isusa, samo to jedino — i raširi ruke spletene patricama, uzdigne uplakano lice i stade se moliti tako vruće, da su joj suze potekle iz pocrvenjelih očiju.

— Izmolite očenaš za tatu — šapne Jagna i sune joj novac u šaku.

— To će biti za one, što su ostali u čistilištu, a za naše ja se i onako neprestano molim i Boga molim, kako za žive tako i za mrtve. Jaguś, a nisu li ti dolazili s vudkom?

— Dolazili su.

— I nijedan ti se nije svidio?...

— Nijedan. S Bogom ostajte, a na proljeće naiđite k nama — reče brzo i pođe prema majci, koju je ugledala izdaleka s orguljaševima.

Boryna se pak vraćao k Anteku polako, prvo: jer je bila stiska, — a drugo: jer mu je Jaguś neprestano bila na pameti, ali prije no što je stigao, sreo je kovača.

Pozdraviše se i išli su jedan kraj drugoga, šuteći.

— Hoćete li svršiti sa mnom, a? — poče kovač oštro.

— Kao s čim? To si mi isto mogao reći i u Lipcu. — Već se bio razljutio.

— Pa već četiri godine čekam.

— I danas si se sjetio! Počekaj još kojih četrdeset, dok umrem.

— Ljudi mi već svjetuju, da predam sudu... ali...

— Predaj. Reći ću ti, gdje se tužbe pišu, i za pisara ću ti rubalj dati...

— Ali ja mislim, da ćemo se dobrim nagoditi... — skrene kovač lukavo.

— Istina je, s kim ne ide ratom, ide s mirom.

— Dobro ste to rekli.

— Ja ne trebam s tobom ni mira ni rata.

— Uvijek sam govorio ženi, da ste vi za pravicu.

— Svatko je za pravicu, tko ju treba da mu kumuje — meni je ne treba, jer ti nisam ništa dužan — reče Boryna tvrdo, te se kovač smekšao, jer s te strane nije mogao načeti, i kao da ništa nije bilo, reče najmirnijim glasom i moleći:

— Htio bih da štogod popijem, hoćete li častiti?...

— Hoću. Kako ne bih, kad najbolji zet to moli, pa ako hoćeš i cijeli četvrtâk, izrugivao se pomalo ulazeći u birtiju na uglu; tamo je bio već i Ambrozije, ali nije pio, nego je sjedio u kutu nekako namršen i nujan.

— U kostima mi sijeva, zacijelo će padati — jadikovaše.

Ispiše čašicu i još jednu, ali šuteći, jer su obojica imali dosta ljutine u žuči.

— Pijete kao na pogrebu! — oglasi se Ambrozije, već ljut, što mu ne ponudiše, jer od jutra nije gotovo ništa imao u grlu.

— Što da se razgovaramo? Otac danas toliko prodaje, da mora paziti, komu će dati novac na interes...

— Maćeju! Velim vam, Maćeju, da Gospodin Isus...

— Komu sam Maćej, tomu sam Maćej, a ti se čuvaj! Vidi ga, gada! Bratimi se svinja sa svinjarom! — grdno se razljutio.

A kovač, jer je već ispio dvije jake, osmjeli se i reče tiho:

— Oče, recite riječ — hoćete li dati ili ne?

— Rekao sam; u grob sa sobom ne ću ponijeti, a prije toga nijednog jutra ne dam. K vama na izdržavanje ne idem... još mi je draga ta godina ili dvije na životu.

— Onda nas isplatite.

— Rekoh, jesi li čuo?

— Ogledava se za trećom ženom, pa što mu je stalo do djece — šapne Ambrozije.

— Zacijelo.

— Ako mi se prohtije, i oženit ću se. Možeš li mi zabraniti?

— Svejedno, mogu li ili ne, ali...

— Ako mi se svidi, mogu poslati prosce s vudkom makar i sutra.

— Pošaljite, zar se ja protivim? Dajte mi barem ono tele, što vam je ostalo od šarulje, pa ću vam i pomoći. Pamet imate svoju, pa pripazite, kako će vam biti najbolje. Nisam rijetko kazivao ženi, da treba da se oženite, da gospodarstvo ne pođe po zlu...

— Jesi li govorio tako, Mihajlo?...

— Ne dočekao svete ispovijedi, ako nisam. Govorio sam. Cijelom selu dijelim savjete, kad kome što ustreba, pa da ne bih znao, što treba vama!

— Lažeš, gade, da se sve puši, ali dođi sutra, dobit ćeš tele, jer kad moliš — dat ću; a ako hoćeš, da se sa mnom pravdaš — dobit ćeš slomljenu batinu ili i gore još.

Napiše se još, kovač je sada naručio i pozvao Ambrozija, da im se pridruži. Ovaj pripravno sjedne i stade pričati vesele priče i dosjetke, da su svaki čas praskali u smijeh.

Nisu se dugo tako zabavljali, jer se svaki žurio k svojima a i na svakojake poslove; raziđoše se u miru, ali jedan drugom nije vjerovao ni koliko je crno pod noktom — dobro su se poznavali kao lisasti konji i prozirali su se naskroz, kao kroz staklo.

Ostao je samo Ambrozije, čekao na kumove ili na znance, da ga još tkogod počasti polčetvrtakom, jer dobra je psu i muha, dok mu tko kost ne dobaci, a volio je dobrano gucnuti, a da sam naruči bilo mu je teško, a i nije čudo, bio je samo crkvenjak.

I sajam se već svršavao.

Baš u podne zasjalo je sunce tek toliko, kao da je tkogod zasvijetlio zrcalom po svijetu i odmah se sakrilo za oblake; a podveče se smrklo na svijetu, oblaci su se vukli nisko, gotovo da su ležali na krovovima, a sitna je kiša stala sipiti kao kroz gusto sito. I razilazili su se brže — svatko se žurio kući, da stigne prije noći i prije jače kiše.

I trgovci su brže skidali šatre i spremali sve na kola, jer je kiša počela da pada sve gušća i sve hladnija.

Mrak se spuštao brzo težak i mokar.

Gradić se praznio i stišavao.

Samo su još prosjaci gdjegdje pokraj zidova stenjali, a u krčmama se čula galama pijanica i svađa.

Baš kad se spustilo veče, krenuše Borynini iz grada; prodali su sve, što su imali, nakupovali su koješta i na-

užili se sajma iz sveg srca. Antek je ošinuo konje i tjerao, da je blato sve frcalo, jer je i zahladilo, a i napili su se svi prilično, jer ih je stari, premda je bio škrtica i cvilio je za grošem, ipak danas tako gostio i jelom i pilom i dobrom riječju, da je bilo pravo čudo.

Nastala je potpuna noć, kad su stigli do šume.

Bio je mrak, da ni prsta ne vidiš pred nosom; kiša je padala sve gušća, putem se čuo štropot kola i promuklo pjevanje pijanih, a kadšto je tkogod i polako gackao po blatu.

Sredinom puta između topola, koje su muklo šuštale i kao da su stenjale od zime, išao je Ambrozije već posve pijan, teturao je s jedne strane na drugu, kadšto se spotakao na drvo ili pao u blato, ali bi se brzo dignuo i neprestano pjevao iz sveg glasa, kako mu je bila navada.

Kiša je tolika padala i takva je tmina bila, da se nisu mogli vidjeti ni repovi konjski, a svijetla iz sela nazirala su se jedva kao treptanje vučjih očiju.

VI

Kiše su se spustile punim mahom.

Nakon sajma svijet se polako močio u sivoj, mutnoj raskvašenosti kišâ, pa su se samo crte šuma i sela blijedo nazirale kao da su izatkane od promočene pređe.

Nastade beskrajno, hladno jesensko nevrijeme, što do kostiju prožima.

Sivi, ledeni bičevi kiše neprekidno su šibali zemlju i promočiše ju duboko, da je svako drvo, svaka vlat drhtala od beskrajne boli.

A ispod teških oblaka, što se zgusnuše nad zemljom, ispod zelenkastih potoka kiše, izronile bi načas krpe pocrnjelih, promočenih, raskvašenih polja — čas bi se zasvjetlucali potoci zapjenjene vode, što je tekla kroz brazde, ili bi se zacrnilo osamljeno drveće na međama — pritisnuto, nabreklo od vlage treslo se posljednjim prnjama lišća i očajno se trzalo kao pas na lancu.

Opustjeli putovi razliše se u blatne, gnjile kaljuže.

Kratki, tužni dani bez sunca teško su se vukli kroz sagnjile zrake svijetla, a noći su stizale crne, mukle, očajne od neprekidnog, jednoličnog pljuskanja kiše . . .

Tišina puna preneraženja zaokupila je zemlju.

Zašutješe polja, utihnuše sela, zamuknuše šume.

Sela pocrnješe i kao da su se jače stisnula uz zemlju, uz plotove, uz one gole voćnjake, što su pogrbljeni tiho stenjali.

Siva prašina kiše zastrla je svijet, ispila boje, pogasila svijetla i u mrak zaronila zemlju, da se sve pričinjalo kao prikaza iza sna, a tuga se dizala s gnjilih polja, s ukočenih šuma, s obumrle pustoši i vukla se kao teški oblak; zaustavljala se na mrtvim raskršćima, kraj križeva, što su očajno širili ramena, na pustim putovima, gdje je golo drveće drhtalo od hladnoće i jecalo od muke — i zavirivala je u napuštena gnijezda praznim očima, u razvaljene kolibe — na grobljima pokojnikâ lutala je između zaboravljenih humaka i sagnjilih križeva i cijelim svijetom plovila; preko golih, opljačkanih, prljavih polja, preko zabitnih sela, i zavirivala je u kuće, u obore, u voćnjake — da je blago riknulo od straha, drveće se prignulo gluhim jaukom, a ljudi su tužno uzdisali od strašne čežnje — od neutažive čežnje za suncem.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Kiša je neprekidno sipila kao da je tkogod sitnom staklovinom zastirao svijet, pa je cijelo Lipce utonulo u gustu maglu vode, ispod koje su se samo gdjegdje crnili krovovi ili mokri plotovi od kamena ili prljavi čuperci dima, što su se dizali iznad dimnjaka i povlačili se po voćnjacima.

U selu je vladala tišina, gdjegdje su po sušama mlatili, ali rijetko gdje, jer je cijelo selo bilo na kupusištima.

Pustoš je ležala na blatnom, razmočenom putu, pusto je bilo na zaokretima i pred kućama, samo bi se kadgod netko pojavio kao sjena u magli i odmah iščeznuo, te se čulo samo gackanje cokula po blatu, ili su se kola, natovarena kupusom, polako vukla s tresetišta i rastjerivala guske, koje su gazile za kupusovim lišćem što je padalo s kolâ.

Jezero se treslo u svojim tijesnim obalama i raslo neprestano, pa se već i prelivalo na nižim mjestima na put

prema Boryninoj strani, dohvatalo plotove i prskalo pjenu na zidove kućâ.

Cijelo je selo bilo zaposleno sječom i dovozom kupusa; puno ga je bilo po gumnima, trijemovima i sobama, a kod nekih su se plavile gomile glavica i u podstrešju.

Pred kućama, izloženi kiši, kvasili su se ogromni badnjevi.

Žurili su se iz sve snage, jer kiša gotovo da nije prestajala padati, a putevi su bili tako blatni, da su postajali neprohodni.

I kod Dominikove se danas sjeklo.

U zoru se još odvezla na kupusišta Jagna sa Šimekom, jer je Andrija ostao i krpao krov, koji je na nekoliko mjesta procurio.

Bilo je već predveče i kao da se počelo malko mračiti, jer stara je svaki čas izlazila pred kuću i gledala u maglu, prema mlinu i prisluškivala, ne dolaze li već? . . .

A na kupusištima, što su bila nisko iza mlina, na tresetištima, još se bio dobro razmahao posao.

Crnkaste mokre magle ležale su po livadama, pa su samo gdjegdje svjetlucali široki járci puni sive vode i visoki nasadi kupusa, što se plavio u blijedom ili smeđem zelenilu kao komađe željeznoga lima, a tu i tamo nazirale su se kroz maglu crvene suknje ženâ i rpe nasječenih glavica kupusa.

U maglovitoj daljini, kraj rijeke, što je šumeći tekla kroz gusto šikarje posivjelo kao oblak, crnili su se stogovi treseta i kola, na koja su kupus nosili u ponjavama, jer se radi raskvašenoga tla nije s kolima moglo prići do kupusišta.

Neki su već svršavali sječu i spremali se kući, pa su se sve jači glasovi razlijegali u magli i letjeli od sloga do sloga.

Jagna je baš dovršila svoj slog, bila je strašno umorna, gladna i prokisla do kože, cokule su joj zapadale u crveni, tresetni glib do gležanja, pa ih je svaki čas izuvala, da istrese vodu.

— Šimek, miči se brže, jer ne osjećam više svojih nogu! — dozivala je tužno, a videći, da momak ne može da ponese, nestrpljivo mu otme crveni zavežljaj, baci ga na ramena i odnese na kola.

— Tolik si momak, a slab si u leđima kao žena iza porođaja — šapne prezirno i istrese kupus u kola, što su bila prostrta slamom.

Šimek, posramljen, nešto je gunđao ispod nosa, češao se po čupercima i zaprezao konja.

— Žuri se, Šimek, već je noć! — gonila ga ona donoseći svaki čas kupus na kola.

Međutim je i noć stizala, mrak se zgušćavao i crnio, a kiša se jače uspadala, da je sve pljuštilo po razmekšanoj zemlji i po brazdama, kao da netko zrnje prosipa.

— Józia! hoćete li danas svršiti? — vikne Jagna Boryninoj kćeri, koja je s Hankom i s Kubom sjekla kupus na susjednom polju.

— Svršit ćemo! Vrijeme je kući, takav je pljusak, da me je do košulje promočilo. Odlazite li već?

— Da. Odmah će noć i takva tama, da se ne razaznaje put. Sutra ćemo ostalo odvesti. Lijep kupus imate! — dometne i nagne se prema njima gledajući u rpe kupusa, što su se gubile u magli.

— I vaš nije loš, a što se tiče repe, vaša je najkrupnija...

— To je rasada iz novog sjemena, donio ga je velečasni iz Varšave.

— Jagna! — javi se opet iz magle Józin glas — znate, sutra šalje Józefov Walek prosce s vudkom Marysi Pociotkovoj...

— Tom derištetu! A koliko joj je godina? Čini mi se, da je još lani pasla krave!...

— Za muškarca ima već dosta godina, a i jutara ima toliko, da se momci žure.

— I tebi će se požuriti, Józia, hoće...

— Ako se tata s trećom ne oženi! — vikne Jagustynka odnekle s trećega sloga.

— Što vam pada na pamet, tek je proljetos majku pokopao — reče Hanka preplašenim glasom.

— Što to smeta muškarcu! Svaki je muškarac kao krmak, makar kako bio nažderan, on će uvijek turiti njušku u novo korito... Ho, ho, jedna još nije dospjela... nije se još pravo ni ohladila, već ti se on za drugom obzire... pasji je to narod... A kako je ono učinio Sikora? Tri nedjelje iza pogreba prve oženio se s drugom.

— Istina je, ali iza pokojne je ostalo petoro sitneža.

— Baš! samo glupani vjeruju, da se oženio zbog djece... zbog sebe se oženio, jer mu je dosadno bilo samom pod perinom!...

— Mi ne bismo ocu dopustili, oho!... — klikne Józia energično.

— Mlada si ti još, pa si glupa... očeva je zemlja, pa je očeva i volja!

— I djeca nešto znače i imaju svoje pravo — poče Hanka.

— S tuđih kola sići se mora, makar bilo posred mora, — promrmlja muklo Jagustynka i zašuti, jer je srdita Józka stala dozivati Waleka, koji je lutao negdje kraj rijeke, a Jagna se nije miješala u taj razgovor, samo

se na mahove nasmiješila, jer se sjetila sajma, i nosila je kupus, a čim su kola bila puna, potjera Šimek prema cesti.

— S Bogom ostajte — dovikne susjedama.

— S Bogom putujte, i mi ćemo odmah... Jaguś, a hoćete li doći k nama čistiti kupus, a?

— Reci samo, kada treba, pa ću doći, Józia, doći ću...

— A u nedjelju sviraju momci kod Kłębovih, znate li?

— Znam, Józia, znam.

— Ako sretnete Anteka, recite mu, da čekamo, neka požuri — zamoli Hanka.

— Dobro, dobro...

Potrči brže da stigne kola, jer je Šimek već odmaknuo naprijed, pa se samo čulo kako prosipa kletve na konja; kola su greznula i zapadala do osovina u razmočeno tresetno tlo, pa su kod jama i rupčaga oboje morali pomagati konju, da izvuče kola iz tresetišta.

Oboje su šutjeli. Šimek je vodio konja i pazio, da se kola ne prevrnu, jer je svuda bilo puno jama, a Jagna je išla s druge strane, ramenom podupirala kola i razmišljavala, kako da se obuče kad bude pošla k Borynima na čišćenje kupusa.

Mrak je padao brzo te se jedva vidio konj, kiša kao da je prestala, samo je teška mokra magla visjela, teško se disalo, a odozgor je muklo šumio vjetar i udarao po drveću na nasipu, kojemu su se baš približavali.

Uspon na nasip bio je težak, jer je bio strm i skliz-ak, konj je zapinjao i iza svakog koraka postajkivao, te su jedva uzdržali kola, da se nisu otkotrljala nizbrdo.

— Niste trebali toliko natovariti na jednoga konja! — oglasi se netko s nasipa.

— Jeste li vi to, Antonije?...

— Jesam.

— Požurite se, jer vas Hanka već izgleda... Pomozite nam...

— Počekajte samo dok siđem, pomoći ću vam. Takav je mrak, da se ništa ne vidi.

Smjesta su se uspeli na nasip, jer se on tako čvrsto podupr'o, da je konj odmah krenuo i zaustavio se tek gore na nasipu.

— Bog vam platio, al ste vi baš jak, mili Bože! — reče ona i pruži mu ruku.

Odjednom zašutješe, kola krenuše, a oni su išli jedno kraj drugoga ne znajući što da progovore, čudno smeteni obadvoje.

— Vraćate se natrag? — šapne ona tiho.

— Samo ću te do mlina otpratiti, Jaguś, jer je tamo voda provalila put.

— Kakav je to mrak, zar ne? — klikne ona.

— Bojiš li se, Jaguś? — prošapće on i primakne se bliže.

— Eh, što bih se bojala...

Opet zamuknuše i išli su tako uporedo, bedro uz bedro, rame uz rame...

— A oči vam se sjaju kao u vuka... čudno...

— Hoćeš li u nedjelju biti kod Kłębovih na muziki?

— Ne znam, hoće li me majka pustiti...

— Dođi, Jaguś, dođi... — molio je tihim, prigušenim glasom.

— Želite li vi to? — zapita ona meko, zavirujući mu u oči.

— Boga mi, samo sam zbog tebe naručio guslača iz Wole i zbog tebe sam nagovorio Kłęba, da odstupi kuću, zbog tebe, Jaguś... — šaptao je on i tako je primicao

lice k njenom licu i disao, da se ona malko trgla unatrag i zadrhtala od uzbuđenja.

— Hodite već... čekaju vas... još bi nas mogao tkogod vidjeti... idite...

— Hoćeš li doći?...

— Doći ću... doći ću... — ponovi ona i obazre se za njim, ali on je već iščeznuo u magli, samo se čulo njegovo koračanje po blatu.

Strese ju snažna jeza i nešto kao plamen, vihrom joj preleti kroz srce i kroz glavu, da je zateturala. Nije znala, što joj se to dogodilo — oči su ju pekle kao da je netko u njih usuo žar, daha nije mogla da zahvati ni da umiri srce, što je snažno kucalo; besvijesno je širila ruke, kao da nekoga grli, protezala se u sebi, jer su ju podišli tako strašni trnci, da je gotovo zaviknula... stigla je kola, uhvatila se za lijevču i premda nije bilo potrebno, tako je snažno pritisla, da su kola sve škripala, zibala se i glavice kupusa padale u blato... a pred očima je neprestano vidjela njegovo lice i iskričave oči, požudne... žarke...

— To je zmaj, a ne čovjek... para mu zacijelo nema na svijetu... mislila je zbrkano.

Rastrijeznio ju je klepet mlina, kraj kojeg su se provezli, i šum vode što je padala na mlinska kola i ispod otvorenih ustava, jer je voda bila narasla. Rijeka je s muklim rikom padala i razbita u bijelu pjenu valjala se i svjetlucala u široko razlivenim plohama vode.

U mlinarevoj kući, što je stajala tik kraj puta, već je gorilo svijetlo i kroz okna zastrta zavjesama vidjela se lampa kako stoji na stolu...

— Imaju lampu kao kod velečasnog ili kao u dvoru kakvom...

— Pa zar nisu bogati?... Ima mlinar više zemlje nego Boryna i daje novce na interes, a zar ne vara na meljavi, a? — reče Šimek.

— Žive kao spahije... ovakvima je dobro... Šetaju se po sobi... leškare po kanapejima... u toplom sjede... slatko jedu, a ljudi za njih rade... razmišljaše ona, ali bez zavisti, ne slušajući Šimeka, koji, premda je bio brundalo, kad bi se razbrbljao, nije znao zašutjeti.

Napokon se dovukoše kući.

U izbi je bilo vidno i toplo, vatra je veselo pucketala na banku; Andrija je ljuštio krumpire, a stara je pristavljala večeru.

Nekakav se sijedi starac grijao kraj ognjišta.

— Jesti li posvršavali, Jaguś?

— Jesmo, samo je malo, možda za tri ponjave, još ostalo na slogu.

Pođe u komoru da se presvuče i doskora se vrzla po sobi i pripremala jelo pozorno i radoznalo pogledavajući u starca, koji je sjedio duboko šuteći, zagledan u vatru, prebirao zrnca krunice i micao usnama. A kad su sjeli za večeru, stara metne žlicu za njega i pozove ga.

— S Bogom ostajte... svratit ću se još k vama, jer ću u Lipcu duže ostati...

Klekne nasred sobe, pokloni se pred slikama, prekrsti se i izađe.

— Tko je to? — zapita Jagna začuđena.

— Sveti putnik, dolazi s groba Isusova... davno ga poznam, jer je više puta već dolazio i donosio svakojake svete stvari... Nekako još pred tri godine...

Nije dovršila, jer je unišao Ambrozije, nazvao Boga i sjeo kraj ognjišta.

— Tako je zima i nevrijeme, da mi se ukočila i moja drvena noga.

— I zar baš morate noću obilaziti po takvom blatu... zašto kod svoje kuće ne sjedite moleći molitve... — promrmlja Dominikova.

— Dosadilo mi je samomu, pa sam pošao k curama i prvo sam se svratio k tebi, Jaguš...

— Kostura se zove vaša cura...

— S mlađima se ona zabavlja, na mene je posve zaboravila.

— Što?... — zapita Dominikova.

— Istina je, što kažem. Velečasni je bio s Gospodinom Isusom kod Barteka, preko vode...

— He... na sajmu sam ga vidjela još zdrava...

— Dragi ga je zet tako izbio kolcem, da mu je utroba otpala.

— Zbog čega, kada?

— A zbog čega bi bilo, ako nije zbog zemlje. Svađali su se već pol godine, a danas u podne su obračunali.

— I nema kaštige božje za te ubojice — oglasi se Jagna.

— Stići će ona, ne boj se, Jagna, stići će — reče stara oporo i podigne oči prema svetim slikama.

— A tko umre, ne diže se više — šapne Ambrozije tiho.

— Sjedite bliže k zdjeli, prihvatite se jela.

— Nisam ja zato došao, nisam. Mogu ja da se prihvatim još i zdjele, ali velike — našali se on.

— Vama je samo šala i sprdnja na pameti.

— To je jedino što imam, što će mi brige, a ?

Sjedoše oko klupe, na kojoj su stajale zdjele i jeli su polako i šuteći. Andrija je pazio da domeće i dosipa, samo je Ambrozije svaki čas progovorio po koju veselu riječ i najvećma se smijao, jer momci, premda bi voljeli da se nasmiju, bojali su se strogog majčinog pogleda.

— Je li velečasni kod kuće? — zapita stara potkraj večere.

— A kud će na to blato; sjedi među knjigama kao kakav židov.

— Mudar je on, mudar...

— I dobar, da boljega nema... dometne Jagna.

— Da... zacijelo... sebi na trbuh ne pljuje, a ni drugom na bradu, a što mu tko da, to uzme...

— Ne brbljajte koješta.

Ustadoše od večere. Jagna sa starom sjedne za kudjeljom kraj ognjišta, a sinovi, kao obično, latiše se spremanja, ispiranja suđa i kućnih poslova. Odvajkada je kod Dominikove bilo tako, da je svoje sinove držala željeznom rukom i naučila ih ženskom poslu, samo da Jagna ne uprlja svoje ručice.

Ambrozije zapali lulu, podstakne vatru na ognjištu, premjesti kladu i dobaci granja, pa pogleda u ženske, kao da nešto prosuđuje i promišljava.

— Kažu, da su kod vas bili prosci?

— I koliko još!

— Nije ni čudo. Jagna kao da je naslikana. Velečasni kaže, da se ni u gradu ne može ljepša naći.

Jagna pocrveni od miline.

— Da, tako je rekao. Bog mu dao zdravlja. Davno sam se još spremala da odnesem za zavjetnu misu, ali sutra ću odmah odnijeti.

— Poslao bi još netko ovamo s vudkom, samo se pomalo boji... — poče on tiho.

— Momak?... — zapita stara namatajući vreteno, što je zvrčalo na podu.

— Gazda u cijelom selu, koljenović... ali udovac.

— Tuđu djecu ne ću ljuljati...

— Odrasla su, ne boj se, Jaguš, odrasla su.

— Što će joj starac... ima još kada... počekat će dok joj se ne svidi koji mladi.

— Takav joj ne fali, a zar ima malo mladih? Momci kao svijeće, puše cigarete, plešu u krčmi, rakiju piju i samo gledaju za curama, koja ima sermije i malko gotova novca, da se ima čime prolumpovati... Gazde od oka, do podneva spavaju, a poslije podneva tačkama gnoj voze i motičicama polje oru...

— Na sramotu takvom Jagnu ne dam.

— Ne govore badava, da ste vi najpametnija žena u selu...

— Ali sa starcem nikakve radosti nema mladoj...

— A zar za radost nema mladih?

— Star ste kao svijet, a još vam pamet nije čista — reče ona strogo.

— Eh... čovjek govori, da mu jezik ne istrune.

Zašutješe dugo.

— Stari će je poštivati i nije lakom na tuđ novac — prihvati Ambrozije opet.

— Ne, ne, od toga samo sramota nastaje.

— On bi mogao i da prepiše na nju — reče ozbiljno i istrese lulu na ognjište.

— Jagna ima dosta svoga — odgovori ona malo kasnije, kolebajući se već i neodlučna.

— Više bi on dao nego što bi uzeo, više...

— Velite?

— Što znam, nisam iz vjetra izvadio niti izmislio, nisam sam od sebe došao...

Opet su šutjeli. Stara je dugo gladila raščupanu kudjelju, onda oslini prst i stade lanena vlakna izvlačiti lijevom rukom, a desnom zavrti vreteno, da se zujeći vrtilo kao zvrk po podu i zvrčalo.

— Pa što je? da li da pošalje s vudkom?

— Tko?

— Vi to ne znate? pa onaj tamo! — pokaže kroz prozor na svijetla, što su jedva treptala preko jezera kod Boryne.

— Djeca odrasla, ne će dobre riječi progovoriti i svoj dio zahtijevaju...

— Ali on može prepisati ono, što je njegovo... zar ne?... A čovjek je dobar i gazda nije makar kakav, pobožan je i krepak još, sâm sam vidio, kako je vagan raži metnuo na rame. Jagni tamo ne bi ništa pofalilo, osim ptičjega mlijeka... a jer vaš Andrija na godinu mora u vojsku... Boryna pozna činovnike, zna na koga treba da se obrati, mogao bi pomoći...

— Što ti misliš, Jaguś?...

— Meni je svejedno, ako kažete, poći ću... vaša je u tome odluka, nije moja... — reče ona tiho, nasloni čelo na kudjelju i zagleda se u vatru ništa ne misleći, slušajući samo kako grančice veselo pucketaju. Ovaj ili onaj, bilo joj je svejedno — samo se malko stresla, kad se sjetila Anteka.

— Što je dakle? — zapita Ambrozije i ustane s klupe.

— Neka pošalje... zaruke još nisu vjenčanje... — odgovori ona polako.

Ambrozije se oprosti i pođe ravno k Boryni.

Jagna je neprestano sjedila nepomična, šuteći.

— Jaguś... kćeri moja... što ti je?...

— Ništa... meni je svejedno... Hoćete li, poći ću za Borynu... ne ćete li, ostat ću uz vas... zar mi je zlo kraj vas?...

Stara je dalje prela i tiho govorila:

— Samo što je najbolje, želim ja za tebe, samo najbolje... Da, star je on, istina, ali još je krepak i čovjek je prav, nije kao drugi, poštivat će te... kod njega ćeš biti gospođa, gazdarica... A ako prepiše na tebe, ja ću to već tako udesiti, da zemlja bude uz našu, kraj židova pod brijegom... a ako prepiše makar i šest jutara... Slušaš li me ti? kojih šest jutara! A treba da se udaš... treba... što da te ogovaraju i da te raznose po jezičinama... Zaklat ćemo krmka... a možda i ne... možda — zašuti, a ostalo je u glavi sređivala, jer Jaguś kao da nije čula njene riječi, ravnodušno je prela i kao da je se nije ticao njen udes, tako nije mislila na tu udaju..

Pa zar joj je loše bilo kraj majke? Radila je, što je htjela i nitko joj ružne riječi nije progovorio. Što se nje ticalo zemljište, i prepisi, i sermije — baš ništa, a isto tako i muž? Zar se malo momaka oko nje vrzlo, — samo da je htjela, svi bi k njoj na jednu noć poletjeli... i misli su joj se lijeno prele kao lanena nit iz kudjelje i kao nit okretale su se sveđ oko toga, ako majka odredi, poći će za Borynu... Dakako, ona ga voli više nego druge, jer joj je kupio vrpcu i maramu... da... ali i Antek bi isto tako kupio... a i ostali možda... samo da imaju Boryninih novaca... svaki je dobar... i svi zajedno... zar ona ima pameti, da izabire! To je majčina briga, da udesi kako treba...

Opet se zagleda u prozor, jer su pocrnjele, povenule georgine, ljuljane vjetrom, zavirivale na okna, ali odmah je zaboravila na njih, zaboravila na sve, pa i na samu sebe, zapala je u takvu presvetu tupost, baš kao rođena zemlja u jesenske mrtve noći — jer je kao i zemlja bila sveta Jagusina duša — baš kao zemlja; ležala je u nekim dubinama, kojih nitko nije razanavao, u neskladu snenih maštanja — golema, a bez svijesti o sebi — snažna, a bez

volje, bez htijenja, bez želja — mrtva, a besmrtna, i kao tu zemlju nosi ju svaki vihar, obujimlje ju i njiše, i nosi kuda hoće... i kao što tu zemlju u proljeće budi toplo sunce, oplođuje životom, potresa jezom ognja, požude, ljubavi — a ona rađa, jer mora; živi, pjeva, vlada, stvara i uništava, jer mora — postoji, jer mora... jer kao ta sveta zemlja, takva je bila Jagusina duša — baš kao zemlja!...

I dugo je tako sjedila šuteći, samo su joj zvjezdane oči sjale kao spokojne vode u proljetno podne, dok se nije naglo trgla, jer je netko otvarao vrata od trijema.

Utrčala je Józka, sva zadisana, dotrčala do ognjišta, istresla iz cokula vodu i reče:

— Jaguś, sutra je kod nas čišćenje kupusa, hoćeš li doći?

— Hoću.

— Čistit ćemo u sobi. Kod tate je Ambrozije, pa sam kradom izašla u selo, da ti kažem. Doći će Ulisia, i Marysia, i Wikta, i druga svojta... i momci će doći... a i Pietrek je obećao da će doći s guslama...

— Koji to?

— Mihajlov, onaj što ima kuću iza kneževe kuće, što se vratio iz vojske za vrijeme kopanja... a govori tako naopako, da ga čovjek jedva razumije...

Izbrbljala je što je god mogla i otrčala kući.

Tišina opet zavlada sobom.

Kadšto bi kiša udarila u okna kao da je tkogod bacio šaku pijeska, kadšto bi vjetar zašumio i igrao se po voćnjaku ili duhao u dimnjak, da su se klade rasipale po ognjištu, a dim navalio u izbu... a po podu su neprestano zvrčala vretena.

Veče se vuklo lagano i dugo, dok stara nije zapjevala tihim, drhtavim glasom:

Sve poslove dnevne naše . . .

A sinovi i Jagna pratili su pjevajući tiho, ali tako izrazito, da su u trijemu na gredama kokoške počele da se rakolje i da kokodaču.

VII

Sutradan je bilo isto tako kišovito i tmurno.

Svaki je čas netko izlazio iz kuće i dugo i zabrinuto pogledavao u zamagljeni svijet, ne će li se gdjegod razvedriti — ali ništa se nije vidjelo osim sivih oblaka, što su tako nisko plovili, da su se doticali drveća; kiša je neprekidno sipila, a nekako oko podne pretvorila se u pljusak, kao da je netko otvorio ustave nebeske, pa je sve tutnjilo po krovovima.

Ljudi su mrzovoljno obilazili po kućama; netko bi po tom blatu i kiši otišao k susjedu da jadikuje — što je takvo nevrijeme, da čovjek ne bi ni psa mogao napolje istjerati, a neki su još imali da dopreme stelju iz šume, drugi opet nisu još drva dovezli, a neki, gotovo svi — nisu još posjekli kupus u polju, po koji se danas nije moglo ni poći, jer je jezero preko noći tako nabujalo, da su morali izdignuti ustave sve do dna i pustiti vodu u rijeku, koja se zbog toga široko razlila, te su livade došle pod vodu, a kupusišta su se kao kakvi otoci crnila rubom slogova posred sive, zapjenjene vodurine.

Kod Dominikove također nisu dovezli onaj ostatak, što je na polju zaostao.

Jagna od ranoga jutra nije mogla da se snađe, samo je hodala iz kuta u kut, samo je gledala na grm georgina, što ga je kiša povalila, u kišovit svijet, i tužno je uzdisala.

— Dosadno mi je, da se Bog smiluje! — šaptala je i nestrpljivo čekala da se smrkne, da pođe k Boryninima na čišćenje kupusa, a dan se vukao tako polako kao prosjak po blatu, tako dosadno i tako nekako tužno, da se nije moglo podnijeti. Bila je razdražljiva, samo je vikala na braću i gurala od sebe, štogod bi joj pod ruke došlo, a usto ju je boljela glava, pa je prženom zobi i octom navlaženim oblogom povezala glavu, dok nije prošlo. Osim toga nije mogla naći mjesta za sebe, posao joj je padao iz ruku, zagledavala se u uzmućeno jezero, koje je kao kakva ptica širilo teška krila, udaralo njima, regbi uzletavalo je šumeći, te je voda prskala na put, a nije moglo da uzleti, kao da su mu noge bile srasle sa zemljom, a preko vode je stajala Borynina kuća, dobro se razaznavao od starosti pozelenjeli krov i hodnik, koji je nedavno bio pokriven šindrom, što se još žutjela, i zgrade iza voćnjaka, ali nije uopće znala, u što gleda ...

Dominikove nije bilo kod kuće još od jutros, jer su je pozvali porodilji na drugi kraj sela, budući da je bila vračara i znala je svakovrsne bolesti kako se liječe.

A Jagnu je podilazila želja, da nekud ode među svijet, među ljude, ali čim bi prebacila preko glave pregaču i provirila preko praga na blato i na kišu, prošla ju je volja za svim ... napokon joj se prohtjelo da plače od neke čudne čežnje ... pa kako nije znala što bi, otvorila je svoju škrinju i stala iz nje vaditi i po krevetima rasprostirati svetačne oprave ... te se soba napunila crvenilom od šarenih sukanja ... pregača ... surka ... ali danas ju to nije radovalo, ne ... gledala je ravnodušnim, dosadnim pogledom na svoje blago, samo je odozdo izvadila Boryninu maramu i vrpcu, povezala se i dugo se promatrala u zrcalu.

— Nije loše ... večeras treba da se tim povežem — pomisli, ali brzo skine, jer je netko dolazio između plotova u kuću.

Ušao je Mateuš ... Jagna uzvikne od začuđenja, jer je to bio onaj, zbog kojega su ju najviše ogovarali, da se noću s njim roči u voćnjaku, a često da se i drugdje s njim sastaje ... Bio je to stariji već momak, već je dobrano prevalio tridesetu, neženja, nije htio da se ženi, jer su mu sestre bile neudate, a kako je Jagustynka tvrdila zato, što su mu cure a i tuđe žene bolje prijale ... Bio je čovjek stasit kao hrast, snažan, samosvijestan i zbog toga tako ponosit i svojeglav, da ih je malo bilo, koji ga se nisu bojali. A vješt je bio, bećar, u svemu; svirao je u frulu, da je znao ganuti do dna duše, znao je načiniti kola, dići kuću, slijepiti peć, sve je radio tako okretno, da mu je posao naprosto gorio u rukama — samo se novac nije uz njega mogao zadržati, premda je zarađivao mnogo, pošto je odmah sve zapio i prorajtao, ili porasposuđivao ... Gołąb mu je bilo prezime, premda je više bio nalik na jastreba licem i onom svojom naglom ćudi ...

— Hvaljen Isus!

— Na vijeke ... Mateuš!

— Ja sam to, Jaguś, ja ...

Stisne joj ruku i tako joj toplo pogleda u oči, da se djevojka zarumenila i nemirno pogledala prema vratima.

— Pol godine si bio u svijetu ... — šapne ona zbunjeno.

— Cijele pola godine i dvadesetitri dana ... dobro sam brojao ... — a ruku joj ne pušta.

— Svijetlo ću zapaliti! — reče ona, jer se već smrkavalo prilično, a i da istrgne ruku.

— Pozdravi se sa mnom, Jaguś, — molio je tiho i htjede da ju zagrli, ali ona mu se brzo izmakne i pođe

k ognjištu da zapali svijetlo, jer se bojala, da ih ovako u mraku ne zateče majka ili tko drugi, ali nije dospjela, jer ju je Mateuš obujmio oko pasa, čvrsto ju pritisnuo uza se i stao mahnito cjelivati...

Ona zadrhće kao ptica, ali nije bilo u njenoj snazi da se istrgne takvom gladnom zmaju, koji je stiskao, da su joj sve rebra pucala i tako cjelivao, da je posve klonula, oči joj se zamaglile, daha nije mogla da uhvati, samo je iz posljednjih sila cvilila:

— Pusti... Mateuš... Majka...

— Još malo, Jaguś, još jedamput, jer ću inače posve poludjeti... — I tako ju je cjelivao, da mu se djevojka sasvim prepustila i promicala mu između ruku kao voda, ali on ju pusti, jer je u trijemu začuo korake, pa sâm zapali lampu nad ognjištem i stade smatati cigaretu, a od radosti ražarenim očima gledaše u Jagusiu, koja nije mogla da se sabere, nego se čvrsto držala zida i teško disala.

Uđe Andrija i uze raspirivati vatru na ognjištu, postavljati lonce s vodom i tako se neprestano vrzao po sobi, da su jedva koju riječ progovorili, nego su se samo gledali žarkim, gladnim očima, kao da jedno drugo hoće da proguta...

Ubrzo, tako nekako kao iza nekoliko očenaša, stigne Dominikova, a mora da je bila zlovoljna, jer je već u trijemu zinula na Šimeka, a kad je ugledala Mateuša, pogledala ga je strogo, na pozdrav ne odgovori, nego pođe u komoru da se presvuče.

— Otiđi, jer će te majka još ispsovati... —zamoli ona tiho.

— Hoćeš li izići k meni, Jaguś, a? — zamoli on.

— Jesi li se već vratio iz svijeta? — reče stara, kao da ga je tek sada primijetila.

— Vratio sam se, majko... — reče on blago i htjede da ju poljubi u ruku.

— Kuja ti je bila majka, a ne ja! — zareži ona i srdito istrgne ruku. — Što si došao ovamo? Već sam ti govorila, da ti tu nije mjesto...

— Došao sam k Jagusi, a ne k vama — povikne on oholo, jer ga je već spopadao bijes.

— Čuvaj se ti Jagusie, čuješ li? Čuvaj se, da ju onda zbog tebe ne raznesu na jezicima po selu kao onu posljednju... i da mi više ne dolaziš na oči... vrisne stara.

— Derete se kao vrana, da vas cijelo selo čuje!

— Neka čuje, neka se skupe ovamo, neka znadu, da si se uz Jagnu prilijepio kao čičak uz pasji rep, da te čovjek ne može ni žaračem otjerati...

— Da niste žensko, ja bih vam za te riječi malko rebra opipao...

— Pokušaj samo, razbojniče, pokušaj, pseto... — i prihvati željezni žarač.

Ali s tim je svršila, jer je Mateuš pljunuo, tresnuo vratima i brzo izišao, jer kako da se s babom pobije i da od sebe načini sprdnju cijelom selu?

A stara, kad je već nestao, zasjede na Jagnu i udri psovati i prigovarati sve, što joj je bilo na srcu... Jaguś je tiho sjedila, sva obamrla od straha, ali kad ju majčine riječi dirnuše u srce... trgne se, sakrije glavu u perinu i udari u plač i naricanje... veoma se ucvilila... jer, napokon ona nije bila kriva... nije zvala u kuću... sam je došao... a što to majka spominje od proljetos... to ju je... on sreo kraj ljese... zar se mogla oteti takvom zmaju?... kad ju je tako spopao, da... a kasnije, zar ga se mogla riješiti?... Uvijek se s njom tako dešava, čim je tkogod oštro pogleda ili čvrsto pritisne,... u njoj

odmah sve zadršće, ostavi ju snaga i tako joj nešto popusti u utrobi, da više ništa ne zna... zar je ona kriva?

Tiho je jadikovala kroz suze, dok se stara nije udobrovoljila i stala joj brižljivo brisati lice i oči i milovati ju po glavi i stišavati ju.

— Umiri se, Jaguš, ne plači... nemoj... oči će ti pocrvenjeti kao kuniću, pa kako ćeš onda k Boryninima?

— Je li već vrijeme? — zapita Jagna malo kasnije, kad se ponešto umirila.

— Dakako, vrijeme je, samo se lijepo obuci, tamo će biti svijeta, a i sam Boryna pazi...

Jaguš se odmah digne i stade se oblačiti.

— Da ti svarim mlijeka?

— Nimalo nisam gladna, majčice.

— Šimek, griješ se, nakazo, a tamo krave tûpe zube o prazne jasle! — vikne s ostatkom srdžbe, a Šimek uteče, da još štogod i ne izvuče.

— Čini mi se — nastavi tiše, pomažući Jagni kod odijevanja — da se kovač slaže s Borynom. Srela sam ga, vodio je od staroga lijepo tele... šteta... vrijedi dobrih petnaest banka... a možda je i dobro da se slažu, jer kovač je jezičina, a pozna i zakone... — Uzmakne nekoliko koraka i s uživanjem gledaše u kćer. — Ali onog su tata Kozła, kažu, već pustili, sad će opet trebati sve zatvarati i čuvati...

— Ja sad idem!

— Idi i ostani do ponoći i zabavljaj se tamo s momcima — istrese stara preostatak bijesa.

Jagna izađe, ali je još s ceste čula majku kako viče na Andriju, što svinje nisu zatjerane u svinjac, a kokoške noćivaju po drveću.

Kod Boryne je bilo već mnogo svijeta.

Vatra je plamsala na ognjištu i obasjavala golemu sobu, da su se sjala stakla na slikama i da su se njihale one kuglice, što su načinjene od božićnje pogače viseći na koncima s crnih, ogarenih greda; posred sobe je ležala rpa crvenoga kupusa, a u polukrugu naširoko, sučelice vatri, sjedile su u redu djevojke i nekoliko starijih žena — čupale su lišće s kupusa, a glavice bacale na plahtu, što je bila razastrta kraj prozora.

Jaguš ogrije ruke kraj ognjišta, ostavi cokule kraj prozora i sjedne odmah skraja uz staru Jagustynku i lati se posla.

Žamor je postajao sve veći, jer su dolazile ženske i muškarci, koji su s Kubom donosili kupus iz suše, ali uglavnom su pušili cigarete i cerili zube na djevojke i peckali se izmed sebe.

Józka, premda je bila još balavica, vodila je glavnu riječ, i u poslu i u smijehu, jer staroga nije bilo, a Hanka je, kao obično, obilazila kao tmuša ili kao mačak mrakan.

— U sobi se crveni kao da je makovo cvijeće! — klikne Antek, kad je u trijem dokotrljao badnjeve, a sad je kraj ognjišta, malko postrance, postavljao ribež.

— Da, nakitile su se kao u svatove! — oglasi se neka starija.

— A Jagusiu kao da je tkogod u mlijeku umio — pecne Jagustynka zlobno.

— Nemojte — šapne ona i pocrveni.

— Veselite se, djevojke, jer je Mateuš već stigao iz svijeta, odmah će početi muzika i tanci pa i ročenje po voćnjacima... produži stara.

— Cijelo ljeto ga nije bilo.

— Dakako, gradio je dvor u Woli.

— Majstor je on, sapunicu pušta kroz nos — reče neki momak.

— A tako je kod cura vrijedan, da ne treba ni čekati tri kvatra...

— Vi, Jagustynka, ni za kog nemate dobre riječi — lane neka djevojka.

— Pazi, da i o tebi štogod ne kažem...

— Znate, vele, da je onaj stari putnik već došao.

— Danas će doći k nama — klikne Józia.

— Cijele je tri godine proveo u svijetu.

— U svijetu?... Bio ti je on na Isusovom grobu.

— Eh! Je li ga tko vidio tamo? Laže gad, a glupani vjeruju; baš isto tako i kovač priča o prekomorskim zemljama, a samo je čitao po novinama...

— Ne govorite tako, Jagustynka, i velečasni je to potvrdio mojoj majci.

— Istina, Dominikova kao da ima drugu kuću u župnom dvoru i uvijek zna, da li popa boli trbuh, vračara je ona.

Jagna zašuti, ali osjeti čudnu volju da ju bocne makar onim nožem, jer je cijela izba prasnula u smijeh, samo se Ulisia Grzegorzova nagnula prema Kłębovoj i zapitala:

— Odakle je on?

— Odakle? Iz širokoga svijeta, tko bi ga znao? — Malko se prignula, uzela glavicu na dlan, opsijecala lišće i govorila brzo, sve glasnije, da i druge čuju. — Svake treće zime dolazi u Lipce i ostaje kod Boryne... Rekao je, neka ga zovu Rokom, premda se zacijelo ne zove Rok... Je li prosjak, nije li, tko bi ga znao... ali čovjek je pobožan i dobar... samo da mu iznad glave metneš obruč, bio bi baš kao kakav svetac na slici. Oko vrata ima krunice, kojima je dotaknuo Isusov grob... djeci daje svete sličice, a nekima i slike s kraljevima, što su prije iz našeg naroda poticali... i knjiga ima pobožnih, a ima i

takvih, u kojima piše sve i svakojake historije o svijetu... čitao ih je mom Waleku, pa smo, ja i moj, slušali, samo sam zaboravila, jer je teško razumjeti... A tako je pobožan, da pol dana prekleči, kadgod kraj križa ili gdjegod u polju, a u crkvu polazi samo na misu. Velečasni ga zvao k sebi, na župni dvor, ali on mu reče:

— S narodom treba da ostanem, nije meni mjesto u odajama...

— Svi su već primijetili, da zacijelo nije iz seljačke kuće, premda govori kao i svi drugi, a učen je; tako je s židovom govorio njemački, a u dvoru, u Drzazgowoj — tamo je s gospodičnom, što je zbog zdravlja bila u toplim krajevima, razgovarao inostranim jezikom... a ni od koga ne će ništa da primi, samo koju kap mlijeka i mrvicu kruha, a i za to još djecu uči... vele... — ali Kłębowa odjednom prekine, jer su djevojke prasnule u smijeh tako, da su se valjale.

Smijali su se Kubi, koji je u ponjavi nosio kupus i, kad ga je netko gurnuo, srušio se i pao posred izbe koliko je dug, te se kupus po sobi rasuo, a on se s naporom dizao i kad bi se četveronoške uzdigao, opet bi pao, jer bi ga gurnuli.

Józia ga obrani i pomogne mu da ustane, a on stade psovati i psovati...

I razgovor polako prijeđe na nešto drugo.

Svi su govorili tiho, žamor se čuo kao u košnici prije rojenja, smijeh se pronosio, peckanja i radost su bila tolika, da su se samo oči sjale i usta smijala, a posao je odmicao brzo, samo su noževi škripali o kupusov kočanj, a glavice su kao kugle padale na plahtu i gomilale se u sve veću rpu. Antek je pak ribao nad velikim čabrom kraj bánka, skinuo je kaput, bio je samo u košulji i prugastim hlačama od vunena sukna, zacrvenio se, kosa mu se

raskuštrala, a znoj mu orosio čelo; snažno je radio, ali neprestano se smijao i šalio, a bio je tako krasan, da je Jagna pogledavala u njega kao u sliku, i ne samo ona... a on bi zastao, da odahne, i veselim je pogledom tako gledao u nju, da je ona spuštala oči i crvenila se. Ali nitko to nije primijetio osim Jagustynke, a i ona se pretvarala kao da ne gleda, već je samo u glavi svojoj sastavljala, kako će to pronijeti selom.

— Kažu, da je Marcyha rodila, jeste li čuli? — započe Kłębowa.

— To za nju nije novo, svake godine to radi.

— Baba kao bivol, samo joj dijete ispija krv iz glave — promrmlja Jagustynka i htjede još nešto o tome da kaže, ali druge ju ukoriše, jer se pred curama o takvim stvarima ne govori.

— Znadu one koješta i bolje, ne bojte se. Sada je takvo vrijeme nastalo, da ni guščaricama više ne pričaju o rodama, jer će ti se u oči nasmijati... nije to kao što je prije bilo, nije...

— No, vi ste već sve znali još na paši... — reče ozbiljno stara Wawrzonova — kao da ne znam, što ste radili na pašnjacima...

— Kad znate, onda ostavite to za sebe — poviče Jagustynka oštro.

— Već sam bila udata... za Mateuša čini mi se,... ne, za Mihajla, da, jer Wawrzon je treći... — mrmljala je i nije mogla da pogodi.

— Hej, sjedíte tako a i ne znate, što se dogodilo! — klikne sva zadisana provalivši u sobu Nastusia Gołębianka, Mateuševa sestra.

Sa svih se strana digoše radoznala pitanja i sve oči padoše na nju.

— Mlinaru su ukrali konje!

— Kada?

— Prije tri očenaša. Tek što je Jankiel to rekao Mateušu.

— Jankiel sve zna odmah, a možda i malko prije...

— Takvi konji kao divovi!

— Izveli su ih iz staje. Sluga je pošao u mlin po obrok, vrati se, a nema više ni konja ni hamova, a u kućici pas otrovan, eto!

— Zima se približava, pa se već koješta dešava.

— Zato, jer nema nikakve kazne za te lopove... Baš su mu mnogo napakostili, kad su ga metnuli u zatvor, daju mu jesti, odmara se u toplom, s kolegama se dogovara o krađama, a kad ga puste, još je bolji lopov, jer se naučio.

— Da meni tako izvedu konja i da ih uhvatim, ubio bih lopova na mjestu, kao bijesnoga psa — uzvikne neki momak.

— Zar je i zaslužio što drugo takav čovjek, samo luđaci traže pravednost na svijetu. Svatko ima pravo da sebi pravdu kroji.

— Takvog bi trebalo uhvatiti i u gomili ga ubiti, pa nema kazne, jer kako da sve kazne?

— Sjećam se... tako su uradili kod nas... odmah, bila sam već po drugi put udata... ne, čini mi se, još dok sam s Mateušem...

Ali to razlaganje prekine Boryna, koji je u taj čas unišao u sobu.

— Tako šapćete, da se čuje na drugu stranu jezera! — usklikne veselo, skine kapu i pozdravi se sa svima po redu. Mora da je već bio nakresan, jer je bio crven kao pjetlić, surku je raskopčao, glasno je i mnogo govorio, što inače nije bila njegova navada. Htio je da sjedne kraj Jagusie, ali se skanjivao, jer ne priliči pred očima sviju,

dok mu još nije dala riječ, pa je zato samo veselo razgovarao i radosno u nju pogledavao, tako je lijepa danas bila i povezana maramom, što joj je on dao.

Odmah iza toga unesoše Witek i Kuba dugačku klupu do ognjišta, Józia je otare čistim platnom i poče postavljati zdjele i žlice za jelo.

A Boryna iznese iz komore trbušasti polić rakije i stade sve redom obilaziti i nuditi.

Djevojke su se malko skanjivale, a neki od momaka reče:

— Lakome su na rakiju kao mačak na mlijeko, samo se daju nuditi.

— Ti si pijandura prokleta, samo sjediš kod Jankiela, pa misliš, da su svi takvi!

I pile su, otkretale se, zastirale lice rukom, ostatak istresale na zemlju, kreveljile se, govorile »jaka je« i vraćale čašicu Boryni.

Samo je Jagna odlučno odbila i nije pila, uza sve molbe i nagovaranja.

— Ne znam, kakav je tek rakije i nisam radoznala, — reče.

— No, sjedite, dragi ljudi, što ima, to ćemo pojesti! — ponudi stari.

Nakon svakojakih skanjivanja, kako to običaji traže, posjedaše oko klupe i polako su jeli, a kadšto bi i po koju prozborili.

Zdjele su se pušile parom, koja ih je zastrla kao kakav oblak... a iz oblaka se čulo samo kuckanje žlica, mljaskanje i po koja riječ.

Skuhano je bilo birano jelo, pa se mnogi i začudio, jer bijaše i krumpira s juhom, i kuhanog mesa sa začinjenom ječmenom kašom, i kupusa s grahom — počastili su obilno, gazdinski, a osim toga je Boryna neprestano

nudio i silio, a Józia sa svoje strane i Hanka pazile su, da se dospe i dometne...

Witek je bacao suho korijenje na vatru, da je veselo praskalo, a Kuba je, dok su oni jeli, donosio kupus i istrésao ga na gomilu i lakomo udisao miris, oblizivao se i uzdisao.

— Pola vola bih pojeo s jednom ili s dvije zdjele kaše... a gadovi tako žderu kao da su izgladnjeli konji, još su u stanju da čovjeku ni kostiju ne ostave — pomisli on mračno i pritegne pojas, tako mu je krčalo u crijevima od gladi.

No oni brzo svršiše, digoše se zahvaljujući ukućanima.

— U zdravlje vam bilo!

Nastade buka, netko izađe da se prozrači i da kosti protegne, netko da u nebo pogleda, ne vedri li se, a momci kao momci, da se na hodniku pošale s djevojkama.

A Kuba sjede na prag sa zdjelom na koljenima i jeo je da mu je pucalo za ušima ne pazeći na Łapu, koji je na različiti način svraćao na sebe pažnju, a kad je vidio, da ne će uspjeti, odšulja se na hodnik k psima, koji su došli s ljudima i otimati se oko kostiju, što im je dobacila Józia.

Baš se ponovno latiše posla, kad se na vratima pojavio Rok nazvavši im Boga.

— Na vijeke — odgovoriše u zboru.

— Tko jesti želi, nek se žuri k zdjeli... Zakasnili ste, ali još će biti za vas... — klikne Boryna i primakne mu stolac do banka.

— Józia, daj mi mlijeka i kruha, to je dosta.

— Ima još i malo mesa... — oglasi se Hanka bojažljivo.

— Ne, Bog vam platio, mesa ne jedem.

Zamuknuše spočetka i stadoše ga posmatrati srdačnom radoznalošću, ali kad je sjeo za jelo, razgovor i smijeh oživješe nanovo.

Samo je Jagna često pogledavala u putnika čudeći se, da je to čovjek kao i drugi, a da je bio na Isusovom grobu, pol je svijeta obišao i toliko čudesa vidio... Kako li je tamo u onom svijetu? Kako se mora ići, da se onamo stigne?... Jer naokolo su ipak svuda sela, i polja, i šume, a iza njih su opet sela i polja i šume... Nekih stotinu milja treba čovjek da ide, ili možda i hiljadu — mislila je ona i snašla ju čudna želja, da ga zapita, ali kako bi se ona usudila, mogao bi ju još i ismijati...

Rafalov sin, što se bio vratio iz vojske, donio je gusle, udesio i stao svirati različite pjesme.

Nastade tišina, samo je kiša udarala u okna, a psi su lajali pred kućom. A on je neprestano svirao i uvijek nešto novo, samo je prebirao prstima i gudalom tako prevlačio preko žica, da je glas gotovo sam od sebe izlazio... pobožne je pjesme svirao regbi za onog putnika, koji nije s njega očiju skidao, a onda opet druge pjesme, sasvim svjetovne, onu o Janku, što je pošao u vojsku, koju su tako često pjevale djevojke u poljima... a tako je tužno mamio glas iz onog drvceta, da je svima zima prolazila kroz kosti, a Jagusi, koja je bila osjetljiva na muziku kao malo tko, suze curkom potekoše niz obraze.

— Prestani, jer Jagusia plače... — povikne Nastka.

— Ne... to je samo onako... svirka me uvijek tako dira... ne... — prošapće ona stidljivo i sakrije lice u pregaču.

Ništa to nije pomoglo, jer su joj protiv volje suze same od sebe kapale od one čudne čeznutljivosti, koja joj je u srcu ostala, ne zna se za čim.

Ali momče nije prestalo da svira, nego je sada zasviralo vatrene mazure i takve obertase, da djevojke nisu mogle izdržati sjedeći, nego su stiskale koljena, što su im drhtala od miline, i micale ramenima, a momci su lupkali nogama i veselo podcikivali — soba se napunila vrevom i lupom i smijehom, da su okna zvečala.

Odjednom stade u trijemu da cvili pas i tako je strahovito zaurlao, da su svi zamuknuli.

— Što se dogodilo?

Rok poskoči tako brzo u trijem, da je gotovo pao spotaknuvši se o ribež.

— Nije ništa... nekakav je dječak vratima prišKrinuo psu rep i zato je tako zacvilio — vikne Antek zavirivši u trijem.

— To je zacijelo Witekovo maslo — primijeti Boryna.

— Ali nije, zar da psa muči Witek, koji po selu sabire napolak krepale životinje i liječi ih... — branila ga Józia žarko.

Rok se vrati vrlo uzbuđen, mora da je oslobodio psa, jer se cvilenje čulo već negdje kraj ljese.

— I pas je stvorenje božje i osjeća nepravdu kao i čovjek... Gospodin Isus također je imao svoga psa i nije nikomu dopuštao, da mu što na žao učini... — reče žestoko.

— Zar da je Gospodin Isus imao psa kao i svi drugi ljudi?... — posumnja Jagustynka.

— Samo da znate, a zvao ga je Sivko...

— Oho!... No! Gle!... — čuli su se radoznali glasovi.

Rok je časak šutio, a onda podigne sijedu glavu, okruženu dugačkom, ravno nad čelom podrezanom kosom,

upre blijede regbi isplakane oči u plamen i progovori tihim glasom, prebirući prstima zrnje na krunici...

...U davna ona vremena... —

Dok je još Gospodin Isus po zemlji hodio i sam nad narodom vladao, dogodilo se ono, što ću vam sada reći...

Išao je tako Gospodin Isus na proštenje u Mstov, a nigdje nije bilo puta, nego samo strašan i žarki pijesak, jer je sunce žeglo, a vrućina je bila kao pred oluju...

A sjene nigdje ni skloništa.

Gospodin Isus išao je vrlo strpljivo, jer je do šume bio još velik komad puta, a kako već od umora nije osjećao svetih onih nogu i kako je bio vrlo žedan — to bi načas znao sjesti na humke, premda je tamo još i jače žeglo, a rasle su samo kozje brade, i hlada je bilo tek koliko su ga davale usahle divizme, da se tu ni ptica ne bi sklonila...

Tek što je sjeo, još nije pravo ni odahnuo, a evo dođe Bijes, kao strašni jastrijeb, što odozgo pada na klonulu ptičicu, tako je onaj prokletnik udarao kopitima po pijesku i valjao se kao životinja, te se takva prašina, takva tmuša digla, da se nije vidjelo svijeta...

Gospodin Isus, premda ga je gušilo u prsima i jedva se mogao micati, ipak ustane i pođe, i samo se podsmijevao luđaku, jer je dobro znao, da mu je Bijes htio pomesti put, da ne bi stigao na proštenje u spas grešnoga naroda...

I išao je Gospodin Isus... išao... dok nije stigao do šume.

U hladu otpočine malko, osvježi se vodom i nešto malo prigrize iz torbe, onda otkine priličnu batinu, prekrsti se i uđe u šumu.

A šuma je bila stara i gusta, blata neprohodna, baruštine i izvori takvi, da je zacijelo Bijes sam tamo prebivao, a šipražje je bilo takvo, da ne bi svaka ptica mogla lako proletjeti. Čim je Gospodin Isus ušao, Bijes prodrma šumom, stade urlikati, lomiti grane — a vjetar, njegov pakleni sluga, pomogne mu iz sve snage, stade kidati suharke, čupati hrastove, lomiti granje i tako je hučao i bučao po šumi kao da je lud.

Nastade takva tama, da ni prsta pred nosom nisi vidio, — naokolo šum, treska... mećava... pa neka zvjerad, kopilad đavolska, iskače i kesi zube... i reži... i plaši... i svjetluca očima, tek... tek... da zahvati pandžama... ali ne usuđuju se, jer kako bi... to je bio Gospodin Isus u svetoj svojoj osobi...

Ali i Gospodinu Isusu dozlogrdi to ludo plašenje i kako se žurio na proštenje, prekrsti šumu i smjesta svi Bijesovi sa svojim kumovima iščeznuše u izvorima.

Ostade samo neki divlji pas, jer u ono doba psi još nisu živjeli u slozi s ljudima.

Ostade dakle pas i poleti za Gospodinom Isusom, lajao je, nasrtao k svetim nogama njegovim, zubima hvatao za hlače, surku mu poderao, na torbu se bacao i silom jurišao da ga ujede... ali Gospodin Isus, kako je bio milosrdan da nijednom stvoru ne bi zla učinio, a mogao ga je batinom utući ili čak i samom mišlju ubiti, samo ovo reče:

— Evo ti, luđače, kruha, kad si gladan — i baci mu iz torbe.

Ali pas se razbijesni i razljuti, pa ništa drugo, nego samo zube ceri, reži, štekće i nasrće i sasvim već podere Isusove hlače.

— Hljeba sam ti dao, nikakva zla ti nisam učinio, a ti mi odijelo dereš i uludo laješ. Glup si ti, dragi psiću, jer nisi prepoznao gospodara svoga. Još ćeš ti zbog toga čovjeku odslužiti i ne ćeš bez njega moći živjeti... —

reče Gospodin Isus snažno, te pas sjedne na zadnjicu, okrene se, stisne rep med noge, zaurla i kao da je poludio pojuri u široki svijet.

A Gospodin Isus stiže na proštenje.

Na proštenju naroda kao drveća u šumi, ili kao trave na livadama, stiska prava.

Ali u crkvi je bilo prazno — jer su u krčmi svirali, a pred crkvom čitav vašar i pijančevanje, i raskalašenost, i hula božja, kako to i u ova naša vremena biva.

Izađe Gospodin Isus iza velike mise i gleda, a narod, kao žito pod vjetrom, čas se na ovu čas na onu stranu njiše i juri, a neki trče s bičem, netko letvu iz plota kida, netko se lijevče maša, drugi pak i kamenje traže, a babe u vrisku i na plotove se veru, na kola, a djeca u dreku, pa svi viču:

— Bijesan pas, bijesan pas!

A pas kroz svjetinu, koja se razmakla te načinila prolaz, juri s isplaženim jezikom i ravno na Gospodina Isusa.

Nije se preplašio naš Gospodin, nije... prepoznao je istog onog psa iz šume, pa mu samo prostre svetu svoju surku i reče zvijeri, koja se naglo zaustavila:

— Hodi ovamo, Sivko, uz mene si sigurniji nego u šumi.

Pokrije ga surkom, ispruži nad njim ruke i reče:

— Ne ubijajte ga, ljudi, jer i on je stvor božji, a jadan je, gladan, izmučen i bez gospodara.

A ljudi stadoše vikati, stadoše psovati, gunđati i lupati lijevčama o zemlju: — da je to divlja zvjerka i bijesna, da im je ugrabila toliko gusaka i ovaca, da samo štetu čini, a čovjeka da ne štuje, nego odmah juriša zubima... da nitko ne ide u polje bez toljage, jer od tog

paklenskog stvora nema nikakve sigurnosti... da ga svakako treba ubiti...

I silom htjedoše da izvuku psa ispod surke Gospodina Isusa i da ga zatuku.

Dok se ne razgnjevi Gospodin Isus i uzvikne:

— Nijedan neka se ne maša! Hulje i pijandure jedne, psa se bojite, a Gospodina Boga se ne bojite, a?...

Uzmakoše, jer je snažno rekao, a Gospodin Isus im dalje govori — da su hulje... da su došli na proštenje, a piju po krčmama, Boga vrijeđaju, pokore ne čine, prokleti su, krvnici jedan prema drugome, lopovi, bezbožnici i kazna ih božja ne će minuti.

Dovrši Gospodin Isus, digne batinu i krene da ode...

Ali narod ga prepoznao i pade pred njim na koljena i zarida plačem i cviliti stade...

Ostani s nama, Gospodine! Ostani, Gospodine Isuse Kriste! Ostani! A mi ćemo ti biti vjerni kao ovaj pas... pijanice smo mi, bezbožnici smo mi, zli smo mi ljudi, ali ostani, kaštiguj, tuci, ali ostani, jadnici smo mi napušteni, ljudi bez gospodara... i tako su plakali, tako su prosili, tako su ga ljubili u ruke i u one svete noge, da se smekšalo srce Gospodnje i ostao je uz njih nekoliko očenaša, naučao ih, odrješivao grijehe, i blagosivao sve.

A onda, kad je već pošao, reče:

— Zlo vam nanosi pas? odsad će vam služiti. I na guske će pripaziti i ovce će čuvati, a i kad se koji od vas naloče, — sirotinji i dobru čuvar će biti i prijatelj.

— Samo ga poštivajte i zla mu ne činite.

I ode Gospodin Isus u široki svijet.

I ogleda se — Sivko sjedi tamo, gdje ga je obranio.

— Sivko, hodi sa mnom, zar ćeš, luđače, ostati sam?

I pas pođe i išao je svuda sa Gospodinom i tako tih, tako budan, tako vjeran, kao najbolji sluga.

I išli su svukuda zajedno.

I kroz šume su išli i preko vodâ — po cijelom svijetu.

A kadšto, kad bi glad došla, pas bi pronašao kakvu pticu, ili bi gusku ili jagnje donio i tako su zajedno živjeli.

A često, dok je Isus dragi umoran počivao, Sivko bi tjerao zle ljude ili divlju zvijer i nije dao Gospodina našega, nije . . .

Kad je stiglo vrijeme, da su gadni židovi i oni bijesni farizeji vodili Gospodina našega na muke — Sivko se baci na sve i stade gristi i braniti, kako je samo moglo to drago bijedno stvorenje.

A Isus mu reče ispod drveta, koje je nosio za muku svoju svetu:

— Savjest će ih većma gristi . . . ti ne možeš pomoći . . .

I kad su izmučenoga razapeli na križ, Sivko sjede i urlaše . . .

. . . drugoga dana, kad su svi ljudi poodlazili, pa nije ni Presvete Djevice ni apoštola svetih više bilo . . . ostade samo Sivko . . .

. . . lizao je svaki čas te svete, čavlima probodene, umiruće noge Gospodina Isusa i urlao je . . . urlao . . . urlao . . .

. . . a kada je već treći dan prispio . . . probudi se Gospodin Isus i gleda, a nikoga nema kraj križa . . . samo Sivko jedini tužno cvili i pritište se uz njegove noge . . .

. . . tada Gospodin naš Isuskrst presveti samilosno pogleda na njega u čas onaj i reče posljednjim dahom:

— Sivko, pođi sa mnom!

— — — — — — — — — — — — — — —

I pas u taj tren ispusti posljednju paru i pođe za Gospodom.

Amen.

— Tako je bilo, kako rekoh, dragi ljudi! — reče Rok blago, dovršivši, prekrsti se i pođe na drugu stranu, gdje mu je Hanka već namjestila da spava, jer je bio veoma umoran.

Duboka šutnja napuni sobu. Svi su razmišljali o čudnoj toj zgodi, a neke djevojke kao Jagusia, Józka i Nastka kradom su brisale oči, jer tako ih je ganula sudbina Gospodnja i Sivkov doživljaj; a već to, da se na svijetu našao takav pas, koji je bio bolji od ljudi i vjerniji Gospodinu, bilo je razlogom, da se svi duboko zamisle . . . i stadoše polako, još spočetka tiho da koješta primjećuju i da se čude toj odredbi božjoj, dok nije Jagustynka, koja je pozorno slušala, digla glavu, porugljivo se nasmijala i rekla:

— Haj, haj, čovjek šljive bere, samo dvije nabere! Ja ću vam ispričati bolju priču o tome, kako se čovjek domogao vola:

Gospod stvori bika
i bik bi.
Čovjek nožić uze
podreže odzdola,
tako stvori vola —
. . . i vol jest!

— Moja je istina isto tako dobra kao i Rokova! — Stade se smijati.

I cijela soba prasne u smijeh i smjesta se prosuše šale, vesele priče i svakojake pripovijesti.

— Jagustynka baš sve zna . . .

— Kako ne bi, kad je udovica iza tri muža, pa je naučila koješta.

— Da, jedan ju je učio izjutra bičalom . . . drugi u podne remenom, a treći ju je podveče počesto lijevčom gonio . . . — usklikne Rafalov sin.

— Pošla bih i za četvrtoga, ali ne za tebe, jer si lud i balav kao židovče.

— Kao što je onom Isusovom psu bilo bez gospodara, tako ni žena ne može da bude bez batina ... zato je Jagustynka tako mrka ... — dobaci neki momak.

— Ludo ... pripazi ti samo, kad očeve mjerice nosiš Jankielu, da te tkogod ne vidi, a udovištvo ti pusti na miru, to nije za tvoju pamet — zareži ona oštro, te svi zamuknuše, jer su se bojali, da će u srdžbi reći glasno sve što zna, a mogla je mnogo toga znati. Svojeglava je baba bila, nepopustljiva i za sve je imala svoju riječ, često takvu, da se ljudima koža naježila i kosa se digla na glavi, jer ništa nije poštivala, ni popa ni crkvu, pa ju je više puta i velečasni opominjao i nagovarao da se popravi, ali to nije pomagalo, jer bi ona opet po selu govorila:

— I bez popa može svatko naći puta do Gospodina Boga, samo ako je pošten; bolje bi bilo da on pripazi na gazdaricu, jer već treće nosi i opet će ga negdje izgubiti ...

Takva je bila Jagustynka ...

Već su htjeli da se raziđu, kad uđe seoski knez s kmetom. Obilazili su po kućama, da sutra, po nalogu, izađu na rabotu, na put iza mlina, koji je podrovan od kiše ...

Ali knez još prije, čim je ušao, raširi ruke i klikne:

— Same je najbolje djevojke pozvao stari gad!

Istinu je rekao, jer su to bile same gazdinske kćeri, koljenovićke — i s mirazom.

Boryna je, štono riječ, bio prvi u cijelom selu, pa kako da k sebi pozove i sakupi sluškinje, nadničarke ili sirotinju, gdje desetero visi na jednom kravskom repu!

Knez se porazgovori sa starim na strani, a govorili su tako tiho, da nitko nije čuo. Knez se našali s djevojkama

i žurno ode, jer je za sutra morao još cijela pol sela pozvati. Ubrzo se stadoše svi razilaziti, jer je bilo već kasno, a i kupusa gotovo već i nije više bilo za čišćenje.

Boryna zahvali svima i svakom napose, a starijim je ženama otvarao vrata i pratio ih ...

Jagustynka odlazeći reče glasno:

— Bog vam platio za ugošćenje, ali nije bilo sasvim dobro.

— Oho! no ...

— Nemate domaćice, Maćeju, a bez toga ne može biti nikakva reda ...

— Što se može, draga moja, što se može, volja je božja, umrla je ...

— Zar ima malo djevojaka! A svakog četvrtka izviruju po selu, ne polaze li prosci od vas kojoj ... — reče lukavo, da ga povuče za jezik, ali Boryna, premda je imao već gotov odgovor, samo se počeše po glavi i nasmiješi se, dok je očima nehotice tražio Jagusiu, koja se spremala da izađe ...

Na to je Antek i čekao, malko se zagrne i izađe naprijed.

Jaguś je išla kući sama, jer su druge stanovale na drugoj strani, prema mlinu.

— Jaguś! — prošapće on izvirivši iz mraka kraj nekakvog plota.

Ona se zaustavi, prepoznala je njegov glas i stade lako podrhtavati.

— Otpratit ću te, Jaguś! — obazre se — noć je bila mračna, bez zvijezda, visoko je hučao vjetar i tresao drvećem.

Ogrli ju oko pasa čvrsto, i tako, pritisnuti jedno uz drugo, izgubiše se u mraku.

VIII.

Sutradan se Lipcem pročuo glas, da je Boryna Jagnu zaprosio.

Knez je bio snubok — pa kneževa žena, jer joj je muž strogo zabranio da ni ne dahne dok se on ne vrati, tek je predveče pohrlila k susjedi, tobože da posudi soli, a odlazeći nije mogla duže da izdrži, nego povuče kumu u stranu i prošapće:

— Znate, Boryna je poslao prosce s vudkom k Jagni! Samo nikom ne kazujte, moj mi je zabranio.

— Kako bih ja! Zar da s jezikom po selu obilazim! nisam valjada lajavica... Takav starac i prohtjelo mu se treće žene! Što će na to djeca reći? O, svijete, svijete! — zastenje ogorčena.

A čim je kneževa žena izašla, opaše pregaču i kradom preko voćnjaka nahrupi Kłębovima, što su do nje živjeli, da posudi greben za kučine, jer joj se njen nekuda zametnuo.

— Jeste li čuli! Boryna se ženi s Jagnom Dominikovom! Baš malo prije poslao joj je prosce s vudkom.

— Ne! — nečuveno je, što kažete! Kako je moguće, djeca su odrasla, a i on je već vremešan!

— Naravski, nije mlad, ali odbiti ga ne će... ne, takvog gazdu, bogatuna!

— No, i ta Jagna! Jeste li vidjeli, svijete! Vucarala se s ovim i s onim... a sad će biti prva gazdarica! Ima li

na svijetu pravice, a?... a toliko drugih cura sjedi... barem da je onu sestrinu...

— Ili moju od brata! A Kopczywianke, a Nastusia, a druge! zar nisu gazdinske, zgodne, poštene, a?...

— No, ona će se tek naduti! i onako ide kao kakav paun i kosiri glavu.

— Bez pokore božje ne će to proći — kovač a ni druga djeca ne će dati svoga maćuhi, ne će.

— Eh, mogu li štogod? Zemlja je starčeva, pa je i volja njegova.

— Istina, po zakonu je njegovo, ali po pravici je i dječje.

— Draga moja, pravica je uvijek na strani onoga, tko može da sebi pravicu priušti...

Najadikovale su se, napsovale se svijeta i njegovih uredaba i razišle se, a s njima se pronio glas taj po cijelom selu.

Kako nije bilo mnogo a ni prešnoga posla, a ljudi su sjedili po kućama, jer su putevi bili sasvim raskvašeni, razgovaralo se o toj proševini po svim kućama. Cijelo je selo spopala radoznalost, kako će se to svršiti, unaprijed su se nadali, da će doći do tučnjave i do procesa i do kojekakvih sukoba. I kako ne bi, poznavali su Boryninu naglu ćud, kad on sebi nešto upilji u glavu, ne će ni velečasnom popustiti, a poznavali su i Antekovu prkosnu ćud.

Ljudi, što su bili potjerani na rabotu na provaljeni nasip iza mlina, i oni su zastajkivali i prorešetavali taj događaj.

Dobacio bi jedan nešto, dometnuo bi drugi, dok napokon stari Kłąb, mudar i ugledan seljak, ne reče strogo:

— Zbog toga će snaći zlo cijelo selo, samo pazite!

— Antek ne će popustiti, a i kako bi, kad nova usta dođu k zdjeli — reče netko.

— Baš si lud. Kod Boryne ima i za petoro — zbog diobe će se zakvačiti.

— Bez prepisa to ne će proći.

— Nije Dominikova luda, sve će ih ona prevesti.

— Majka je i njen je pasji zakon, da se brine za dijete — dobaci Kłąb.

— Sjedi u crkvi, a lakoma je na groš kao kakav židov.

— Ne govori koješta o ljudima, da ti se jezik ne ukoči.

I tako se cijelo popodne zabavilo selo proševinom, a nije ni čudo, jer su Borynini bili koljenovići, stare gazde, a Maćej, premda nije nikakve časti obnosio, ipak je bio prvi od sviju. Kako i ne bi, od pamtivijeka je sjedio na kmetskoj zemlji, od djeda i pradjeda bio u selu, razborit je bio, bogat je bio — pa hoćeš — ne ćeš — svi su ga slušali i uvažavali.

Samo od djece nije nitko, pa ni kovač, ništa znao o prosidbi, jer su se bojali da k njima dođu s novošću, da ne bi ponijeli štogod od prve srdžbe.

Zato je u Boryninoj kući bio još mir, danas još tiše nego obično, — kiša je prestala padati i od jutra se nebo čistilo, pa je odmah iza zajutarka Antek krenuo s Kubom i ženama u šumu da sabire suharke za ogrijev i da pokuša, ne bi li se moglo nagrabiti omorikove stelje.

Stari je ostao kod kuće.

Već od ranoga jutra bio je čudnovato nesnosan i čudnovato mrzovoljan, samo je tražio priliku, na komu da iskali svoju srdžbu i nemir, koji ga je mučio; Witeka je izlupao, što nije prostr'o slamu pod krave, koje su ležale u gnoju do polovice bedara, s Antekom se posvađao; Hanku je izgrdio zbog dječaka, koji je otpuzao pred kuću

i sav se blatom zaprljao; i na Józku se izderao, što se dugo spremala . . . a konji su čekali na nju.

A kad je napokon ostao sam, nasamu s Jagustynkom, koja je bila ostala još od sinoć, da pripazi na blago, onda već nije znao, što da učini sa sobom. Neprestano je mislio, što mu je ono kazivao Ambrozije, kako je bio primljen od Dominikove, što je rekla Jagna, ali uza sve to nije imao pouzdanja u sebe i starcu nije htio pravo da vjeruje, jer ga je mogao i prevariti za ljubav čašice rakije. I hodao je po sobi, gledao kroz prozor na pusti put, ili je s hodnika ravno pogledavao nemirno na Jagusinu kuću — i čekao da se smrači, kao na svoj spas . . .

Sto puta je htio da potrči k seoskom knezu i da ga požuri, da brže krene — ali ostade kod kuće, jer su ga držale Jagustynkine oči, koje su neprestano za njim išle; žmirkave oči, a sjajne od porugljivosti i nasmešljive . . .

— Gad od vještice, vrti očima kao svrdlom! — pomisli.

A Jagustynka je obilazila po kući i oko kuće s preslicom pod pazuhom i nadzirala — prela je, da je vreteno zujalo u zraku, namatala je nit i polazila dalje, gdje su guske, svinje — u obor, a Łapa se vukao za njom pospan i mlitav — nije se ni riječju oglasila staromu, premda je dobro znala, što ga toliko muči i tlapi, što ga toliko kida, dok se latio zabijanja kolaca kraj zida radi obrane od zime.

Samo je od vremena do vremena zastala kraj njega, dok napokon ne reče:

— Danas vam se posao ne odmiče.

— Ne odmiče se, pasja mu majka, ne odmiče.

— Sodoma će ovdje da bude, Isuse moj, Sodoma! — pomisli ona udaljujući se. — Dobro radi starac, što

se ženi, dobro! Djeca bi ga otpremila na izdržavanje kao i mene!

— Deset jutara polja kao zlato dala sam, pa što? . . . — pljune ljutita. — U nadnicu idem, pala sam na nadničarku! . . .

A starac, jer više nije mogao da izdrži, tresne sjekirom o zemlju i vikne:

— K vragu i ovaj posao!

— Nešto vas u srcu grize.

— Grize me, grize . . .

Jagustynka sjedne na klupu kraj kuće, protegne dugačku nit, namota je na vreteno i tiho, malko bojažljivo, reče:

— Nemate zbog čega da se starate i da lupate glavu.

— To vi znate.

— Ne bojte se, Dominikova je razborita, a Jagna ima pameti.

— Mislite! — klikne on radosno i sjedne kraj nje.

— Kako ne bih, imam oči.

Dugo su šutjeli naslonjeni jedno na drugo.

— Pozovite me u svatove, pa ću vam takvu pjesmu o hmelju zapjevati, da ćete točno iza devet mjeseci slaviti krstitke . . . — poče ona podrugljivo, ali kad je vidjela, da se namrštio, dobaci drukčijim glasom:

— Dobro činite, Maćeju, dobro. Kad je moj umro, da sam potražila muža, ne bih bila nadničarka, ne . . . Luda sam bila, povjerovala sam djeci, pošla sam na izdržavanje, zemlju sam prepisala, pa što? . . .

— Ja ne ću prepisati ni jednoga sloga! — reče on tvrdo.

— Pametni ste kad tako govorite; pametni! Po sudovima sam se povlačila i ono nekoliko zlotih, što sam imala, odoše, a pravicu nisam kupila . . . i pod starost padoh u

bijedu, u nadnicu! Neka strvine kraj plota krepaju, što su me prevarili! U nedjelju sam pošla k njima, da barem kuću pogledam, voćnjak onaj, što sam ga sama cijepila, a snaha na mene zine, da sam došla da uhodim! Isuse moj dragi! ja da uhodim, kad dolazim na rođeno svoje zemljište! Mislila sam, da ću se mrtva srušiti, tako me stegla bol! Pošla sam k velečasnom, da ih barem on ukori s propovjedaonice, a on mi reče, da će me Gospodin Isus zbog te nepravde nagraditi! . . . Da, da . . . kad netko ništa nema, onda mu je dobra i Isusova milost, dobra je . . . ali ipak bih voljela da tu na zemlji gospodarim, da se u toploj sobi pod perinom naspavam, masno da se najedem i da se naužijem radosti . . .

I s tolikim žarom stade sve psovati, da je Boryna ustao i pošao u selo k seoskom knezu, jer se već počelo i smrkavati.

— Hoćete li skoro?

— Ovaj čas, čim Šimun dođe.

Odmah je došao i krenuše zajedno u krčmu, da popiju koju čašicu i da uzmu araka za ponudu. Ambrozije je već bio tamo i odmah im se pridružio, ali nisu dugo pili, jer ih je Maćej gonio.

— Ovdje ću na vas počekati; ako pristanu, povedite ženske i odmah dođite — vikne za njima.

Čvrsto su hodali posred puta, da je blato sve prskalo; mrak je bivao sve gušći i pokrivao svijet sivom, tužnom predom, u koju je zapadalo cijelo selo, samo su gdjegdje stala da svjetlucaju iz mraka svijetla iz pojedinih kuća, a psi su lajali iz ljese, kao obično prije večere.

— Kume! — oglasi se malo poslije knez.

— Ha?

— Čini mi se, da će Boryna prirediti veliku svadbu.

— Svejedno, hoće li prirediti! — odvrati ovaj ujedljivo, jer je bio mrke ćudi.

— Hoće! Kad vam to knez veli, onda vjerujte. Znam ja to. Tako ćemo ih spariti, da će biti milina!

— Samo će kobila zastraniti, jer ždrijebac, čini mi se, ima konoplju u repu!

— To nije naša briga.

— Hej . . . djeca će nas kleti . . .

— Divno će biti, ja vam to kažem, ja, knez.

Uđoše odmah u kuću Dominikove.

U sobi je bilo vidno, pometeno, čisto — zacijelo su im se nadali.

Prosci nazvaše Boga, pozdraviše se po redu sa svima, jer su i sinovi bili u sobi, sjedoše na stolce primaknute k banku i stadoše govoriti o ovom i o onom.

— Tako je hladno, kao da će mraz — poče knez grijući ruke.

— Pa ne približava se proljeće, nije ni čudo!

— Jeste li već dovezli kupus, a?

— Eh . . . ostalo je tamo na kupusištu malo, ali sada se ne može kolima onamo, — odgovori stara prateći očima Jagnu, koja je kraj prozora namatala na rašlje dvostruku pređu, a danas je bila tako krasna, da ju je knez, čovjek još mlad, gledao požudnim očima — ali napokon poče:

— Kako je kiša, blato i tmuša, skrenusmo Šimun i ja k vama usput i primili ste nas časno, pogostili dobrom riječju — pa ćemo valjada kod vas moći da se pogodimo . . .

— Svijetom se štošta može nabaviti, samo valja potražiti . . .

— Pravo rekoste, majko, samo nama nije do traženja, jer nam se čini, da je kod vas najbolje.

— Pa pogađajte — klikne ona veselo.

— Za junicu bismo na primjer htjeli da se pogađamo.

— Ho, ho! skupa je! Ne će se ona dati makar kakvim užetom odvesti!

— Uže imamo od posvećenoga srebra, od takvoga, da se ni aždaja ne bi mogla oteti . . . No, koliko, majko? — i stade izvlačiti bocu iz džepa . . .

— Koliko? nije lako to reći! Mlada je, devetnaesta joj dospijeva godina, dobra je i radina, mogla bi još nekoliko godina ostati kod majke . . .

— Pust je taj ostanak — jer prirasta nema, pust je . . .

— Za drugu i uz majku nije to teško! — šapne Šimun.

Knez se glasno nasmije, a stara samo sijevnu očima i brzo reče:

— Tražite drugu, moja može da počeka.

— Dakako, da može, ali ne ćemo naći ljepše ni kod bolje majke!

— Mislite! . . .

— Ja, knez, to vam velim, pa vjerujte . . . — Izvuče čašicu, obriše ju krilom surke, nalije u nju ruma i reče ozbiljno: — Slušajte, Dominikova, pozorno, što ću vam reći; činovnik sam i moja riječ nije kao kad ptičica zacvrkuće, zapijuče i sad si ju vidio! A zna se i tko je Šimun — nikakav vjetrogonja nije, nego gazda, otac djeci i kmet! . . . . Promislite samo, kakve su ličnosti k vama došle i s čim, promislite!

— Znam ja to, Petre, i shvaćam.

— Mudra ste vi žena, pa i to znate, da prije ili kasnije Jaguš mora iz kuće poći, na svoje, tako je odredio Gospodin Isus, da roditelji djecu odgajaju radi svijeta, a ne zbog sebe.

— Da, istina je, istina, a ti majko —

Miluj, češljaj, čuvaj,
I još nekom plati —
što ćeš kćer mu dati...

— Tako vam je na svijetu, ne može se promijeniti. Da gucnemo kapljicu, majko?

— Što vam ja znam... Silit ju ne ću. Jaguś, hoćeš li otpiti?...

— Eh, što ja znam... — zacvrkuće ona i okrene prema prozoru zarumenjeno lice.

— Poslušna je! Krotko jagnje dvije majke sisa... — dometne Šimun ozbiljno.

— U vaše zdravlje, majko!

— Pijte u ime božje, ali još ne rekoste, tko je to? — reče, jer nije običaj da unaprijed zna tko je, dok prosci ne reknu.

— Tko? Pa glavom Boryna! — usklikne on istrusivši čašicu.

— Starac! udovac! — usklikne ona tobože razočarana.

— Starac! Ne vrijeđajte Gospoda Boga! Starac, a još nedavno je imao sud zbog djeteta!

— Istina je, samo što ono nije bilo njegovo.

— Pa nego, takav gazda, pa da se upušta s makar kakvom! Pijte, majko...

— Pila bih, samo što je udovac, a starome je bliže kraj, da kod Abrahama gucne piva, a što će onda biti?... Djeca će maćuhu istjerati i...

— Maćej reče, da mora biti prepis... — promrmlja Šimun.

— Valjada prije vjenčanja!

Snuboci zamuknuše, tek malo kasnije knez nalije novu čašicu i obrati se s njom Jagni.

— Pij! Jaguś, pij! Snubimo ti muža kao hrast, gospođa ćeš biti i gazdarica u cijelom selu, u tvoje zdravlje, Jaguś, ne stidi se...

Neodlučna je bila, crvenila se, okretala se k zidu, ali napokon, zastrvši lice pregačom gucne malko, a ostatak prospe na pod...

Zatim čašica obađe sve po redu. Stara ponudi kruhom, solju, a napokon i sušenom, suhom kobasicom za zakusku.

Gucnuše nekoliko puta unaokolo, oči se svima zasjaše, a jezici razvezaše. Samo je Jagna pobjegla u komoru, jer ju je, Bog zna zašto, spopao plač, da se kroz zid čulo kako šmrca.

Stara htjede da pođe za njom, ali ju knez zadrži.

— I tele bleji, kad ga od majke odbiju... obična je to stvar. Ne polazi ona u svijet, ni u drugo selo, još ćete se nje naužiti... Ne će joj biti nikakvo zlo, to vam ja, knez, velim — vjerujte...

— Da... samo sam uvijek mislila, da ću unučad dočekati na radost svoju...

— Ne tarite sebi glavu, ni žetva ne će prispjeti, a prvo će doći...

— Samo Gospodin Isus to zna, a ne mi, grešnici! Pili smo doduše... ali meni je nekako tužno oko srca kao na ukopu...

— Nije ni čudo. Jedinica iz kuće, pa već čeznete za njom... Još malo, na tu brigu! Znate, poći ćemo svi u krčmu, jer mi je već i vudke ponestalo, a tamo nas čeka mladoženja kao na žeravici.

— Zar ćemo u krčmi zaruke proslaviti?

— Po starome, kako su pređi naši činili, ja, knez, to vam velim — vjerujte.

Ženske se malo svečanije odjenuše i odmah pođoše.

— A zar će momci ostati? Sestrine zaruke su i za njih veselje — primijeti knez, jer su momci bili tužni i nemirno su pogledavali u majku.

— Teško je prepustiti kuću božjoj providnosti.

— Zovnite Agatu od Kłębovih, ona će pripaziti.

— Agata je već pošla na prosjačenje. Zovnut ćemo nekoga usput. Hodite, Andrija i Šimek, uzmite surke; zar ćete tako ići kao prosjaci... a nek se samo koji od vas opije... zapamtit će. Krave još nisu namirene, za svinju treba krumpira stući — zapamtite to.

— Zapamtit ćemo, majčice, zapamtit ćemo! — prošaptaše prestrašeno, premda su bili već momci do stropa i izrasli kao kruške na međama, ali slušali su majku kao dječaci, jer ih je željeznom rukom držala za vrat, a ako je ustrebalo, mašila se i sjedalice a i kose, i po gubici ih je znala izmlatiti, jer poslušnost je morala biti i poštovanje.

Pođoše u krčmu.

Bila je već mrka noć, da ni prsta pred nosom nisi vidio, kako to obično biva za jesenskih kiša. Vjetar je odozgor duhao i udarao po krošnjama drveća, da su se ljuljale i lijegale na plotove šumeći; jezero zapljuskivalo i tako se bacalo, da su u pjenu razbiti pljusci padali nasred puta i kadšto zapljusnuli prolaznike u lice.

U krčmi također nije bilo jasno, vjetar je prodirao kroz uleknuto okno, te se lampa na uzici iznad tezge ljuljala kao kakav zlatni cvijet.

Boryna skoči da ih pozdravi i stade se cjelivati i grliti ih žestoko, jer je računao, kao da je Jaguś već njegova.

— A Gospodin Isus reče: uzmi, crve, ženu, da ti, jadniče, ne bude dosadno samomu. Amen! — mucao je

Ambrozije, a kako je više od jednoga sata već pio, nije imao više snage ni u jeziku ni u nogama.

Na tezgu postavi židov odmah arak i slatku, i esenciju, a uz to sleđeve, pogaču sa šafranom i neke naročite kiflice s makom.

— Jedite, pijte, dragi ljudi, braćo rođena, kršćani vjerni! — nudio je Ambrozije. — I ja sam imao ženu, samo se nikako ne sjećam, gdje... čini mi se, u Francuskoj... ne, u Italiji je to bilo, ne... ali sada sam ostao siroče. Velim vam, što je kapral rekao: u redove!

— Pijte, ljudi! Petre, počnite — prekine ga Boryna i donese za cijelu zlotovku bonbona i stade ih trpati Jagusi u šaku. — Uzmi, Jaguś, slatke su, uzmi.

— Eh... bacate se u trošak... — Ustručavala se.

— Ne boj se... mogu ja to tebi priuštiti, uvjerit ćeš se i sama... uzmi... za tebe bih i ptičjega mlijeka nabavio... kod mene ne ćeš znati ni za koje zlo... i — stade ju obuhvatati oko pasa i siliti, da pije i da jede. Jagna je mirno sve primala, hladno i ravnodušno, kao da nisu danas bile njene zaruke. Samo je pomislila, hoće li joj stari još prije vjenčanja dati one koralje, koje je spominjao na sajmu.

Počeše ispijati naglo, jednu za drugom i naizmjence arak sa slatkom, i svi odjednom počeše govoriti, pa i Dominikova se prilično ponapila i stade koješta da priča i razlaže, te se knez začudio, kako je to pametna žena.

I sinovi se napiše, jer su im nazdravljali čas Ambrozije, čas knez, i nukali ih, da piju.

— Pijte, momci, Jagnine su zaruke, pijte...

— Znamo, znamo, — odgovarahu zajedno i htjedoše da poljube Ambrozija u ruku, dok napokon nije Dominikova odvukla Borynu do prozora i rekla mu odmah izravno u oči:

— Vaša je Jagusia, Maćeju, vaša.

— Bog vam platio, majko, za kćerku. — Ogrli ju oko vrata i poljubi.

— Obećali ste, da ćete načiniti prepis, a?

— Prepis! čemu prepis, što je moje i njeno je...

— Nego da ima smion pogled pred pastorcima, da ju ne kunu!

— Neka se čuvaju onoga, što je moje! Sve je moje — pa i Jagusino je sve.

— Bog vam platio, ali računajte s tim, da ste ponešto stariji, a i onako je svatko smrtan, jer —

Smrt ne bira,
Danas čovjek — sutra janje
Jednako je njino klanje...

— Još sam krepak, podržat ću još kojih dvadeset godina — ne bojte se!

— Nebojšu vuci izjedoše.

— Tako sam veseo, da možete govoriti, što vam drago! Hoćete li da pripišem ona tri jutra kraj Lukinih?

— Psu je i muha dobra kad je gladan — ali mi nismo gladne. Na Jagusiu će po ocu pripasti pet i jutro šume... pripišite i vi šest, onih šest jutara uz put, gdje ste ljetos imali krumpire.

— Najbolje moje polje.

— Zar je Jagusia otpadak i zar nije najbolja u selu?

— Tako je, zato sam i poslao snuboke, ali, za Boga, šest jutara, to je velik komad polja, cijela sermija. Što bi rekla djeca! — Stade se češati po glavi, jer ga je zabolilo srce; kako bi dao toliko polja najbolje zemlje!

— Dragi moj, mudri ste i vi, da znate tražiti, a znate i sami, da je prepis samo sigurnost za djevojku. Jer te zemlje vam, dok ste živi, ne će nitko odmjeriti ni oduzeti — a što je Jagusino, to joj po pravici pripada po ocu, pa

ćemo odmah na proljeće dovesti mjernika, i to je vaše, možete sijati... Znajte, nije vam krivo učinjeno, a ovih šest jutara ćete prepisati.

— Dobro, prepisat ću Jagusi...

— Kada?

— Makar i sutra! Ne, u subotu najavit ćemo navještenje i odmah ćemo poći u grad. A onda, nek bude što mu drago.

— Jaguš, kćeri moja, hodi! — zovne ona djevojku, kojoj je knez nešto pričao i tako ju pritiskao uz tezgu, da se glasno smijala.

— Jaguš, Maćej ti prepisuje onih šest jutara kraj puta, — reče.

— Bog vam platio — prošapće ona i pruži mu ruku.

— Ispijte u Jagnino zdravlje još ove slatke...

Ispiše. Maćej ju obuhvati oko pasa i povede pred ljude, ali ona mu se izmakne i priđe k braći, s kojima se šalio i pio Ambrozije.

U krčmi je postajao sve veći žamor, pridolazili su ljudi, jer se po gdjetko, čuvši glasove, navratio, da vidi, što je, a drugi je opet ušao, da se tom prilikom badava napije; pa i slijepi prosjak, kojeg je vodio pas, našao se tu i sjedio na vidnom mjestu, prisluškivao i svaki čas glasno molio molitvu, dok ga nisu čuli, pa mu je čak i Dominikova dala vudke i nešto da zagrize i dva bakrenjaka u šaku.

Valjano su se ponapili, svi su u jedan mah govorili, hvatali se za ramena i grlili i cjelivali i jedan drugom bio je brat i prijatelj, po običaju, kako je to već uz mnogobrojne čaše.

Samo se židov tiho vrzao i postavljao sveđ nove četvrtake i boce s pivom i zapisivao kredom na vratima, što je postavljao.

A Boryna kao da je bio omamljen od radosti, pio je, častio, nudio, govorio kao što ga rijetko kada tko čuo, neprestano se Jagusi umiljavao i laskao joj, gladio ju po njuškici, jer nije bilo pristojno, da ju pred svima spopadne oko vrata i da ju izljubi, premda ga je velika čežnja vukla, te se nije mogao svladati, pa ju je samo hvatao oko pasa i vukao u mračan kut.

Dominikova je ubrzo razabrala, da je vrijeme poći kući i stade pozivati sinove, da se spreme.

Ali Šimek je bio pijan, pa je na majčine riječi samo pojas popravio, pesnicom tresnuo po stolu i zaviknuo:

— Ja sam gazda, pasja mu majka!... Tko hoće, neka ide... Hoću da pijem i pit ću... Židove, rakije!

— Mir, Šimek, mir, jer će te majka izmlatiti! — stenjao je plašljivo Andrija, također već čvrsto pijan i potezao brata za surku.

— Kući, dečki, kući! — zasikće Dominikova prijeteći.

— Ja sam gazda! Ako hoću da ostanem, ostat ću i pit ću rakiju... dosta mi je majčinog gazdovanja... a ako ne će... istjerat ću je... pasja mu majka...

Ali stara ga samo grune u prsa, da je zateturao i odmah je došao k sebi, a Andrija mu nadjenuo kapu i izveo ga na put, ali Šimeka je zacijelo omamio zrak, jer tek što je koraknuo nekoliko koračaja, zaljuljao se, uhvatio se za plot i stao se derati i gunđati.

— Ja sam gazda, pasja mu majka... zemlja je moja... moja je volja da radim što hoću... da rakiju pijem... Židove, araka! a ako ti nije pravo... istjerat ću...

— Šimek! Zaboga, Šimek, hodi kući, majčica ide! — stenjao je Andrija i plakao gorkim suzama.

Doskora je stigla stara s Jagnom i pokupila sinove ispod plota, jer su se tamo već bili pomalo potukli i po blatu se provaljali.

A u krčmi, kad su ženske izašle, utišalo se malko, ljudi se pomalo porazilazili, a ostade samo Boryna sa snubocima, Ambrozije i prosjak, koji je zajedno pio s ostalima.

Ambrozije je bio izvan sebe, stajao je u sredini, pjevao ili glasno pripovijedao:

— Crni je bio... crn kao ovaj lonac... — naperi on u mene... ali možeš me nekud pogoditi... ja mu zatjeram bajunet u burag... zavrnem, da je zaškripalo... prvi!... Stojimo... stojimo, a uto doleti kapetan... Isukrste! sam kapetan!... momci... veli... narode... veli...

— U redove! .. u redove... — vikne snažnim glasom, ispruži se kao struna i povuče se, da mu je drvena noga zalupila, — pijte u moje zdravlje, Petre, pijte... siroče sam ja... — bulaznio je nerazgovijetno pokraj zida, ali nije čekao, nego se naglo trgnuo i izišao iz krčme — samo je s puta dopirao njegov promukli glas, pjevajući...

A u krčmu uđe mlinar, visok čovjek, obučen gradski, crvena lica, sijed i s malim bistrim očicama.

— Pijete, gazde! Ho, ho, i knez, i kmet i Boryna! Je li to svadba, što li je?

— I nije drugo. Napijte se s nama, gospodine mlinaru, napijte — ponudi Boryna.

I ispiše opet unaokolo.

— Kad ste tu, reći ću vam novost, da ćete se odmah rastrijezniti!

Izbečiše na njega zamagljene oči.

— Nije ni jedan sat prošao, kako je vlastelin prodao sječu u Vučjim jamama!

— Lopov, pasja mu šapa! Prodao, našu sječu prodao! — vikne Boryna i od bijesa tresne bocom o zemlju.

— Prodao! Zakon postoji i za vlasteline i za svakoga, zakon postoji... bulaznio je pijani Šimun.

— Nije istina! ja, knez, vam kažem, da to nije istina, onda vjerujte!

— Prodao je, dobro, ali mi to sebi oduzeti ne damo, kako je Bog na nebu, ne damo! — vikao je Boryna i lupao šakom po stolu...

Mlinar ode, a oni su još dugo u noć vijećali i prijetili se dvoru.

IX

Prošlo je nekoliko dana od Jagusinih zaruka.

Kiše su prestale, putevi se ocijedili i malko stegli, vode otekoše, samo su se još po brazdama, a gdjegdje i po nizinama i ritovima sivile mutne kaljuže — kao uplakane oči...

Stigao je Dušni dan, siv, bez sunca i mrtav, ni vjetar nije prebirao po suhim batrljicama, niti je njihao drvećem, što je stajalo teško nagnuto nad zemljom...

Bolna, tmurna tišina pritisla je svijet.

A u Lipcu su još od jutra zvonila zvona polako i neprekidno — i tužni, bolni zvuci su jaukali nad zamagljenim, pustim poljima; nujnim glasom tuge zazivali su na taj žalobni dan — na taj dan, koji se digao blijed, zamotan u magle sve do onih beskrajnih daljina, sve do onih beskonačnosti zemlje i neba, siv, sličan bezdanoj dubini.

Od istočnog rumenila, što se blijedo žarilo kao mjed kad se stine, a ispod sinjih oblaka stadoše letjeti jata vrana i čavka...

Letjela su visoko, visoko, da bi ih jedva okom razaznao i jedva uhom uhvatio tu divlju, tužnu vrevu graktanja, sličnu jauku jesenskih noći...

A zvona su neprestano zvonila.

Nujna se himna razlijevala teško u mrtvom, obumrlom zraku, padala na polja jaukom, hučala po selima i šumama tužno — plovila cijelim svijetom, te se činilo, da

su ljudi, i polja, i sela već postala jedno — veliko srce, koje kuca bolnom tužaljkom...

Ptice su plovile sveđ, te je čudo i strah spopao čovjeka, jer su silazile sve niže i u sve većim jatima, nebo se pokrilo kao nekom razasutom čađom, a mukli šum krilâ i graktanja rastao je, pojačavao se i hučao kao bura, koja dolazi... Kružile su nad selom i kao rpa lišća, koju oluja digne, lijetale su nad poljima, spuštale se na šume, vješale se na gole topole, sjedale na lipe kraj crkve, na drveće na groblju, na voćnjake, na sljemena kućâ, pa i na plotove... dok se nisu, preplašene neprekidnom zvonjavom digle i poput crnog oblaka odletjele prema šumama... a oštri, izraziti šum plovio je za njima.

— Teška će biti zima! — govorili su ljudi.

— Lete u šume, zacijelo će doskora zapasti snijeg.

I sve su više izlazili pred kuće, jer se još nikada nije toliko ptica odjednom vidjelo — gledali su dugo, s čudnom tugom, dok ne iščezoše u šumama. Gledali su, teško uzdisali, netko bi položio znak križa na čelo, da se obrani od zla, stadoše se preodijevati za crkvu i polaziti, jer su zvona neprekidno muklo zvonila, a iz drugih sela već su stizali ljudi, nazirali su se putem kroz maglu, po stazama i puteljcima.

Duboka je tuga pala na sve duše; neka je čudnovato bolna tišina zaokupila srca — tišina tužnog spominjanja i sjećanja na one, koji su već bili otišli onamo, pod one viseće breze, pod one crne nagnute križeve...

— Isuse moj dragi! Isuse moj! — uzdisali su i dizali lica siva kao zemlja i smione su oči upirali u tajnu, i išli mirno da doprinesu žrtve i molitve za pokojnike.

Selo je bilo regbi utopljeno u tešku, žalobitu tišinu — samo je plaho, molbeno pjevanje prosjakâ dopiralo kadšto od strane crkve.

I kod Boryninih je bilo tiše nego obično — premda se tamo ugnijezdio pritajeni pakao, gotov da bilo zbog čega bukne...

Kako i ne bi, djeca su već znala sve.

A jučer, u nedjelju, bio je prvi put naviješten stari s Jagusiom...

U subotu su se odvezli u grad, gdje je Boryna kod bilježnika prepisao Jagusi šest jutara... Vratio se kasno i u licu izgreben, jer je bio malko pripit, pa je još na kolima htio Jagnu da uzme, ali primio je samo ono, što mu dadoše šakama i noktima.

A kod kuće nije ni s kim govorio, premda mu se Antek neprestano nametao pred oči, nego je odmah legao da spava, kako je došao, u čizmama i u kožuhu... pa ga je ujutro stala Józia psovati, što je zablatio perinu.

— Mir, Józia, mir! — Desi se to i onome, koji nikada ne pije rakije... — reče veselo i odmah jutrom pođe k Jagni i tamo je proveo sve do večeri, pa su ga zalud čekali s objedom i večerom.

I danas je ustao kasno, prilično iza izlaska sunca; zagrnuo je najbolju surku, Witeku je naložio, da svečane čizme salom namaže i da novu slamu metne pod tabane — Kuba ga je obrijao, on se pojasom opasao, šešir nadjenuo i nestrpljivo gledao kroz prozor na hodnik, gdje je Hanka dječaku ûši iskala, nije htio da ju sretne, a kad je vidio, da je načas ušla u sobu, smukne kradom do ljese — i toga ga dana nisu više vidjeli...

Józka je cijeli dan plakala i lutala po sobi kao kakva zasužnjena ptica! Anteka su grizle sve bolnije i sve jače muke — ni jeo nije, ni spavao, ničega se nije mogao latiti; bio je još omamljen, posve izvan sebe i nije znao, što se to s njim dešava. Lice mu je pocrnilo, pa su mu se oči činile još krupnije i sjale su staklenim sjajem, kao

da su stvrdnute suze — zube je stiskao, da glasno ne uzvikne i da ne kune, a neprestano je hodao po sobi, čas oko kuće, čas na ljesu ili na cestu i vraćao se, klonuo u hodniku na klupu i sjedio čitave sate zagledavši se preda se i zaronivši u bol, koja je u njemu još rasla i bivala sve snažnija.

Kuća je zanijemila, samo se plakanje u njoj čulo, jaukanje i uzdisanje, kao nakon nečijega pogreba. Širom su bila otvorena vrata hlijevi i svinjca, blago je obilazilo po voćnjaku i zavirivalo u prozore, a nije bilo nikoga da ga potjera, jedino je stari Łapa lajao i optrčavao, ali zabadava, jer nije ništa izradio.

U staji je na daski Kuba čistio pušku, a Witek je s pobožnim udivljenjem to promatrao i virkao kroz prozorčić, da ih tko ne zateče...

— Prasnulo je, mili Bogo! — Mislio sam, da to puca vlastelin ili lugar...

— Pa da... dakako... davno nisam pucao, čvrsto sam nabio i prasnulo je kao iz topa...

— Pošli ste odmah s večeri?...

— Da, pošao sam na dvorsko, kraj šume, jer tamo vole srne da izlaze na ozimicu... Mrak je bio i dugo sam sjedio... a u zoru gle, izađe srndać... Čučnuo sam i vrebao, bio je samo pet koraka od mene... nisam pucao, jer je bio ogroman, kao vol... pa pomislim... ne ću ništa izraditi... Pustim ga... a za koji očenaš ili za dva, izađoše srne... Odaberem najbolju... samo sam nanišanio, a to prasne! Čvrsto sam nabio, čak mi je rame nateklo, tako me je kundak udario... ali srušila se... samo je nogama kopala... a kako i ne bi... dobila je pol šake olova u bok... a derala se, gad, te sam se bojao da ne čuje lugar i morao sam je priklati...

— Je li u šumi ostala, a? — zapita dječak raspaljen pripovijedanjem.

— Gdje je ostala, tamo je, tebe se ne tiče, a pisni samo komu jednu riječ, vidjet ćeš, što ću ti uraditi...

— Kad zapovijedate, ne ću reći, ali Józi se može, zar ne?

— Ne, cijelo bi selo odmah znalo. Evo ti desètâk, kupi sebi štogod...

— Ne ću i onako reći, samo me jedamput povedite sa sobom, zlatni moj, dragi...

— Zajutrak! — vikne ispred kuće Józka.

— Samo šuti, povest ću te, hoću!

— I dat ćete mi makar samo jedamput da puknem, hoćete li, a? — molio je Witek.

— Eh, misliš, ludo, da se barut dobije za badava.

— Imam ja novaca, Kuba, imam. Još za sajam dao mi je gazda dva złota, čuvam ih za zadušnice, pa...

— Dobro, dobro naučit ću te — prošapće Kuba i pogladi dječaka po glavi... jer ga je umekšao svojim cvilenjem.

A nekoliko očenaša iza zajutarka obojica su već išli u crkvu. Kuba je živahno šepao, a Witek je malo zaostajao, jer mu je bilo neprilično, što nije imao čizama, nego je išao bos.

— A smije li čovjek bos u sakristiju, a? — zapita tiho.

— Baš si lud. Kao da Gospodin Isus gleda na čizme, a ne na molitvu...

— Zacijelo, ali ipak je priličnije u čizmama... — prošapće on tužnije.

— Kupit ćeš ti već čizme, kupit ćeš...

— Kupit ću, Kuba, kupit ću. Samo dok odrastem do sluge, odmah ću poći u Varšavu i najmit ću se kod konjâ... a u gradu svi idu u čizmama, zar ne, Kuba?

— Da, da! — sjećaš li se još?

— I još kako! — Bilo mi je pet godina, kad me je Kozłova dovezla, dobro se sjećam... da... zima je bila... pješke smo išli do mašine... pamtim... a tamo je bilo toliko jarkoga svijetla... da mi još i sad pred očima bliješti... pamtim... a kuća do kuće, i tako su velike kao crkva...

— Koješta! — dobaci Kuba prezirno.

— Dobro se sjećam, Kuba... znam, da ni krova nisam mogao dogledati... a toliko kolâ... prozori tik do zemlje... da... cijeli zidovi puni, sama okna... i samo neprestano zvoni...

— Ima toliko crkava, pa nije ni čudo!

— Zacijelo, jer odakle bi došlo zvonjenje.

Zašutješe, jer su već stigli na groblje i stali se gurati kroz gustu svjetinu, što se stisla oko crkve, jer nisu mogli svi stati u crkvu.

Prosjaci su sačinjavali ulicu od glavnih vrata pa sve čak do puta, a svaki se na svoj način isticao, vikao, glasno molio i prosio pomoć, a neki su i u gusle svirali i pjevali otegnutim plačljivim glasom, drugi su svirali u frulice ili u harmonike, pa je bila galama, da su uši brujale...

I u sakristiji je bilo mnogo naroda, da su rebra sve škripala kraj stola, gdje je orguljaš primao za zadušnice, a uz drugi stol njegov sin, Jaś, onaj, što je bio na školama.

Kuba se dogura naprijed i navede orguljašu priličnu litaniju imenâ, koja je on zapisivao i uzimao za svaku dušu po šest groša ili po tri jajeta, ako tko nije imao gotovine.

Witek zaostane malko odzada, jer su ga ljuto gazili po bosim nogama, ali gurao se kako je mogao, premda se mnogi na nj otresao, što se tiska pod rebra i starijima zakrčuje put. Novce je stiskao u šaki, a kad su ga do-

gurali do stola, pred orguljaša, zapeo mu jezik u ustima. Kako i ne bi, same gazde i gazdarice same, gotovo cijelo selo, i mlinarica u šeširu kao vlastelinka, i kovačevi, i knez sa svojom... i svi gledaju u njega... prisluškuju, glasno spominju različite duše... i po deset... i po dvadeset imena navode... za cijelu porodicu... za roditelje, djedove i pradjedove... A što će on?... Zna li on, tko mu je mati? Tko otac? Zna li?... Za koga da dade?... Isuse moj! Isuse slatki... i samo širom otvori usta i one plave oči i stajao je nepomičan kao kakva luda... i srce mu se stislo od boli, da je jedva dahtao, jedva je mogao da diše... i tako mu je mučno postalo u utrobi, kao da će posljednju paru ispustiti... ali nije dugo tako stajao, odgurnuše ga u kut, pod krstionicu, pa se glavicom naslonio na onu kositrenu zdjelu, da ne padne, a suze su mu se prosipale iz očiju kao čislo... kao tužna krunica... i zalud je htio da ih sustavi... zalud... i tako je drhtao iznutra, tako je treptao svakom košticom, da ni zube nije mogao stisnuti, ni ravno stajati; čučnuo je u kut, po strani od ljudskih očiju i plakao je gorkim suzama siročeta...

— Majčice! majčice! — ridalo je nešto u njemu i kidalo mu dušu do dna. A nije mogao shvatiti, nije mogao razabrati, zašto svi imaju očeve, imaju majke, a on je jedini siroče, on jedini, jedini...

— Isuse moj, Isuse!... jecao je i cvilio kao ptičica, koja se guši u zamci, dok ga nije našao Kuba i zovnuo:

— Witek, jesi li već dao za zadušnice?

— Nisam — odgovori on — brzo se trgne, protare oči i snažno krene prema stolu... da, i on će spomenuti imena... što oni moraju znati, da on nikoga nema... zašto... siroče je za sebe... a nahod je nahod... Samosvijesno zaokruži očima i sigurnim glasom navede imena:

Josipu, Marijanu i Antuna, koja su mu prva pala na pamet...

Plati, primi ostatak i pođe s Kubom u crkvu, da se pomoli i da čuje, kako će svećenik spomenuti njegove duše...

Posred crkve su stajala nosila s lijesom, okružena jarkim svijetlom, a svećenik je s propovjedaonice nabrajao beskrajnu litaniju imenâ — a kad bi prekinuo, odgovarala mu je glasna molitva, koju su svi molili za one pokojnike, što su ostali u čistilištu.

Witek klekne kraj Kube, koji je izvadio krunicu i stao moliti sve Zdrave Marije i Vjerovanje, kako je svećenik određivao; izmolio je molitvu za molitvom, ali ga napokon umoriše jednolični glasovi molitava, toplina i izmorenost od plača, pa se malko naslonio Kubi o bedro i zaspao...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Poslije podne krenuše svi Borynini na večernju, koja se služila jedamput godišnje u grobljanskoj kapelici.

Išao je Antek s djecom, kovačevi, Józka s Jagustynkom, a na kraju je hramao Kuba s Witekom — da se potpuno naužiju tog blagdanskog dana.

Dan je već zaklapao sive, umorne vjeđe, gasio se i polagano ronio u strašne, tužne dubine mraka; vjetar se gibao i vukao se po poljima s jaukom, razbijao se među drvećem i odisao oštrim, nagnjilim dahom jeseni.

Vladala je tišina onom čudnom turobnošću dušnoga dana; svijet je išao putem u strogoj šutnji, samo se koračanje muklo čulo, samo se drveće kraj puta njihalo uznemireno, a tihi i bolni šum granja drhtao je nad glavama, samo je svirka i pjevanje prosjaka jecalo u zraku i padalo bez odjeka...

Pred vratima, a i između grobova kraj zida stajali su redovi bačava od salamure, a kraj njih su se smjestile gomile prosjaka.

A narod se valjao cijelim putem ispod topola prema groblju; u mraku, koji je već bio zasuo svijet kao sivim pepelom, svjetlucala su svijetla svjećica, kakve su neki imali, ljuljali su se žuti plamečci žižaka, a svatko, prije no što bi ušao na groblje, izvadio bi iz tobolca kruh ili sir, ili malko slanine ili klupče pređe ili šaku očešljanoga lana, ili vijenac gljiva, i sve su pobožno slagali u bačve — a bačve su bile popovske, bile su orguljaševe i Ambrozijeve, a ostalo su bile prosjačke. Tko pak nije metao, taj je utisnuo u prosjačke ispružene ruke po koji groš... i šaptao imena pokojnika, za koje je želio da se pomole.

Zbor molitava, pjesama, nabrajanih imena dizao se plačljivim ritmom neprestano iznad vratâ, a ljudi su prolazili — išli dalje, raspršivali se izmed grobova, i odmah su kao krijesnice počela da svjetlucaju i trepću svjetlašca kroz mrak i šiblje drveća i kroz povenulu travu.

Mukli, bojažljivo prigušeni šapat molitava drhtao je u tišini nad zemljom; kadšto bi bolni jecaj dopr'o s groba; kadšto bi tužno ridanje prošlo između križeva; onda bi opet kakav nagao, kratak, pun očaja krik poput groma probio zrak, ili tihi plač djetinji — plač siročeta jecao je u mračnom šikarju kao pijuk pilića...

A na mahove je na groblje padala mukla i teška šutnja, pa je samo drveće nujno šumilo, a odjek ljudskoga plakanja, naricanja, ridanja, bolnih uzvika, dizaše se k nebu, širio se cijelim svijetom...

Ljudi su prolazili kraj grobova tiho, bojažljivo šaptali i plaho pogledavali u mračnu, bezdanu daljinu...

— Svatko će umrijeti! — uzdisali su teško s kamenim prijegorom, i polazili su dalje, sjedali uz grobove

roditelja, govorili molitve ili su sjedali mirno, zamišljeni, gluhi prema životu, gluhi prema smrti, gluhi prema boli — kao drveće i kao drveće njihale su im se duše u nejasnom osjećaju straha...

— Isuse dragi! Gospode milosrdni, Marijo! — kidalo se iz njihovih duša napaćenih smutnjom i dizali su lica ukočena i iscrpena kao što je ta sveta zemlja, i oči sive poput ovih kaljuža, što su se još sivile u mraku; naslanjali su se na križeve i kretnjama drveća, što se sneno ljuljalo, spuštali su se na koljena; pred Kristove noge su bacali svoja plaha srca i zaridali svetim plačem predanosti i prijegora.

Kuba je s Witekom išao u redu s ostalima, a kad se već bilo posve smračilo, Kuba se povukao u dubinu, na staro groblje.

A tamo nad upalim grobovima bila je tišina, pusto i mračno — tamo su ležali zaboravljeni, na koje je i uspomena davno umrla — kao i na njihove dane i vremena i na sve; tamo su samo nekakve ptice kobno kriještale i tužno je šuštalo šipražje, a gdjegdje je stršio istruo križ — tamo su ležala plemena cijela, cijela sela i cijela pokoljenja — tamo se nitko više nije molio, niti plakao niti svjetiljke palio... samo je vjetar hučao izmed granja i kidao posljednje lišće i bacao ih u noć u zadnju propast... tamo su samo nekakvi glasovi, koji nisu bili glasovi, sjene, koje nisu bile sjene, lutale između gologa drveća kao slijepe ptice i kao da su cvilile, da im se netko smiluje...

Kuba izvadi nekoliko spremljenih zalogaja kruha, kidao ih u mrvice, klecao i bacao po grobovima.

— Nahrani se, dušo kršćanska, koju spominjem u ovo večernje doba, nahrani se, pokajnice ljudska, nahrani se! — šaptao je usrdno.

— Hoće li uzeti? — zapita Witek tiho preplašenim glasom.

— Dakako! Pop ne dopušta da ih hranimo!... u druge bačve slažu, a ovi jadnici ništa nemaju od toga... Popove a i prosjačke svinje imaju čime da se nažderu... a pokajničke duše gladuju...

— Hoće li doći?...

— Ne boj se... Sve, koje trpe muke u čistilištu... sve. Gospodin Isus pušta ih na ovaj dan na zemlju, da pohode svoje...

— Da pohode svoje! — ponovi Witek drščući.

— Ne plaši se, ludo, danas zao duh nema pristupa, gone ga zadušnice i molitve i ova svijetla... A i Gospodin Isus ide danas svijetom i broji on, dragi gospodar naš, koliko mu je još duša ostalo, dok ne odabere sve... Dobro se sjećam, kako mi je to majka govorila, a i stari ljudi to potvrđuju...

— Gospodin Isus obilazi danas po svijetu! — prošapće Witek i pozorno se obazre...

— Eh, baš ćeš ga vidjeti... njega vide samo oni, koji su sveti, a i oni, koji su najljuće progonjeni...

— Gledajte, tamo se sja i nekakvi su ljudi tamo — usklikne Witek prestrašeno i pokaže na niz grobova tik uz plot...

— Tamo leže oni, što su ih u šumi poubijali*)... da... i moji gospodari tamo leže... i moja majka... da...

Protisnuli su se kroz šiblje i klekli do grobova upalih i tako već razmetenih, da je jedva trag od njih ostao;

*) Ustaše iz poljskoga ustanka 1863. Malo dalje je opis ustanka, kako ga Kuba priča. Iz obzira na rusku cenzuru, tek se naslućuje što se zbilo. (Op. pr.)

ni križeva na njima nije bilo, niti je drvo kakvo hlad na njih bacalo, ništa, nego samo čisti pijesak, nekoliko osušenih batrljica divizme i tišina, zaborav, smrt...

Ambrozije s Jagustynkom i stari Kłąb klečali su kraj tih grobova; dvije su se svjetiljčice žarile zabodene u pijesak, vjetar je duhao i ljuljao plamen, kidao riječi molitve i nosio ih u crnu noć...

— Da... tamo leži moja majka... sjećam se... — šaptaše Kuba tiho, više samom sebi nego Witeku, koji je čučnuo uz njega, jer ga je zima prošla skroz.

— A zvali su ju Magdalena... Otac je imao svoju zemlju, ali služio je u dvoru kao kočijaš... samo se ždrepcima vozio sa starim gospodinom... a onda pomriješe... zemlju su uzeli stričevi... a ja sam gospoštijske prasce pasao... Da, Magdalena se zvala majka, a otac Petar, a prezimenom Socha, kao što je i meni. — A onda me je vlastelin uzeo konjima, da ga vozim na ždrepcima iza oca... pa samo u lov i drugoj gospodi smo se samo vozili... pucao sam i ja prilično... jer mlađi mi je vlastelin dao pušku... a majka je sa starom gospođom živjela u dvoru... Dobro se sjećam... i kad su svi otišli... poveli su i mene... Bio sam cijelu godinu... a radio sam, što su mi naložili... da, nisam ja svalio tek jednoga sivoga*)... niti dvojicu... a mlađi je vlastelin dobio u slabine... utroba mu je ispala... Moj je gospodar... dobar čovjek... uzeo sam ga na pleća i iznio... onda je otputovao u tople krajeve, a meni je naložio, da starijem gospodaru odnesem pisma... pošao sam... bio sam umoran kao pas... u nogu su me nastrijelili, rana nije htjela da zacijeli, jer sam neprestano bio vani pod golim nebom... a snijeg je bio do pojasa i ciča zima... sjećam se... da... došuljao sam se noću... tražim...

*) Ruskoga vojnika. (Op. pr.)

odalamio!... Dvora nema, gumna nema... ni plot nije ostao... sve je bilo do temelja spaljeno... a stari gospodin i stara gospođa, i moja majka... i ona Józefka, što je bila sobarica... leže u vrtu na mrtvo ime isprebijani!... Isuse! Isuse! sjećam se svega... da... Marijo! — ridao je tiho i suze krupne kao grašak prosule su mu se tako obilno niz lice, da ih više nije ni brisao... samo je stenjao od tuge i čežnje, jer mu je sve to kao živo stalo pred oči, a Witek je zaspao, jer je jadnik bio izmoren od plakanja...

Noć je bila sve dublja, vjetar je snažnije tresao granama, pa su dugačke pletenice breza mahale po grobovima, a bijela su im se debla pričinjala u mraku kao da su zaogrnuta u mrtvačke plahte... Ljudi su se razilazili... svijetla su se gasla... prosjačko je pjevanje zamuklo... svečana šutnja, puna čudnog šuštanja i pronicavih glasova zavladala je među grobovima... Groblje kao da se napunilo sjenama... mnoštvom prikaza... šikarom mrkih crta... glazbom rasplakanih i tihih glasova... oceanom čudnog drhtanja, kretanja tmine... svjetlucanjem straha, nijemim jecanjem... tajnom punom preneraženja i smućenosti — dok se nije jato vrana diglo s kapele i kriještući poletjelo u polja, a psi u cijelom Lipcu stali su zavijati otegnuto, očajno, tužno...

Selo je bilo mirno, premda je bio blagdan, putovi su bili pusti, krčma zatvorena, a samo su gdjegdje kroz mala oznojena okanca sjala mala svijetla i čulo se tiho pjevanje pobožnih ljudi i glasne molitve, izgovorene za pokojnike...

Sa strahom su izlazili pred kuće, sa strahom su slušali, kako šumi drveće, sa strahom su gledali u prozore, ne javiše li se, ne stoje li tamo oni, koji danas blude na-

gnani čežnjom i voljom božjom ... ne stenju li pokajnički na raskršćima ... ne zaviruju li tužno na okna ...

A gdjegdje su po starom svetom običaju domaćice kraj kuće na klupu stavljale ostanke od večere, pobožno se križale i šaptale ...

— Evo ti, nahrani se, dušo kršćanska, što si ostala u čistilištu ...

U tišini, tuzi, sjećanju, strahu prolazilo je to veče Dušnoga dana ...

U sobi je kod Antekovih sjedio Rok, onaj putnik iz svete zemlje, i čitao i pričao nabožne i svete priče.

Ljudî je bilo dosta, jer je došao i Ambrozije s Jagustynkom i s Kłębom, i Kuba s Witekom, i Józia s Nastusiom; samo nije bilo staroga Boryne, koji je sve do kasne noći sjedio kod Jagusie.

U sobi je bilo tiho, samo je cvrčak iza ognjišta škripao, suhi su panjevi pištali u vatri.

Svi su sjedili na klupama pred bánkom, samo Antek kraj prozora. A Rok je na mahove batinom prigrtao ugljevlje i tihim glasom govorio:

... »Nije strašno umrijeti, nije, jer —

»Kao one ptičice, što pred zimu polaze u tople krajeve, tako se isto i umorna duša uputi k Isusu ...

»Kao ono drveće što golo stoji u proljeće, koje Gospod odjene lišćem zelenim i cvijećem mirisnim, tako isto i duša čovjekova k Isusu ide po radost, po veselje, po proljeće i po ono vječno ruho.

»Kao što tu zemlju rodilju i klonulu grli sunce — tako će Gospod pomilovati svaku dušicu, da joj ništa ne mogu ni zime, ni boli, niti sama smrt ...

»Eh! jer na ovoj je zemljici samo plakanje, samo tuga i briga!

»A zloća buja kao drač i raste kao šuma!

»A sve je isprazno i uzaludno — kao trulež, kao mjehurići oni, što ih vjetar na vodi stvara, a drugi ih razbija«.

X.

... S propovjedaonice i svakome napose to govorim, ali vi ste kao psi, što jedan na drugoga napadate, samo ... — vjetar mu ostale riječi satjerao u grlo, pa se pop nakašljao, a Antek ne reče ništa, prođe i zagleda se u mrak između drveća.

Vjetar se dizao sve snažnije, valjao se po putu i tako udarao u topole, tresao ih, da su se jaučući savile i ljutito šuštile.

— A kazivao sam gadu — započe opet pop, da sâm odvede kobilu do jezera, a on ju je pustio naprijed, pa se nekud izgubila ... Slijepa je, zaći će nekud među plotove i još će noge polomiti. — Jadikovao je i vrlo je pozorno tražio, zavirivao iza svakog drveta, tražio okom po poljima.

— Pa uvijek je sama išla ...

— Zna ona dobro put do jezera ... ako tkogod napuni bure vodom i okrene, ona sama pogodi put do župnoga dvora ... — Ali danju su ju zaprezali ... a danas Magda ili Walek pustili su ju tek predveče ... Walek! — poviče glasno, jer se neka sjena javila među topolama ...

— Waleka sam vidio s naše strane, ali još prije mraka.

— Pošao je da ju traži, baš u pravi čas! — Kobili je dvadesetak godina, kod mene se oždrebila ... zaslužila je svoj bijeli hljeb ... a privržena je kao čovjek ... Bože moj, samo da joj se ne desi kakvo zlo!

— Što bi joj bilo! — promrmlja Antek ljutito, a kako i ne bi, krenuo čovjek k velečasnom na savjet, da mu se potuži, a on ga samo ispsovao i još ga pozvao, da mu traži kobilu! Doduše, i kobile je šteta, premda je već i slijepa i stara, ali čovjek ipak treba da bude prvi!

— A ti se opameti i ne govori koješta, jer ti je to rođeni otac! Jesi li čuo?

— Dobro znam! — odvrati Antek ljutito.

— Smrtni je to grijeh i hula na Boga. A nikakvo dobro ne će izvojštiti sebi onaj, koji u srdžbi diže ruku na roditelje i usprotivi se zapovijedima božjim. Imaš pameti, pa to treba i sam da znaš.

— Ja samo hoću da bude ono, što je pravedno.

— I hoćeš da se osvećuješ, a?

Antek nije znao, što bi na to rekao.

— A još ću ti reći i to, da krotko jagnje dvije majke sisa.

— Svi mi to vele ... da, već mi je ta krotkost došla do grla, ne mogu više da podnesem! Da je razbojnik ili nasilnik, ali jer je rođeni otac, sve mu je slobodno — a djeci nije slobodno, da zatraže svoje pravo! Boga mi, na svijetu je takav red, da čovjek samo pljune i ode, kud ga oči povedu ...

— Pa idi, tko te drži! — dobaci ljutito pop.

— Možda ću i poći, jer što mogu ovdje da radim, što? — šaptao je tiše, nekako plačljivo.

— Koješta govoriš. Drugi nemaju ni jednoga sloga, pa žive; rade i još hvale Gospoda Boga. Lati se ti posla, a ne jadikuj kao kakva baba. Zdrav si, jak si, imaš čega da se latiš ...

— Ravno tri jutra! — dobaci prezirno.

— Ženu i djecu imaš, pa moraš to imati na umu.

— Znam ja to dobro, znam... — promrmlja kroz zube.

Izađoše pred krčmu, prozori su se sjali i nekakvi su glasovi dopirali čak na cestu.

— Što je to, opet pijanka, a?

— Regruti, oni, što su ih ljetos uzeli u vojsku, piju da ih prođe muka... U nedjelju će ih potjerati u široki svijet,*) pa sada hoće, da se naužiju...

— Krčma je gotovo puna! — šapne pop i zaustavi se kraj topole, odakle se kroz prozor dobro vidjela sva nutrašnjost natrpana ljudima.

— Danas su trebali da se sastanu i da se dogovore, radi one šume, što ju je židovima prodao vlastelin zbog sječe...

— Pa nije ju cijelu prodao, mnogo je još ostalo!

— Dok se s nama ne pogodi, ne damo taknuti ni jednog borića!

— Kako to?... zapita pop malko preplašenim glasom.

— Ne damo, pa eto! Otac hoće da se parbe, ali Kłąb i oni, što s njim drže, kažu, da ne će suda, da ne će dopustiti sječe, pa makar trebalo da cijelo selo pođe, poći će, sa sjekirama, i s vilama, kako se desi, ali svoje ne dadu.

— Isuse, Marijo! Onda ne će proći bez tučnjave ili bez kakve nesreće!

— Zacijelo! Kad se raskoli nekoliko dvorskih glava sjekirama, odmah će nastati pravica!

— Antek! Zar ti se razum pomutio od bijesa, što li? Ludo govoriš, dragi moj!

*) Poljaci su služili vojsku daleko izvan zavičaja, razdijeljeni po četama u dubokoj unutrašnjosti Rusije (op. pr.).

Ali Antek nije više slušao, poskočio je malko u stranu i izgubio se u mraku, a pop žurno krene u župni dvor, jer je čuo drndanje kolâ i tiho, bolno rzanje kobile.

Antek pođe dolje prema selu, prema mlinu, pa drugom stranom jezera, samo da ne prođe kraj Jagnine kuće.

Stajala mu je ona kao trijeska pod srcem, kao kobna trijeska, koju nije mogao da izvuče ni da joj se ukloni.

A iz njene je kuće udaralo bistro svijetlo, nekako jarko i veselo... zaustavio se, da pogleda samo jedamput, da barem opsuje od bijesa, — ali ga odmah nešto trglo s mjesta, te je pojurio kao vihar, a da se ni obazreo nije.

— Očeva je ona već, očeva!

Požurio je k šurjaku, kovaču — ni on ne će pomoći, ali će barem među ljudima proboraviti, a ne tamo, u očevoj kući... Pa i taj pop! On će ga još na posao tjerati! Da, sam ništa ne radi, nema nikakve brige ni kubure, lako je njemu druge goniti. Prigovorio mu je zbog žene i djece... zna on nju dobro, zna! već mu je omrznulo njeno plakanje, i ona njena poniznost, i one njene pasje oči, koje cvile... eh, da nema nje!... Da je sam! Isuse dragi! — zastenje teško i spopade ga divlja, mahnita srdžba, prohtjelo mu se da nekoga uhvati za gušu, da ga guši, kida i do smrti izbije!...

Ali koga?... Ne, nije znao, i srdžba je prošla naglo, kako je bila i došla, a on je gledao pustim pogledom u noć i slušao kako bijesni vihar, što se rušio preko voćnjaka i tako tresao drvećem, da se nagibalo na plotove i šibalo ga granjem po licu... i vukao se polagano, mlitavo, te se jedva mogao kretati, jer mu se na dušu stala tovariti mòra tuge, umora, nemoći, ubrzo je zaboravio, kamo ide i zašto?...

— Očeva je Jagna, očeva! — izgovarao je uzastopce, i sve tiše — kao molitvu kakvu, da je ne zaboravi

U kovačnici se crvenilo od vatre, dječak je bijesno nadimao mijeh, ražareno je ugljevlje prštalo i buktalo krvavim plamenom; kovač je stajao uz nakovanj, kapu zabacio na zatiljak, ruke gole, kožnata pregača, lice tako ogareno, da su mu samo oči sjale kao ugljevlje, a kovao je crveno željezo tako snažno, da je sve tutnjilo, kiša varnica prskala je ispod čekića i sikćući se gasila na blatnjavoj zemlji.

— Pa kako je? — zapita kovač malo kasnije.

— Pa... kako bi bilo? — odvrati Antek tiho, nasloni se na šaraglje, kojih je nekoliko stajalo da se okuju, i zagleda se u vatru.

Kovač je radio svom snagom, zagrijavao svaki čas željezo i kovao, kuckao po taktu čekićem, pomagao dječaku od mijeha, kad je trebala jača vatra, a kradom je pogledavao u Anteka i zloban mu je smiješak titrao pod riđim brkovima.

— Kažu, da si bio kod velečasnog? Pa što je dakle?

— Pa što bi bilo? Ništa. U crkvi bih to isto čuo.

— A zar si očekivao štogod drugo? — nasmije se kovač podrugljivo.

— Pa pop je ipak, učen je... — stao se ispričavati Antek.

— Učen je, kad treba primati, ali nije, kad treba da nekom što dade...

Ali Anteku je već prošla volja da se protivi.

— Idem u sobu — reče malo kasnije.

— Idi — knez će svrnuti k meni, pa ćemo doći onamo! — A kržak je na ormaru, zapuši...

Nije to ni čuo, nego je ušao u stan, koji je bio s druge strane puta.

Sestra je raspirivala vatru, a najstariji je dječak učio iz početnice za stolom... Pozdravili su se šuteći.

— Uči li? — primijeti, jer je dječak glasno izgovarao slovo po slovo i ostruganim štapićem pratio slovo po slovo.

— Da, od kopanja; pokazuje mu gospodična iz mlina, jer moj nema kada.

— I Rok također uči moje od jučer u očevoj sobi.

— I ja sam htjela da onamo pošaljem Jaška, ali moj ne da, jer je to kod oca, a i jer je gospodična učenija, bila je na školama u Varšavi...

— Zacijelo, zacijelo... — reče, samo da nešto kaže.

— A Jasiek je tako bistar za početnicu, da se gospodična čudom čudi.

— Kako i ne bi... kovačeva je fajta... sin takvog mudraca...

— Rugaj se ti samo, ali on najbolje kaže, dok je otac živ, da se prepis može još uvijek opozvati.

— Da, da, iščupaj ti vuku iz ždrijela, iščupaj! Šest jutara zemlje! Ja sa ženom služim kod njega gotovo kao služinče, a on prepisuje stranoj, makar komu...

— Ako se budeš svađao i psovao i ljude pitao za savjet i pravdao se — još će te istjerati iz kuće... — govorila je tiho pogladavajući na vrata.

— Tko je to rekao? — vikne on glasno i poskoči sa stolca.

— Tiše, samo tiše... tako ljudi govore, mir!... — šaptala je preplašena.

— Ne ću popustiti, nek me silom izbaci, otići ću na sud, parbit ću se, ali popustiti ne ću — gotovo je vikao.

— Glavom ne ćeš probiti zida makar lupao kao ovan! — reče kovač ulazeći u sobu.

— Pa što da radim? Mudre savjete imaš za ljude, pa svjetuj...

— Sa starim ne ćeš izaći na kraj srdžbom! — Zapali lulu i stade mu razlagati, tumačiti, blažiti i tako vrdati, da je Anteku sinulo i on usklikne:

— Ti držiš s njim!

— Ja sam za pravicu.

— Dobro ti je to platio.

— Ako je platio, nije iz tvog džepa.

— Nego, da je iz moga, pasja mu majka, iz moga je! Dobrotvor, gad, od tuđega. Dosta si već dobio, pa ti se ne žuri.

— Toliko sam dobio, koliko i ti!

— He, toliko... a pokućtvo, a ruho, a krava, a koliko si još izmamio od oca? Znam ja dobro i one guske i one prasce i tko bi sve nabrojao! A tele, što ti ga je nedavno dao, zar nije ništa?

— Mogao si uzeti i ti.

— Nisam lopov niti laža.

— A ja zar sam lopov, ja?...

Skočiše jedan na drugoga, spremni da se uhvate za prsa, ali uzmaknuše odmah, jer Antek reče tiše:

— Ne kažem ja to tebi... Ali svoje ne dam, makar skapao...

— Eh... nije tebi toliko stalo zbog one zemlje, čini mi se... — dobaci kovač podrugljivo.

— Nego zbog čega?...

— Ofrkivao si se oko Jagne, pa ti je sada mučno.

— Jesi li ti vidio?... — krikne Antek pogođen kao da ga je taknuo u srce.

— Ima u selu takvih, koje su i vidjele, i ne samo jedamput...

— Oslijepile, da Bog dâ! — prošapće tiše, jer je baš ulazio knez u sobu i pozdravljao se sa svima; kao da je znao, zbog čega se prepiru, pa je isto tako stao braniti staroga i izvinjavati ga.

— Dobro vas je napajao i tovio kobasicama, pa nije ni čudo, da ga branite...

— Ne govori koješta, kad knez s tobom razgovara! — klikne on uzdignutim glasom.

— Vaše kneževstvo vrijedi mi toliko, koliko slomljena batina...

— Što si to rekao, što?

— Čuli ste! a ako niste, reći ću vam tako nešto, da će vak do pete proći jeza...

— Reci tu riječ, reci!

— Pa reći ću, — evo, pijandura ste, i Juda i varalica! reći ću, da za općinske novce ločete i da ste dobrano primili od dvora, što je vlastelin prodao našu šumu!... a ako hoćete, onda ću vam još nešto dometnuti, ali samo s ovom batinom... — povikne žestoko i maši se batine.

— Činovnik sam, pripazi Antek, da ne bi požalio.

— A u mojoj kući ne napadaj na ljude, jer tu nije krčma — vikao je kovač i zaklanjao sobom kneza, ali Antek se nije više ni na što osvrtao, obojicu je izgrdio kao pse, tresnuo vratima i izišao...

Odlanulo mu je mnogo, mirniji se vratio kući, samo ga to jedino grizlo, što se bez potrebe posvadio sa šurjakom.

— Sada će biti baš svi proti meni! — mislio je sutradan kod zajutarka i začudi se, kad je ugledao kovača, kako ulazi u sobu.

Pozdraviše se, kao da se nikada ništa nije izmed njih desilo.

A kako je Antek pošao u štagalj da nareže sječke, kovač pođe za njim, sjedne na snopiće, što su bili zbačeni s gomile, da se omlate, i stade tiho govoriti:

— K vragu sve svađe i da je još rad čega! zbog puste riječi! Evo došao sam prvi k tebi i prvi ti pružam ruku da se pomirimo...

Antek mu pruži ruku, pogleda ga sumnjivo i promrmlja:

— Da, zbog puste riječi, jer ljutnje nisam prema vama imao. Knez me rasrdio, jer što da se on miješa, nije to njegova stvar, pa neka se kani!

— Ja sam mu to isto rekao, jer je htio da potrči za tobom...

— Da me tuče... dao bih mu ja tučnjave, kao njegovom bratu od tetke, koji liječi svoja rebra još od žetve... — uzvikne Antek i stade trpati slamu u sječkalicu.

— I na to sam ga podsjetio... — skromno dometne kovač i lukavo se nasmiješi.

— Još ću ja s njim obračunati, zapamtit će me on... gad neki, činovnik!...

— Glupan je on, pusti ga. Smislio sam nešto, pa sam došao k tebi s tim... Ovako treba uraditi:... poslije podne će ovamo doći moja, pa pođi zajedno s njom k starom, da se temeljito porazgovorite... Ništa ne hasni srdžba i jadikovanje po kutovima, treba stati oči u oči i reći izravno, što je čovjeku na srcu... Bit će dobro ili ne će biti, ali treba sve razložiti!...

— Što tu vrijedi razlaganje, kad je prepisao!

— Zlim se s njim ništa ne može! Istina, prepisao je, ali dok je živ, uvijek on može opozvati — zapamti to i

zato nije dobro da mu se usprotiviš. Nek se ženi, nek mu bude njegova radost.

Antek preblijedi, kad se toga sjetio, stane u sebi da da dršće, te prestane rezati sječku.

— Proti tomu se ne diži, odobri mu i reci, da je dobro učinio, kad je htio da prepiše, prepisao je po svojoj volji... a ostalo neka samo nama obeća — tebi i mojoj, i to pred svjedocima! — dometne lukavo.

— A Józka i Grzela? — zapita Antek nevoljko.

— Njih ćemo isplatiti! Zar je Grzela malo izvukao? a gotovo mu svaki mjesec šalje u vojsku! Samo ti mene slušaj, uradi, kako ti svjetujem, pa ne ćeš izgubiti. Moja je već briga, kad ja to udesim, sve će biti naše...

— Ovan je živ još, a krznar već kožuh šije...

— Slušaj ti mene... Neka on samo obeća pred svjedocima, da se uzmognemo nečega noktima uhvatiti... još ima suda i pravice, ne boj se ti. A ima i još jedna kvačica, jer je ostalo zemlje iza tvoje majke...

— Velika li čuda, četiri jutra — na mene i na tvoju...

— Ali nije to dao ni tebi ni mojoj! A toliko godina sije i bere! — Platit će nam on to dobro i još s interesom... Ponavljam ti još jednom, starome se ni u čemu ne protivi, odobravaj, hvali, pođi u svatove, ne štedi dobrih riječi, pa ćeš vidjeti, da ćemo to udesiti... A ako se dobrim ne može, sud će ga naučiti pameti... Jagusiu dobro poznaš... i ona bi ti u koječem mogla malko pomoći... samo joj to spomeni... ona bi još bolje mogla staroga na našu stranu obrlatiti... slažeš li se?... vrijeme je, da odem...

— Slažem se! samo brzo odlazi, da te ne odalamim po njuški i da te ne bacim kroz vrata! — šapne kroz zube.

— Jesi li ti to, Antek? jesi li ti? — mucao je prestrašen, jer je Antek ostavio sječku i pošao prema njemu blijed i strašnih očiju.

— Judo, mrcino, lopove! — istresao je iz sebe riječi sa zapjenjenom mržnjom, a kovač se trgne i uteče što je brže mogao.

— Pamet mu se pomutila, što li je? . . . — razmišljaваše kovač već na putu. — Kako to, dao sam mu dobar savjet . . . a on? . . . kad je tako lud, neka ide u nadnicu, neka ga stari istjera, još ću mu i ja pomoći u tome . . . a zemlju ne ću dati bilo ovako ili onako . . . Takav si dakle ti! Po njuški si me htio odalamiti ti, na vrata izbaciti, jer sam htio da se s tobom podijelim . . . što sam ti došao kao k bratu s dobrom riječi! Takav si dakle ti! Aha, sam bi ti htio sve da uzmeš! Ne ćeš to dočekati! Izvukao si iz mene moje planove, sada ću te, gade, tako udesiti, da će te engleska groznica spopasti. — Sve većma se ljutio, jer ga je snalazio bijes, što je Antek prozreo njegove planove i još je gotov da ih staromu oda. Toga se najvećma bojao.

— To treba spriječiti! — odluči smjesta i premda se bojao Anteka, vrati se natrag k Boryninima.

— Je li gazda kod kuće? — zapita Witeka, koji je bacao kamenje na guske, što su plivale po jezeru.

— Eh, tamo je! pošao je k mlinarovima, da pozove u svatove . . .

— Poći ću mu u susret, kao da smo se tobože sreli! — pomisli kovač i krene prema mlinaru, ali usput još naiđe kući i naloži ženi, da se lijepo obuče, da povede djecu i čim odzvoni podne, da ode k Antekovima.

— On će ti već reći, što treba da radiš! . . . Ništa nemoj početi sama, ništa ne misli, jer si glupa, nego kad ustreba, ti zableji, ogrli očeve noge i moli . . . i dobro slušaj, što otac rekne i što će Antek prije reći . . . — Učio ju

je tako dobar očenaš, a gledao je kroz prozor, ne vide li se na mostu.

— Prigledat ću u mlinu, jesu li svršili proso . . . — Dosadilo mu je čekati kod kuće.

Ali išao je polagano, zastajkivao je i razmišljavao . . . — Da, tko bi ga znao, što će on učiniti.

— Opsovao me je i gotov je da uradi, što sam svjetovao . . . pa bolje je, da žena bude prisutna . . . a ne učini li, posvađat će se . . . stari će ga istjerati . . .

— Bilo ovako ili onako, svakako ću nešto otrgnuti za sebe . . . — nasmije se radosno, protare ruke, pritisne kačketu i zakopča surku, jer je bilo vjetrovito, a od strane jezera dopirala je hladnoća.

— Bit će mraza ili opet kiše! — šapne i zastane na mostu gledajući u nebo . . . oblaci su jurili nisko, sivi, teški, nekako blatni, kao stado neopranih ovnova. Jezero je muklo mrmljalo, kadšto je pljusnulo vodom o obale, na kojima su se gdjegdje između crnih, pognutih jelša i rašljastih vrba crvenile žene, što su prale rublje — pratljače su bijesno lupale na obje obale. Na putovima pusto i prazno, samo su guske u cijelim jatima gackale po stvrdnutom blatu i po jarcima zasutim opalim lišćem i smećem, a djeca su vikala pred kućama. Pijetlovi su počeli pjevati po plotovima na promjenu vremena.

— U mlinu ću ih prije dočekati! — šapne i krene niže.

Antek je pak, kad je kovač otišao, tako bijesno počeo rezati sječku, da se posve izgubio u tom poslu, i do podneva je nasjekao toliko, da je Kuba, kad se dovezao iz šume, uskliknuo:

— Za cijelu nedjelju dana bit će dosta, da! — i čudio se tako glasno, da se Antek osvijestio, ostavio sječkalicu, protegnuo se i krenuo u kuću.

— Bilo što mu drago, danas valja da se s ocem porazgovorim! — stvarao je odluku... — Laža je on i Juda, ali možda dobro svjetuje... da, mora da je to njegovo maslo... — Mislio je na kovača i pogledao na drugu stranu i smjesta se trgnuo, jer je tamo sjedilo dvadesetero djece i sva su zajedno i glasno čitala slovo po slovo... Učio ih je Rok i strogo je pazio, da ne počine kakvu psinu... obilazio je oko njih s krunicom u ruci, pozorno slušao, kadšto kojemu ispravio, kadšto potegnuo za uho, kadšto pomilovao, a ponajčešće sjedao i strpljivo tumačio, kako tamo piše i pitao, a dječica su se u jedan glas otimala da odgovore, baš kao purani, kad ih tko razdraži... i tako glasno, da se čulo čak s druge strane...

Hanka je spremala ručak i razgovarala sa svojim ocem, starim Bylicom, koji je rijetko nailazio, jer je bio bolježljiv i jedva se micao.

Sjedio je kraj prozora naslonjen na štap i pogledavao po sobi, čas na djecu, što su se bila mirno stisla u kut, a čas je bacio pogled na Hanku... bio je posve sijed, usne su mu drhtale, glas mu bio slab, kao u ptice, a u prsima mu neprestano krčalo...

— Jeste li zajutarkovali, a? — zapita Hanka tiho.

— E... zapravo Veronka mi je zaboravila dati... A nisam spomenuo, nisam...

— Veronka i pse gladom muči, jer mi ovamo često dolaze, da ih nahranim! — usklikne ona, a usto se ljutila na stariju sestru još od zimus, jer je ona poslije majčine smrti pokupila sve, što je ostalo i nije htjela ništa da joj dâ, pa se gotovo nikada nisu ni vidjevale.

— Jer kod njih se ne presipa, ne... branio ju je otac tiho... — Stah mlati kod orguljaša i tamo se hrani i još četrdeset groša dobiva na dan... a u kući ima toliko ustâ... da ni krumpira nema dosta... Istina... imaju

dvije krave i mlijeka ima... maslac i sir nosi se u grad i skupi se po koji groš... ali često mi zaboravi dati jesti... a nije ni čudo... toliko djece... pa i vuneno odijelo tka ljudima... i prede i muči se kao vol... a zar ja mnogo trebam?... samo da je na vrijeme i svaki dan... pa...

— A vi se na proljeće presèlite k nama, kad vam je kod te kuje tako zlo...

— Ali ja se ne tužim, ne jadikujem, samo... samo... glas mu se odjednom slomi...

— Pasli biste guske, pripazili na djecu...

— Sve bih ja radio, Hanuś, sve — šaptao je tiho.

— U sobi ima mjesta, metnut ćemo krevet, da vam bude toplo...

— Pa makar i u hlijevi, i uz konje bih spavao, samo da sam kod tebe, Hanuś, samo da se ne vraćam! samo... — zagrcne se u svojoj molbi i suze mu stadoše kapati iz upalih, pocrvenjelih očiju... Oduzela mi perinu, jer veli, da djeca nemaju pod čim da spavaju... da... zebla su, pa sam ih ja uzimao k sebi... ali kožuh se otrcao i nimalo me ne grije... i krevet mi je oduzela... a na mojoj je strani hladno... ne da ni komadića drva... za svaku mi žlicu hrane prigovara... u prosjake me goni... ali ja nemam snage, jedva sam se do tebe dovukao...

— Zaboga! a zašto nam niste nikada ništa rekli, da vam je tako zlo...

— Kako bih... kćerka je... on je dobar čovjek, ali uvijek je u nadnici... kako bih...

— Prokletnica jedna! Uzela je pol zemlje i pol kuće, i sve, i takvo vam daje uzdržavanje! Na sud treba poći! Morali su vam davati jelo i ogrjev i što vam ruha treba, a mi onih dvanaest rubalja na godinu... jer smo i dug platili... što, zar nije tako?...

— Istina! Valjani ste, istina je... ali i tih nekoliko zlotih, što sam dobio od vas, a što sam ih čuvao za svoj pogreb, izmamila je od mene... a napokon trebalo je da dam... kako ne bih... dijete je... — Zašuti i sjedio je tih, zgrbljen, više sličan gomili starog triješća nego čovjeku.

A poslije objeda, čim je kovačica ušla s djecom i stala se pozdravljati, pokupi on svežanj, što mu ga je Hanka tajno spremila, i tiho se povuče.

Boryna nije došao na ručak.

Kovačica stoga odluči da čeka makar bilo i do noći. Hanka postavi kraj prozora razboj i provlačila je niti kučine kroz brdo, a samo bi kadšto, i to plaho, dobacila koju riječ u razgovor, što ga je vodio Antek sa sestrom; razlagao joj je svoje jadikovanje, a ona mu je pomalo i odobravala, ali nije to dugo potrajalo, kad uđe Jagustynka i reče kao usput:

— Dolazim od orguljaševih, zvali su me na pranje... Tek što je tamo bio Maćej s Jagnom da pozovu u svatove. Doći će! Kako i ne bi, svoj k svomu, bogataš ide k bogatašu... a i popa su pozvali...

— I velečasnoga su pozvali?... usklikne Hanka.

— Pa što onda, zar je on svetac, što li? Pozvali su, a on je rekao, da će možda doći... zašto i ne bi, zar mlada nije lijepa, a dobroga jela i pila zar ne će spremiti? Mlinarevi su također obećali, da će doći s kćerkom. Ho, ho, takvih svatova nije bilo otkako Lipce postoji! Znam dobro sve, jer ću kuhati s mlinarevom Jevkom. Ambrozije im je već priredio krmka, prave kobasice... — odjednom se prekine, jer nitko nije ništa odgovarao ni pitao, sjedili su namršteni, pa ih ona pogleda sve pozorno i usklikne:

— Kod vas se nešto sprema.

— Sprema li se ili ne, to se vas ne tiče! — reče kovačica tako odlučno, da se Jagustynka uvrijedila i pošla na drugu stranu, k Józi, koja je stavljala u red klupe i stolce, jer su se djeca već porazilazila, a Rok otišao u selo.

— Zacijelo otac ne će ništa žaliti, da sebi ne priušti — šapne kovačica ucviljenim glasom.

— A zar nema dosta! — reče Hanka, zašuti preplašena, jer ju je Antek strogo pogledao. Sjedili su dakle tako šuteći i čekali; kadšto bi koje od njih nešto progovorilo i opet bi pala mukla, teška šutnja puna uznemirenosti...

Pred kućom i na hodniku pravio je Witek s djecom takve ludorije, da je Łapa lajao, a cijela se kuća tresla.

— A i gotovih novaca mora da ima dosta, jer neprestano samo prodaje, a ne izdaje ni na što...

Antek mahne rukom na tu sestrinu riječ i izađe iz sobe na zrak. Dosadilo mu u kući, u njemu je rastao nemir i strah, a u duši mu je bilo drago, što onoga tako dugo nema. — »Nije tebi do zemlje stalo, nego do Jagusie!« Sjeti se, što mu je kovač jučer rekao... Laže kao pas! Uzvikne bijesno. Lati se zatrpavanja zida s dvorišne strane, Witek mu je nosio stelju s gomile, a on je sabijao i letvicama zabijao, ali ruke su mu drhtale i svaki je čas prekidao posao. Naslanjao se na zid i kroz golo drveće bez lišća gledao preko jezera, onamo, na Jagusinu kuću... Ne, nije u njemu rasla čežnja za njom, nego bijes i hiljadu čuvstava prepunih mržnje, te se sam tomu začudio! Kuja, mrcina, bacili su joj kost i ona je pošla! — razmišljavaše on. Ali zaokupiše ga uspomene, izmiliše odnekle, s onih golih polja, s putova, iz pocrnjelih i pogurenih voćnjaka i opsjedoše mu srce, uhvatiše se za misli,

zatitraše pred očima... te mu je znoj izbio na čelu, oči se zasjale i podišla ga jeza snažna, vatrena!... Hej, a tamo u voćnjaku... a onda u šumi... a kad su se zajedno vraćali iz grada...

Isuse! gotovo je zateturao, jer je odjednom tik pred sobom ugledao njeno usplamtjelo lice, kako strastveno diše, njene modre oči i ona usta tako puna i tako crvena i tako blizu, da je osjećao njihov dah, da su ga zahvatila žarom... i onaj tihi, isprekidani glas, koji je nabujao ljubavlju i vatrom... Jantoš!... Jantoš! — nagnula se k njemu blizu, te ju je osjećao cijelu uza se, njene grudi, njena ramena, njene noge — i stao je trti oči i goniti od sebe te zamamljive prikaze i sav njegov uporni bijes kapao mu je sa srca kao s ledenih svijeća s krova kad prigrije proljetno sunce, a milovanje se budilo nanovo i bolna je čežnja dizala svoju trnovu glavu, tako strahovita čežnja, da bi mogao glavom lupati o zid i urnebesnom rikom zaviknuti!

— Sto mu gromova! — poviče i dođe k sebi, brzo pogleda u Witeka, ne domišlja li se on čemu...

Tri nedjelje je već u groznici, očekuje neko čudo, a ništa ne može da učini, ničemu da se usprotivi! Koliko su mu puta dolazile mahnite misli i odluke, te je potrčao da se s njom vidi, zar je jednu noć proveo na kiši, ozebao, čuvajući stražu pred njenom kućom kao kakav pas! Nije izašla, izbjegavala ga, na putu je već izdaleka skretala, da ga ne sretne!...

Kad ne će, neka ne bude! I sve većma se ljutio na nju i na sve! Ona je očeva, ona je tuđa kao stvorenje iz tuđega svijeta, kao pseto bez gazde, kao lopov, koji krade zemlju, najdraže dobro — kojega ću batinom na mrtvo ime izbiti!

A zar je jedamput htio da stane ocu pred oči i da kaže: ne možete Jagnu uzeti za ženu, jer je ona moja! Ali strah mu je nakostrušio kosu na glavi, jer što bi rekao stari, što ljudi, što selo?...

A ipak će Jaguś biti njegova maćuha, majka tobože — a kako je to moguće, kako?... to je zacijelo grijeh, grijeh! Bojao se misliti o tome, jer mu je srce obumiralo od nerazjašnjive groze, od bojazni pred nekom strašnom kaznom božjom... I nikomu ne moći to reći, nego nositi to u sebi kao žar — kao živi oganj, koji žeže sve do kostiju... ne, to je iznad ljudske snage, ne!

A za nedjelju dana već će biti vjenčanje...

— Gazda ide! — zavikne Witek hitro, te je Antek zadrhtao od straha.

Već se smrkavalo na svijetu.

Sumrak se prosipao na selo kao neumorni pepeo i od skrivene žari još rid — večernje se rumenilo gasilo, blijedilo od surih oblaka, koje je vjetar gonio i valjao na zapad i slagao ih u goleme gore. Zahladilo je, zemlja se stezala, zrak je postao oštar, rezak, kao pred mraz i tako tanak, da se glasnije čuo topot i rika blaga, koje su gonili na vodu, a škripanje vrata i đermova, razgovor, vriska djece, lajanje — dopiralo je izrazitije preko jezera; gdjegdje su već zasvjetlucali prozori i na vodu su padali dugački, isprekidani, drhtavi odrazi svijetla... a iza šume je izvirivao polagano ogroman, crven pun mjesec, pa je iznad njega izbijalo crveno svijetlo, kao da je negdje, u dubini šumskoj, buktao požar.

Boryna se presvukao u svagdanje odijelo i pošao na dvorište, gospodarstvu, zavirio gdje su bili konji, gdje krave, u sušu, pa i u svinjac, ispsovao Kubu zbog nečega, a isto tako i Witeka, što su telići izašli iz ograde i smucali se između krava, a kad se vratio u svoju izbu, tamo su već

svi čekali na njega... Šutili su, samo se oči svima podigle prema njemu i odmah se spustile, jer je on stao usred sobe, pogledao ih redom i zapitao podrugljivo:

— Svi! kao na kakvom sudu!

— Nismo mi na sudu, nego smo došli k vama s molbom — reče kovačica bojažljivo.

— A zašto nije došao i tvoj?...

— Ima prešnoga posla, pa je ostao kod kuće...

— Da... posla... da... nasmiješi se on domišljavajući se, zbaci surku i stade izuvati čizme, a oni su šutjeli, ne znajući s kojega kraja da počnu. Kovačica se nakašljavala i ušutkavala djecu, što su htjela da se igraju, Hanka je sjedila na pragu, dojila dječaka i uznemirenim očima pogledavala u Antekovo lice, koji je sjedio kraj prozora i sastavljao u glavi, što da rekne, a sav je drhtao od uzbuđenja i nestrpljenja. Samo je Józia mirno ljuštila krumpir kraj peći, dometala drvca na vatru i radoznalo pogledavala u sve, jer ništa nije mogla da shvati.

— Što hoćete, govorite! — uzvikne Boryna strogo, jer je postao nestrpljiv zbog šutnje.

— Mi smo... govòri, Antek... mi smo došli zbog onog prepisa... — promuca kovačica.

— Prepis sam napravio, a vjenčanje će biti u nedjelju... to ću vam reći!

— To znamo, ali nismo radi toga došli.

— Nego zašto?

— Prepisali se čitavih šest jutara!

— Jer sam tako htio, a ako hoću, prepisat ću u ovaj tren sve...

— Kad sve bude vaše, onda čete prepisati! — reče Antek.

— A čije je to, a? čije..

— Dječje, naše.

— Glup si kao ovan! Zemlja je moja i učinit ću s njom, što mi bude drago!

— Učinit ćete ili ne ćete učiniti...

— Ti ćeš mi valjada zabraniti, ti!

— Da, ja, mi svi, a ako ne, onda će vam sud zabraniti — uzvikne, jer više nije mogao uzdržati i plane bijesom.

— Sudom se prijetiš, a? Sudom! — Jezik za zube, dok sam dobre volje, jer ćeš požaliti! — vikne i priskoči mu stisnuvši pesnice.

— Oštetiti se ne damo! — vrisne Hanka i dignu se na noge.

— A što hoćeš ti? Donijela si tri jutra pijeska i staru ponjavu, pa ćeš tu da zjaš.

— Vi ni toliko niste dali Anteku, ni onih majčinih jutara, a mi vam služimo kao volovi.

— Zato pobirete žetvu s tri jutra.

— A radimo vam za dvadeset i više.

— Ako vam nije pravo, potražite, gdje vam je bolje.

— Ne ćemo tražiti, jer je ovdje naše! Naše od djedova i pradjedova! — poviče Antek snažno.

Stari ga ošine pogledom i ne odvrati ništa, sjedne do ognjišta i stade žaračem podsticati klade, da su se iskre prosule — bio je srdit, vatra mu je udarala u lice, kosa mu je neprestano padala na oči, što su se sjale divlje... ali još se svladavao, premda se jedva uzdržavao...

Duga šutnja zavlada sobom, čulo se samo soptanje i žurno disanje. Hanka je tiho jecala i cupkala dijete, jer je počelo da cvili.

— Mi se ne protivimo ženidbi, ako hoćete, oženite se...

— Pa usprotivite se, baš ja marim...

— Samo opozovite prepis — dobaci Hanka kroz suze.

— Šuti ti; pasja joj majka, laje neprestano kao kakva kuja! — baci žarač u vatru s tolikom snagom, da su se klade srušile u sobu.

— A vi pripazite što govorite, jer to nije vaša sluškinja, da se na nju derete!

— Pa što laje!

— Ima pravo, jer svoje zahtijeva! — vikao je Antek sve jače.

— Ako hoćete, prepišite, ali ono, što je ostalo, prepišite na nas — poče kovačica tiho.

— Ludo! Gledaj ju, ona će tu da dijeli ono, što je moje! Ne boj se, k vama ne ću poći na izdržavanje... — rekoh!

— Ali mi ne ćemo popustiti. Tražimo pravicu.

— Kad uzmem batinu, dat ću vam ja pravicu.

— Pokušajte samo da nas taknete, pa zacijelo ne ćete dočekati svatovâ...

I stadoše se svađati, nasrtati, prijetiti se, udarati pesnicama po stolu, vikati i iznositi sve svoje tegobe i nepravde! Antek se tako razljutio i razbijesnio, da je srdžba iz njega udarala i svaki čas je staroga hvatao za rame, za prsa i spreman je bio da se potuče... ali stari se još svladavao, nije htio da dođe do tučnjave, odgurnuo bi Anteka, na uvrede bi rijetko kada uzvraćao, samo da ne načini rusvaja za susjede i za cijelo selo! U sobi se digla takva krika i graja, i plač, jer su obje žene plakale i naizmjence vikale, a i djeca su vrištala, te je Kuba s Witekom dotrčao s dvorišta pod prozore... ali ništa nisu mogli da razaberu, jer su svi u isti glas vikali, dok su napokon, kad im je već ponestalo glasa, promuklo kleli i prijetili se. Hanka je

udarila u nov, veliki plač, naslonila se na banak i stala sva van sebe prosipajući suze vikati iza glasa:

— U prosjake samo da odemo, u široki svijet... o, Isuse moj, Isuse moj!... a teglili smo kao volovi i dane i noći... kao sluge... a što sada?... Bog će vas pokarati zbog ove nepravde!... pokarat će vas... Čitavih šest jutara ste prepisali... a ono ruho od majke... one đerdane... sve to... i kome to, kome to?... onoj svinji, neka kraj plota krepa zbog nepravde naše, nek ju crvi rastoče, vucibatino, ti droljo jedna, ti...

— Što si to rekla?... — rikne stari i priskoči k njoj.

— Da je drolja i vucibatina i da cijelo selo to zna... cijeli svijet... cijeli...

— Čuvaj se ti nje, jer ću ti tu njušku o zid razbiti, čuvaj se... — i stade njom drmati, ali već je Antek bio priskočio i obranio ju i također stao vikati:

— I ja ću ponoviti, da je drolja, vucibatina, ja! A spavao je s njom, tko je god htio, i ja!... — vikao je sav izvan sebe i govorio, što mu je slina na jezik donijela, ali nije dovršio, jer ga je stari, do kraja razbiješnjen, tako tresnuo po gubici, da je udario glavom o stakleni ormar i zajedno se s njim srušio na zemlju... Brzo se, sav zakrvavljen, dignuo i jurnuo na oca.

Baciše se jedan na drugoga kao bijesni psi, ščepaše se za prsa i potezali su se po sobi, bacali, udarali o postelje, o škrinje, o zidove, da su im glave pucale. Podigla se neopisiva vriska, žene htjedoše da ih rastave, ali oni se srušiše na zemlju i tako su se stisnuti svom mržnjom i krivdom valjali, gnjavili, gušili...

Sva sreća, da su ih brzo rastavili susjedi i odijelili jednog od drugoga...

Anteka prenesoše na drugu stranu i polivali su ga vodom, tako je smalaksao od napora i od gubitka krvi, jer mu je lice bilo isječeno od stakla.

Staromu nije bilo ništa; prsluk mu je bio malko poderan i lice izgrebeno i posve plavo od bijesa ... Izgrdio je i istjerao ljude, što su se bili sletjeli, vrata od trijema je zatvorio i sjeo kraj ognjišta ...

Ali umiriti se nije mogao, jer mu se neprestano vraćalo u pamet ono, što su mu rekli o Jagni, a to ga je bolo u srce kao nož ...

— Ne ću ti to prostiti, pseto jedno, ne ću ti prostiti! — prisizao je sebi u duši. — Tako o Jagusi ... ali odmah se sjetio onoga, što je više puta slušao za nju, što se prije govorkalo i na što se on nije osvrtao! Postalo mu je vruće i čudnovato zagušljivo, i čudnovato tjeskobno ... Nije istina, spletkari i zavidnici, to se zna! — vikne glasno, ali sve više se sjećao ljudskog govorkanja. — Kako i ne bi, kad rođeni sin tako govori, kako ne bi ljudi lajali! Skot! — te su ga misli pekle kao vatra ...

A kad je Józia pomela tragove tučnjave, a napokon, premda već kasno, donijela večeru, okusi on krumpire i odloži žlicu, jer nije mogao da proguta.

— Jesi li dao konjima obrok? — zapita Kubu.

— Jesam ...

— Gdje je Witek?

— Potrčao je po Ambrozija, da previje Anteku glavu; lice mu je nateklo kao lonac — doda i odmah izađe, jer je bila mjesečina, a on se danas spremao u lov kraj šume ... — Gadovi, kruh ih naduo, pa se tuku — promrmlja.

Stari je također pošao u selo, ali nije skrenuo Jagni, premda je bilo svijetlo na prozorima, od vratâ je odmah skrenuo i pošao putem prema mlinu.

Noć je bila hladna, iskričava, mraz je stegnuo zemlju, mjesec je visoko visio i tako jasno sjao, da se cijelo jezero zaiskrilo kao živim srebrom, drveće je bacalo dugačke, lelujave sjene na puste putove. Bilo je već kasno, svijetla su se po kućama gasila, samo su se okrečeni zidovi jače isticali u golim voćnjacima, tišina i noć obuhvatiše cijelo selo, jedino je mlin klepetao i voda je jednolično romonila ... Maćej je hodao čas ovom čas onom stranom jezera i nije znao, što da počne sa sobom, nije se umirio, a i kako bi, još većma ga je čupala srdžba i mržnja; dok nije pošao u krčmu, poslao po seoskog kneza i gotovo do ponoći pio, ali crva, što ga je grizao, nije zalio ... samo je jednu odluku stvorio.

Sutradan ujutro, čim je ustao, zaviri na drugu stranu; Antek je još imao lice povezano okrvavljenom krpom ali se malko pridigao.

— Kùpite mi se ovaj tren iz kuće, da ni traga od vas ne ostane — povikne. — Ako hoćeš rata, ako hoćeš suda, idi na sud, tuži me, traži svoje. Što si svoje posijao, na ljeto ćeš obrati, a sada napolje! Da vas moje oči ne vide! Jesi li čuo! — rikne, jer se Antek digao, ali ništa nije odgovarao ... i počeo se polagano oblačiti ...

— Da vas u podne ovdje više nema! — dovikne on još iz trijema.

Antek i na to ništa ne odgovori, kao da nije ništa čuo ...

— Józka, zovni Kubu, neka zapregne kobilu u kola i nek ih poveze kuda oni hoće!

— Eh, nešto je Kubi, leži na daski i samo stenje, i kaže, da se ne može dignuti, tako ga boli ona šepava noga ...

— Gle, noga ga boli! Klipan, hoće da ljenčari ... — i sam se lati gospodarskog jutarnjeg posla.

Ali Kuba se doista razbolio, nije kazivao, što mu je, mada ga je Boryna pitao, nego samo da je bolestan, a tako je stenjao, tako jaukao, da su konji rzali, primakli se ležaju i njuškali ga po licu i oblizivali, a Witek mu je neprestano donosio vodu u vedru i potajno prao u potoku nekakve okrvavljene krpe...

Stari to nije primijetio, jer je pazio, da se Antekovi isele.

I iseliše se.

Bez ikakve vike, bez svađe, bez opiranja spremali su, iznosili pokućtvo, vezali zavežljaje; Hanka se onesvješćivala od tuge, Antek ju je budio vodom i gonio ju, da što brže iščeznu ispred očevih očiju, samo što brže...

Posudio je konja od Kłęba, jer nije htio očevoga, i prevezao je stvari Hankinom ocu, na kraj sela, još dalje iza krčme...

Iz sela je došlo nekoliko gazda, s Rokom na čelu, i htjeli su da ih pomire, ali ni sin ni otac nisu htjeli ni da govore o tome...

— Neka pokuša, kako prija sloboda i vlastiti kruh — odgovorio je stari.

Antek nije na nagovaranje odgovorio ništa, nego je samo podigao pesnicu i tako strašnu kletvu izrekao, tako se zaprijetio, da je Rok preblijedio i uzmaknuo među žene, kojih se dosta nakupilo kraj ljese i na hodniku, da pomognu Hanki, a uglavnom zato, da glasno nariču i psuju i bruse jezike!...

Kad je uplakana Józia donosila ocu i Roku objed, njihova su kola već izlazila kraj ljese na put s posljednjim stvarima i s djecom... Antek se nije ni obazreo na kuću, samo se prekrstio, teško uzdahnuo, ošinuo konja, podupr'o kola, jer su bila do vrha natovarena, i išao je kao mrtav, a blijed kao krpa, oči su mu plamtjele od prkosa, a zubi

cvokotali kao u groznici... ali ni jedne riječi nije rekao. Hanka pak vukla se za kolima, stariji se dječak držao majčine suknje i vrištao iz svega glasa, mlađega je pritisla uz prsa i gonila pred sobom krave, jato gusaka i dva mršava praseta, a tako je urlala, tako je klela, tako jadikovala, da su ljudi izlazili iz kuća i pratili ih kao u procesiji...

A kod staroga su objedovali šuteći mrko.

Stari je Łapa lajao na hodniku, trčao za kolima, vraćao se opet i zavijao... Witek ga je zvao, ali pas nije slušao, trčao je po voćnjaku, njuškao po dvorištu, zaletavao se u Antekovu sobu, optrčao ju nekoliko puta, izletio u trijem, lajao, cvilio... umiljavao se Józi i opet jurio kao mahnit, onda sjeo na stražnjicu i glupim pogledom gledao, dok se napokon nije trgnuo, stisnuo rep pod sebe i poletio za Antekovima...

— Gle, i Łapa je pošao za njima...

— Vratit će se, kad izgladni, vratit će se, ne boj se, Józia — govorio je stari meko. — Ne plači, ludo! udesi onu stranu, Rok će imati stan. Zovni Jagustynku, da ti pomogne... i lati se kućanstva, sada si ti domaćica, na tvojoj je brizi sve... ne, ne plači, nemoj... — obujmi joj glavu, milovao ju je i pritiskao uz prsa, dragao...

— Otići ću u grad, pa ću ti kupiti cipele.

— Hoćete li kupiti, tatice? zbilja ćete kupiti?...

— Kupit ću ti, kupit ću ti i više još, samo budi dobra kći, pazi na kućanstvo!

— Hoćete li mi kupiti za ogrtač, onakav, kakav ima Nastusia Gołębianka?

— Kupit ću, kćerko, kupit ću...

— I vrpce, ali dugačke, da ih nosim u vašim svatovima?

— Štogod ti treba, samo kaži, sve ćeš imati, sve.

XI.

— Jaguś, spavaš li? ...

— A kako bih mogla. Probudila sam se pred zoru i samo mi u glavi stoji, da je već danas svadba ... teško mi je povjerovati.

— Je li ti teško oko srca, kćeri, a? — zapita tiše ... s plahom nadom u srcu ...

— Što bi mi bilo teško! samo što ću morati od vas otići, na svoje ...

Stara ne odvrati ništa, proguta bol, što ju je naglo probola, i ustane s postelje, obuče se na brzu ruku i pođe u staju, da probudi sinove. Malko su zaspali nakon jučerašnjeg zapoja, jer bio je već veliki dan, zora je posula zemlju mrazom, što se kupao u treptavom srebru, na istoku je gorilo jutarnje rumenilo — kao da je netko nebom prosuo žeravicu.

Dominikova se umila u trijemu i tiho je hodala po sobi, ali svaki je čas pogledavala u Jagnu, kojoj se jedva mogla razaznati glava na postelji u polumraku, koji je vladao sobom ...

— Lezi samo, kćerko, lezi! ... posljednji ti je to put kod majke, posljednji! — mislila je nježno s onom bolnom tugom, koja se neprestano vraćala. Nikako nije mogla da povjeruje, da je to zbilja već danas, pa je nanovo morala u sebi da sve ponavlja ... To je bila njena volja, a sada ... kao da ju je zaokupio strah i tako ju prodrmao,

da se zgrčila od boli i sjela na krevet ... Boryna je čovjek dobar, poštivat će ju i ne će joj krivice nanijeti ... a Jaguś će ga povući kuda bude htjela, jer stari izvan nje ne vidi božjega svijeta ...

Ne, nije se toga pobojavala, ne, nije toga ... Pastorci! Da ... zar je trebalo Antekove istjerati? Sada će tek oni žariti i tražiti osvetu! ... A da ih nije protjerao, Antek bi bio kraj nje i hula božja, a možda bi i nešto gore nastalo iz toga! ... Isuse dragi! Tu više nema pomoći ... Svadba je naviještena ... krme je zaklano, svatovi su pozvani ... toliko je već učinjeno ... prepis je u škrinjici ... Ne, ne! Što ima da bude, bit će, a dok sam živa, ne ću dati, da joj se ikakvo zlo nanese! ... — pomisli ona odlučno i opet pođe da viče na sinove, što se ne dižu.

Kad se vratila, htjela je da vikne na Jagnu, ali Jaguś je zaspala, pravilan, tihi dah dopirao je od strane kreveta, a nju opet zaokupiše sumnje svakojake i tuge i kao kakvi jastrebi hvatale su ju za srce, čupale i vrištale strahom i brigom! Klekne kraj prozora, upre pocrvenjele, groznićave oči u svitanje i molila se dugo i žarko. Ustala je snažna i na sve spremna!

— Jaguś! Ustani, kćerko, vrijeme je već! odmah će doći Evka da kuha, a toliko još ima posla!

— Je li vedro? — zapita Jagna podignuvši tešku glavu.

— Još kako, sve se cakli na svijetu od mraza! odmah će sunce izići ...

Jagna se oblačila brzo. Stara joj je pomogla i dugo je o nečem razmišljavala, a napokon reče:

— Još ću ti ponoviti, što sam ti već nekoliko puta govorila ... Na Borynu treba paziti ... dobar je on čovjek ... ne miješaj se s makar kim ... da te opet ne

uzmu na jezičine... ljudi su baš kao psi... samo da ugrizu! Slušaš li ti, kćerko?...

— Slušam, slušam, ali vi tako govorite, kao da ja nemam svoje pameti...

— Dobar savjet nikomu nije suvišan... Pazi i na to, da s Borynom ne budeš otresita, nego blaga i dobra... Stariji paze više na to nego mladi... a tko zna, možda će ti i još zemlje prepisati ili sunuti gotovog novca pod pazuho!

— Nije mi do toga stalo — otrese se ona nestrpljivo.

— Jer si mlada i luda... A obazri se samo po selu, po ljudima, pa ćeš vidjeti, zbog čega se svađaju, zbog čega rade, za čim teže! Samo za zemljom, za dobrom! Zar bi ti dobro bilo bez te brazde, bez te svete zemlje, a? Nije te gospodin Isus stvorio za nadnicu i oskudicu! Nije! A zašto sam se skrbila cijeli život — nego samo za tebe, Jaguš! A sad ću ostati sama samcata...

— Pa zar dečki idu u svijet? ostaju...

— Od njih mi toliko radosti kao od jučerašnjega dana! — uzvikne i rasplače se — a s pastorcima treba da u slozi živiš! — dometne brišući oči.

— Józka je dobro djevojče, a Grzela se ne će brzo vratiti iz vojske... a...

— Valja da se kovačevih čuvaš...

— Pa oni se s Maćejem dobro slažu...

— Ima kovač u tome neki svoj račun, ima! Ali ja ću pripaziti na njega... S Antekovima je najgore, jer ne će da se pomire... i velečasni je jučer htio da ih složi... nisu pristali.

— Jer je Maćej kao zločudno pseto, što ih je istjerao iz kuće! — usklikne žestoko.

— Što ti to, Jaguš, govoriš? Zar nije Antek najgore o tebi govorio i htio ti zemlju oteti i psovao te i klevetao, da je teško i ponoviti.

— Antek mene? Nalagali su vas, osušili im se jezici, da Bog dâ...

— A zašto mu ti držiš stranu, a?... — zapita Dominikova strogo.

— Jer su svi protiv njega! Ja nisam kao prosjački pas, koji ide za svakim, tko mu god kruha dobaci! Dobro ja vidim, da mu krivo čine...

— Možda bi mu ti i svoj prepis dala... a?...

Ali Jagna nije dospjela da odgovori, jer su joj se suze curkom prosule iz očiju, pa je jurnula u komoru, zatvorila za sobom vrata i dugo plakala...

Dominikova ju nije u tome priječila, samo joj je nova briga ušla u srce... ali nije bilo kada da se promišljava, Evka je došla, sinovi su se protezali pred trijemom, trebalo se latiti spremanja i konačnog priređivanja...

Sunce je ustalo i dan se čilo pomaknuo naprijed.

U noći je pao priličan mraz, te su kaljuže po putovima i obale jezera bile zamrznute, a na ledini ni sitnija stoka nije mogla izdržati.

Postajalo je toplije, kraj plotova i u hladovini još se bijelilo, ali sa streha je kapao mraz u sjajnim čislima, a nad močvarnim se zemljištem dizala para kao dim. Zrak je bio tako providan, da su se polja unaokolo vidjela kao na dlanu, a šume su se primakle, te se i pojedino drveće moglo razaznati...

Na modrom i niskom nebu nije bilo ni oblačka.

Ali da će se održati lijepo vrijeme, nije izgledalo, jer su se vrane tukle oko kuća a pijetli pjevali.

Bio je nedjeljni dan i premda još nisu zazvonila zvona, da se krene u crkvu, već je u selu vrilo kao

u košnici. Pola sela se spremalo na Boryninu svadbu s Jagnom.

Izmed kuća, kroz injem pokrite voćnjake, trčkale su djevojke s pregrštima vrpca, sa suknjama i svakovrsnim nakitom...

Po kućama je bila velika žurba spremanja, udešavanja i kićenja, da su iz pootvaranih prozora i vrata dopirali veseli glasovi i svadbene pjesme.

A i u kući Dominikove nastala je graja i metež, kako i obično biva na takav dan!

Kuća je bila nanovo okrečena, premda se vapno malko ispralo od vlage, vidjela se već izdaleka, jer je bila okićena kao na Duhove. Momci su još jučer pozaticali smrekovo granje u strehu i u pukotine zidova, gdje se moglo, a ogradu od puta pa do trijema posuli su jelovim grančicama — mirisalo je kao u šumi u proljeće.

A i iznutra je bilo udešeno fino.

S druge strane, gdje je bila ropotarnica, plamsala je velika vatra, kuhala je mlinarova Evka, a pomagale su susjede i Jagustynka.

Iz prve su sobe iznijeli sve suvišno pokućtvo u komoru, te su ostale samo slike, a momci su poredali uz zidove čvrste klupe i dugačke stolove. I soba je bila nanovo okrečena, oprana, a banak zastrt modrom plahtom — cijeli je strop i od starosti pocrnjele grede Jagusia okitila papirićima. Maćej je iz grada donio šarenih papira, a ona je izrezuckala od njih zupčaste točkiće, cvjetiće i svakojaka čudesa: kako psi gone ovce, a pastir za njima trči sa štapom, ili cijelu procesiju s popom, sa zastavama, sa slikama i mnogo drugo koješta, da je teško zapamtiti, a sve je bilo tako pogođeno i vjerno, kao da je živo — da su se ljudi jučer, na zapoju, čudom čudili. Znala je ona

i drukčije, svašta, što bi pomislila i na što bi pogledala... te u Lipcu nije bilo kuće bez tih njenih ostrižaka...

U komori se malko opremila i izašla je da lijepi ostalo uz zidove, ispod slika, jer drugdje nije više bilo mjesta.

— Jaguś! pusti na miru to čudo, pripazi na djeveruše... ovaj čas će se početi skupljati ljudi, muzika već ide selom... a ona se tu igra...

— Dospjet ću još, dospjet ću... — odgovori kratko i odmah se okani lijepljenja — nije bila dosta ustrpljiva... — Pod pospe jelovim iglicama, stolove pokrije tankim platnom, u komori pospremi, s braćom se porazgovori, pred kuću izađe i dugo gledaše u svijet! Ali u sebi nije ćutila nikakve radosti. Mislila je samo, kako će se naigrati i muzike naslušati i pjesama, čega je željna bila. Bila je kao taj vedar dan, iskričav i obamr'o od jeseni i nijem. Da ju sve nije podsjećalo, da je danas svadba, ne bi na to ni pomislila. Boryna joj je jučer, na zapoju, dao osam nizova koralja, sve, što je ostalo od pokojnicâ... Ležali su na dnu škrinje, nije ih na sebe ni metnula, da vidi, kako joj pristaju... Nije joj stalo do njih, danas joj ni do čega nije stalo... Samo bi nekud letjela, pred sebe, u široki svijet... ali kamo? Zar je ona znala! Sve joj je bilo mrsko, a u pamet joj se neprestano vraćalo ono, što je majka rekla o Anteku... — Kako, on da je psovao, on?... Nije mogla da vjeruje, nije htjela... u njoj se skupljalo da zaplače!... A možda!... jučer, kad je prala na jezeru, prošao je i nije ju ni pogledao! A kad je išla ujutro na ispovijed s Borynom, sreli su ga pred crkvom... okrenuo se kao pred zloćudnim psom... A možda?... Nek laje, ako je takav, nek laje!...

Počela se ljutiti na njega, ali odjednom joj sjećanje na ono veče, kad su se vraćali s čišćenja kupusa od Bo-

ryne, udarilo u mozak i zaokupilo ju svu vatrom i obuhvatilo joj dušu tako snažno i tako je izrazito u njoj oživjelo, da nije mogla da se sabere... pa se iznebuha oglasi majci:

— Znate, poslije vjenčanja mi nemojte odrezati kosu!

— Eh, baš si pametno smislila! — Je li još tkogod čuo, da se djevojci poslije vjenčanja ne odreže kosa!

— Po dvorovima i u gradovima ne režu!

—Da — jest, jer im tako treba za raskalašenost — da mogu varati ljude i prikazivati se, da su nešto drugo. Gle, ona će uvoditi nov red! Dvorske gospodične neka od sebe prave čudovišta i ruglo, neka obilaze s pletenicama kao kakve židovke — nek im bude, kad su lude, ali ti si gazdinska kći od djeda i pradjeda, a nikakva gradska pometuša, treba da radiš kako je Gospod Bog naložio, kako se odvajkada u našem staležu radilo... Poznam ja te gradske mudrolije, poznam... još nikomu nisu one prudile! Pakulanka je pošla u grad u službu, pa što?... Pričao je knez, da je stigao papir u kacelariju, da je ugušila dijete i da sjedi u tamnici... pa i onaj Wojtek, Borynin rod po sestri, divno se proveo u gradu, pa sada obilazi selima prosjačeći... a prije je na Wolki imao gospodarstvo, konje je imao i kruha do grla... prohtjelo mu se žemičaka, pa pod starost ima batinu i torbu...

Ali Jagna nije slušala mudre primjere i nije dopuštala da se govori o rezanju kose... Nagovarala ju je i Evka, a ona je bila mudra, mnogo je selâ poznavala i svake je godine polazila u Čenstohovu na proštenje, razlagala joj i Jagustynka, ali kao obično, uvijek podrugljivo i ujedljivo, dok napokon nije rekla:

— Ostavi pletenice, ostavi, dobro će doći Boryni, njima će ruke omotati, čvršće pridržati i snažnije te batinom izlematí... onda ćeš ih sama odrezati... Poznavala sam ja mnogo takvih... — ali nije nastavila, jer ju je zvao Witek. Ona se, kad su Antekovi bili istjerani, preselila k Boryni, jer Józia sama nije mogla da vodi kućanstvo. Pomagala je Evki kod kuhanja, a svaki čas bi prigledala u kuću, jer stari danas nije bio ni za što, Józia se od jutra oblačila kod kovačevih, a Kuba je ležao neprestano bolestan.

— Hodite brže, jer vas Kuba silno treba — silio je dječak.

— Je li mu gore?

— Da, tako stenje i jauče, da se čuje čak na put!

— Evo me odmah. Draga moja, samo da pogledam, kako je s njim, i odmah ću se vratiti...

— Jaguś, i ti treba da se požuriš, djeveruše samo što nisu stigle — silila je majka.

Ali Jaguś se nije žurila, hodala je kao da spava, sjedala na klupe, pa se trgla i počela da sprema, ali posao joj je izmicao rukama, ona bi stala i dugo se, bez misli, zagledala u prozor. U njoj se talasala duša kao voda i svaki čas kao da je udarila o neki kamen, o uspomenu...

A u kući je nastajao sve veći žamor, jer su neprestano dolazile različite kume i rođake i domaćice i po drevnom su običaju donosile kokoške ili hljeb bijeloga kruha, pogače, soli, brašna, slanine ili i po koji srebrni rubalj u papiriću — sve to u hvalu što su pozvane na svadbu, da domaćica suviše ne potroši.

Gucnule su sa starom koju čašicu slatke, probrbljale, načudile se i žurno opet otrčale.

A Dominikova se svuda vrzla — nadzirala kuhanje, spremala, određivala i nad svim bdjela i pazila, a često gonila sinove, jer su oklijevali, a čim bi koji mogao, odšuljao bi se iz kuće u selo, do kneza, jer su tamo već bili muzikanti i skupljali se djeveri...

Na veliku je misu malo tko pošao, ljutio se zbog toga velečasni, što su radi svadbe zaboravili na službu božju — što je bilo doduše istina, ali narod je to tako tumačio, da ovakvih svatova i onako nema svake nedjelje.

A odmah poslije objeda stadoše stizati uzvanici iz obližnih sela.

Sunce se već otkotrljalo s juga i prosipalo je blijedo jesenje svijetlo, te se zemlja sjala kao rosom okupana, stakla su na prozorima plamsala plamenom, jezero se blještilo i treptalo, járci kraj puta odsijevali su vodom kao oknima — cijeli je svijet bio presićen svijetlom jeseni, koja se gasila, i posljednjom toplinom.

Gluha, nijema tišina obuhvatila je u zlatu okupanu zemlju.

Dan je jarko izgarao i polagano se gasio.

Ali u Lipcu je brujalo kao na sajmu.

Čim su odzvonili na večernju, nahrupi muzika iz kneževe kuće na put.

Prvo su išle gusle s flautom u paru, a za njima je režao bubanj s praporcima, a basi, okićeni vrpcama, veselo su poskakivali.

Iza muzike su išla oba snuboka i djeveri — bilo ih je šestorica.

A svi momci mladi, stasiti, kao borovi vitki, u pasu tanki, u plećima široki, plesači žestoki, govorom ponosni, u tučnjavi valjani, s puta nepomični — sami koljenovići, gazdinski sinovi.

Koračali su posred puta, svi kao jedan čovjek, rame do ramena — da je zemlja tutnjila pod nogama, a tako radosni, svatovski i lijepo opravljeni, da su im sve treptale na suncu prugaste hlače, crveni prsluci, kite vrpcâ na šeširima, vijoreći se na vjetru kao krila, surke bijele...

Podcikivali su žestoko, zapjevali veselo, stupali oštro i išli tako burno, kao da se digla mlada šuma i s vihrom poletjela...

Muzika je svirala poljačku, išli su od kuće do kuće da pozivlju svatove — negdje su im nosili rakiju, negdje ih pozivali unutra, negdje su pak pjevajući uzvraćali — a svuda su izlazili ljudi svečano obučeni, pristajali uz njih i išli dalje zajedno i svi su u jedan glas pjevali pred prozorima djeveruša:

— Kasia, izađi, djeverušo ti,
Svadbeni je čas —
Tamo će svirat, tamo će pjevat
Gusle a i bas —
Tko se ne najede, tko se ne napije...
Nek ostavi nas!
Oj ta dana, dana, oj ta dana, da!...

Ijujukali su zajedno i tako snažno, da je odjekivalo selom, svadbeni su glasovi poletjeli preko polja, pjevali su kraj šuma, letjeli u široki svijet.

Ljudi su izlazili pred kuće, u voćnjake, na plotove, a po koji bi, ma i ne bio svat, pristao uz njih, da ih se barem nagleda i nasluša, jer čim stigoše, sve se selo okupilo i okružilo svatove stiskom, te su sve sporije išli, a djeca su trčala naprijed nebrojena vrišteći i pjevajući.

Dopratiše goste do svadbene kuće, zasviraše im kod svečanog ulaska i krenuše k mladoženji.

A Witek, koji je s vrpcama na prsluku ponosno išao s djeverima, poskoči sada naprijed.

— Gospodaru, evo dolazi muzika s djeverima! — vikne na prozore i poleti Kubi.

Na hodniku zasviraše bučno, a Boryna u taj tren izađe, vrata širom otvori, pozdravi se s njima i pozove ih

u kuću, ali knez i Šimun uhvatiše ga ispod ruke i povedoše ga ravno k Jagni, jer je već bilo vrijeme da se krene u crkvu.

Išao je žustro, te je pravo čudo, kako se činio mlad; ošišan, glatko obrijan, svatovski obučen — krasan je bio kao malo tko, a usto samosvijestan i plećat, pa mu se lik izdaleka vidio i ozbiljnost na licu; veselo se šalio s momcima, razgovarao, a ponajviše s kovačem, jer mu je on neprestano dolazio pred oči.

Dostojanstveno ga otpratiše do Dominikove; narod se razmakne, a oni ga povedoše u sobu bučno, uz svirku i pjesmu.

Ali Jagusie nije bilo, još su je kitile žene u komori, koja je bila čvrsto zatvorena i budno čuvana, jer su momci pritiskali na vrata, u daskama pukotine pravili, šalili se s djeverušama, te im je odgovaralo samo piskutanje, smijeh i vrištanje žensko.

A majka je sa sinovima primala goste, častila ih rakijom, starije ponudila da posjedaju na klupe i na sve je budnim okom pazila, jer svijeta je toliko navalilo, da se teško moglo proći kroz sobu, stajali su po trijemu, pa i do ljese. Nisu to bili makar kakvi gosti, nisu. Same gazde, koljenovići i odreda imućniji, a svi rođaci, svojta i kumovi Borynini i Paczesiovi, a ostalo znanci, koji su i iz daljih sela došli.

Dakako, nije bio ni Kłąb ni Winciorkovi, ni one sirotinje nije bilo, koja ima po jedno jutro, ni onih sitnih ljudi, što idu u nadnicu i koji odvajkada drže sa starim Kłębom . . .

Nije za psa kobasica, ni za prase med!

Tek iza dobra dva očenaša otvoriše se vrata komore, a orguljašica s mlinaricom izvedoše Jaguś u sobu, djeveruše je okružiše unaokolo, a bile su sve tako nacifrane i

lijepe, pomislio bi, živo je cvijeće, a ona između svih njih najvitkija i kao najljepša ruža stajala je u sredini, sva u bjelini, u baršunu, u perju, u vrpcama, u srebru i zlatu — te je bila kao ona slika, koju nose na procesijama. Sve se utišalo odjednom, tako zanijemiše i tako se začudiše ljudi.

Hej! otkako su Mazuri Mazuri, nije bilo ljepše!

Djeveri digoše galamu i iz punih prsiju grunuše:

Svirkom, svirče, svijetu javljaj!
A ti, Jaguś, oca, majku ostavljaj —
Svirkom, svirče, svijetu javljaj!
A ti, Jaguś, sestre, braću ostavljaj! . . .

Boryna korakne naprijed, prihvati ju za ruku i klekoše, a majka ih prekrsti slikom i stade ih blagosivati i svetom vodom škropiti, dok Jaguś nije plačući pala majci do nogu, a onda je i druge obujimala oko koljena, molila za oproštenje i opraštala se sa svima. Žene su ju grlile i dodavale ju jedna drugoj, dok nisu sve zajedno zaplakale, a Józia je najganutljivije plakala, jer se sjetila pokojne svoje majčice.

Izađoše pred kuću, staviše se u red, kako treba i krenuše pješke, jer je do crkve bilo blizu.

Naprijed je išla muzika i svirala iz sve snage.

Onda djeveri povedoše Jagnu — išla je lako, smiješeći se kroz suze, što su joj još visjele na trepavicama, radosna kao grm cvijeća i kao sunce privlačila je oči sviju, kosa joj je bila spletena iznad čela, a u kosi visoka kruna od zlatne trepetljike, paunovih oka i grančica ružmarina, a preko pleća su se spuštale dugačke vrpce u svim bojama i letjele za njom i pršale kao dúga; suknja joj je bila bogato nabrana u pasu, steznik od kao nebo plavoga baršuna, išiven srebrom, košulja s naduvenim rukavima, a

pod vratom bujni riš opšiven modrim koncem, na vratu veliki nizovi koralja i jantara, što su joj do pol njedara padali.

Za njom su djeveruše vodile Maćeja.

Kao što krošnjati hrast u šumi slijedi iza vitke jele, tako je on išao za Jagnom, samo se u bedrima zibao, a postrance pogledavao, jer mu se pričinilo, da je ugledao Anteka u svjetini.

A tek je za njima išla Dominikova sa svatovima, kovačevi, Józia, mlinarovi, orguljašica i oni odličniji.

Na kraju pak cijelim putem valjalo se čitavo selo.

Sunce je već zalazilo, visjelo je nad šumama crveno, ogromno i zalivalo cijeli put, jezero i kuće krvavim sjajem, a oni su u tom rumenilu išli polako, da je pred očima sve treperilo od tih vrpca, paunovog perja, cvijeća, crvenih hlača, narančastih sukanja, marama, bijelih surka — kao da je slog, pokriven rascvalim cvijećem, prohodao i lako se prema vjetru njihao — i propjevao, jer bi djeveruše svaki čas zapjevale tananim glasovima:

Ej, idu, idu, kola se čuju,
Ej, Jaguś, ona tebe oplakuju...
Hej! —
Ej, pjesme kola pjevaju sebi,
Ej, a na tugu, Jagusia, tebi...
Hej!

Dominikova je cijelim putem pomalo plakala i kao u sliku kakvu zagledala se u kćer, pa ništa nije čula, što su joj govorili.

U crkvi je Ambrozije već palio svijeće na oltaru.

U predvorju su se malko još namjestili, poredali se u parove i krenuli pred oltar, jer je već i svećenik izlazio iz sakristije.

Brzo se obavilo vjenčanje, svećenik se žurio k bolesniku. A kad su izlazili iz crkve, orguljaš stade na orguljama da izvodi takve mazurske plesove, i obertase i kujavjake, da su noge same od sebe podskakivale, a po neki samo što nije i zapjevao, ali se u pravi čas suzdržao!

Vraćali su se bez ikakva reda, cijelim putem, kako je komu bilo drago, bučno, jer su djeveri s djeverušama pjevali kao da tko s njih kožu dere.

Dominikova brže potrči, a kad su stigli — ona je već mladence pozdravljala na pragu slikom i svetim kruhom i solju, a onda se počela nanovo sa svima pozdravljati, grliti i u sobu ih pozivati!

Muzika je svirala u trijemu i čim bi tko prag prekoračio, prihatio bi oko pasa prvu žensku skraja i vukući nogom zaplesao bi »u korak« — a tamo, unutri, kao kakva zmija što mijenja boje, vrtjeli su se parovi, sagibali se, okretali, ozbiljno kružili, dostojanstveno udarali nogom, njihali se otmjeno i išli su, plovili, svijali se, par za parom, glava uz glavu — kao uzbibani slog zrele raži, koji je pun rascvaloga različka i maka... — a sprijeda, u prvom paru Jagusia s Borynom!

Zadrhtaše svijetla, što su bila postavljena na banak, kuća se ljuljala, činilo se, da će se zidovi rasprsnuti od te stiske i snage, što je izbijala iz plesača!...

Tako je to trajalo dobar očenaš, dok nisu prestali.

Zatim glazba poče da svira prvi ples, za mlâdu, kako je to bio odvajkada običaj.

Narod se gusto sabio kraj zidova i zapremio sve kutove, a momci se poredali u veliki krug, u kojem je ona počela plesati. Krv je u njoj zaigrala, te joj se zasjaše modre oči, a bijeli su zubi zasvjetlucali na rumenom licu; plesala je neumorno, svaki čas je mijenjala plesača, jer

je morala sa svakim otplesati makar bilo samo jedamput unaokolo.

Muzikanti su svirali oštro, da su im ruke klonule, ali Jaguś kao da je tek započela, samo što je jače pocrvenila i okretala se tako mahnito, da su one vrpce šušteći za njom lepršale, šibale ju po licu, a plesnim zamahom raširene suknje napunile su sobu.

A momci su od radosti pesnicama udarali po stolovima i obijesno podcikivali.

Tek je na kraju odabrala mladoženju — spremao se na to Boryna, i poskoči k njoj kao ris, obuhvati ju oko pasa i vihrom ju zavrti na mjestu, a muzikantima dobaci:

— Mazurski, momci, ali čvrsto!

... Zasviraše u glazbala iz sve snage, da je uzavrelo u sobi.

Boryna pak još jače pritisne Jagnu, zabaci krila surke na ruku, namjesti šešir, tresne peticama i kao oluja krene s mjesta!

Hej! kako je on plesao, kako je plesao! vrtio se na mjestu obrtao, poskakivao, da je iverje frcalo iz poda, podcikivao, Jagusiu vrtio i okretao, da su se u jedno klupko stisli i kao namotano vreteno po sobi se okretali — da je vjetar od njih udarao i snaga.

... Muzika je bijesno svirala, pûsto, mazovjecki...

Svi se stisnuše na vratima i po kutovima, pritihnuše i čudeći se gledahu, a on je neumorno plesao, sve žešće, te mnogi nije mogao da se uzdrži, jer su ga same noge dizale, pa su u taktu udarali, a vatreniji bi uzeo djevojku i zaplesao ne mareći ni za što više!

Jagusia, premda je jaka bila, brzo je popustila i stala mu između ruku letjeti, a on je tek tada prestao i otpratio ju u komoru.

— Kad si takav momak, brat si mi i na prvo krštenje pozovi me za kuma! — povikne mlinar i zagrli ga.

Odmah se toplo pobratiše, jer je muzika odmah prestala i počelo se čašćenje.

Dominikova, sinovi, kovač, Jagustynka — vrzli su se hitro s punim bocama i čašicama u šaki i svakoga su napose nudili. Józia i kume nosile su u sitima nasječen kruh i pogačú.

Vreva je sve većma rasla, jer je svatko glasno govorio, a svi su se rado laćali čašice, da se svadbe naužiju u punoj mjeri.

Na klupe do prozora posjedaše mlinar s Borynom, knez, orguljaš i same prve gazde. Tamo je omašna boca araka išla od ruke do ruke i ne samo jedamput uokrug; još su im i piva donosili — valjano su pili, jer su se već stali grliti i bratimiti!

I u sobi je dosta svijeta stajalo, skupiše se u gomile, kako je komu i s kim bilo drago, glasno su govorili i dobrano se zabavili čašicama.

A u komori, osvijetljenoj svjetiljkom, što su ju posudili od orguljaševih, skupiše se domaćice s orguljašicom i mlinaricom na čelu, dostojanstveno su posjedale po škrinjama i klupama zastrtim suknjama, medovinu su kroz zube cijedile i slatku pogaču nježno, prstima lomile, a rijetko bi kada koja dobacila po koju riječ: pažljivo su slušale, što je mlinarica pričala o svojoj djeci.

I u trijemovima je vladala stiska, i na drugu su stranu navalili, te ih je Evka morala goniti, jer se pomno prirešivala večera, od koje se već po cijeloj kući razidoše tečni mirisi, te je mnogoga nos zasvrbio.

Omladina se prosula pred kuću, do ljese i na klupe kraj kuće; noć je bila hladna, mirna i orošena zvjezdama, pa su se hladili i veselo zabavljali, da se sve treslo od

smijeha, vriske i trke, jer su se mnogi gonili po voćnjaku, pa su im stariji dovikivali s prozorâ:

— Cvijeća tražite? samo vi, cure, da ne biste nešto drugo izgubile u noći.

Zar ih je itko slušao?

Po prvoj su sobi hodale Jagusia i Nastka Gołębianka, držale se oko pasa i neprestano se smijale i nešto šaputale jedna drugoj na uho — pazio je na njih Šimek, stariji sin Dominikove, s Nastke nije očiju skidao, a svaki je čas s vudkom k njoj pristupao, zube kesio i pokušavao da zapodjene razgovor.

Kovač, svečano obučen, u crnoj surki i s hlačama preko sarâ od čizama, vrzao se najživlje, svuda je bio, sa svakim pio, nudio, častio, mudrovao i šmucao se, te se svaki čas vidjela na drugom kraju njegova riđa glava i pjegavo lice.

Omladina je nekoliko puta proplesala, ali kratko i bez naročite volje, jer su se ogledavali za večerom.

Stariji su pak naklapali, a knez, budući da se već bio napio, govorio je sve glasnije, isprsivao se, šakom udarao po stolu i uzvikivao:

— Kad vam knez to veli, onda vjerujte! Činovnik sam, došao je k meni papir s nalogom, da sazovem općinu i da se odobri po jutru koji groš za školu...

— Vi, Petre, odobrite i po deset groša po jutru, samo što mi ni groša ne damo!

— Ne damo! — plane netko.

— Mir, treba, kad službeno lice kaže...

— Ne trebamo ni nikakvu školu! — reče Boryna.

— Ne, ne trebamo, — ponoviše ostali jednoglasno.

— Eh... u Woli ima škola, kroz tri su zime moja djeca polazila, i što?... ne mogu u molitveniku ni molitvu da razaberu... pasje je to učenje!

— Majke neka uče djecu moliti, škola nije za to, to vam velim ja, knez.

— A za što je onda? — prodere se onaj iz Wole i digne se s klupe.

— Ja, knez, reći ću vam, samo vi pozorno slušajte, odmah, prvo... — ali nije dotjerao do kraja, jer je Šimun preko cijelog stola vikao, da su onu prodanu šumu židovi već obilježili i da će doskora sjeći, čekaju samo na zimu i na saonik.

— Neka samo obilježavaju, sa sječom će počekati, — dometne Boryna.

— Tužbu ćemo podnijeti komesaru.

— To ne, komesar uvijek drži vlastelinu stranu, nego u gomili da pođemo i da drvosječe rastjeramo.

— Ne dati nijednog borića posjeći!

— Na sud podnijeti tužbu.

— U vaše zdravlje, Maćeju, nije sada hora, da se vijeća! Lako je u pijanstvu prijetiti se čak i Gospodinu Bogu! — klikne mlinar natačući. Nisu mu godili ovakvi razgovori i prijetnje, jer se bio sa židovima pogodio, da će im ispiliti drva u svojoj pilani kraj mlina.

Popiše i digoše se s mjesta, jer se već počelo spremati za večeru i sve potrebno prostirati i redati.

Ali gazde ne ostaviše pitanje šume, jer je to bila otvorena rana, nego se stisnuše u gomilu i spustivši glasove, da ne čuje mlinar, vijećali su i dogovarali se, da se skupe kod Boryne pa da nešto odluče... ali ne svršiše, jer je unišao Ambrozije i odmah se k njima pridružio, zakasnio je, vozio se s velečasnim čak u treće selo, u Krosnòvu, pa se sada oštro latio pića, da ih stigne... ali ipak nije dospio, jer su već starije žene u zboru zapjevale:

Oj, djeveri, najavite naokolo svima.
Pozovite dobre ljude sada k stolovima!

A na to lupajući klupama odvratiše djeveri:

Sve smo ih mi već pozvali — već sjede.
Dajte nešto dobro da se — sad jede!

I polako stadoše zaobilaziti iza stolova i sjedati na klupe.

Dakako, na prvom mjestu mladenci, a kraj njih s obje strane najodličniji, po ugledu, po imetku, po godinama sve do djeveruša i do djece — a jedva su se smjestili, premda su bili postavili stolove uzduž triju zidova.

Samo djeveri ne posjedaše, jer su dvorili, a ni muzikanti.

Žamor se stišao, orguljaš je stojećki glasno govorio molitvu — samo je kovač za njim ponavljao, jer je navodno razumio latinski, a onda ispiše po čašicu u zdravlje i radi boljega teka.

Kuharice s djeverima stadoše donositi goleme zdjele s jelom, koje se pušilo, uz pripjev:

Evo juha s rižom sada —
S njom pernata kokoš mlada!

A uz drugo jelo:

Oparenih i slanih fileka
Neka jede, tko je dobrog teka!

Muzika je pak sjela kraj ognjišta i tiho svirala različite pjesmice, da se tečnije jede.

Jeli su otmjeno, polako, gotovo šuteći, jedva ako je tko dobacio po koju riječ, a u sobi se čulo samo mljaskanje i grebanje žlica, a kad su se malko već najeli i utišali prvu glad, kovač opet pusti bocu da zaokruži, pa su već tiho počeli da razgovaraju i da preko stolova jedan drugom dovikuju.

Samo Jagusia gotovo da ništa nije jela, zalud ju je silio Boryna, obuhvatao oko pasa i molio ju kao malo djetešce, ali što će, kad nije ni mesa mogla da proguta, bila je vrlo umorna i ugrijana — samo je pila ono hladno pivo, očima lutala po sobi i čula po koju riječ od Boryninog šaputanja.

— Jaguś, jesi li zadovoljna, a? Krasoto moja! Jaguś, ne boj se, dobro će ti biti kod mene, da ti ni kod majčice nije bilo bolje... Gospođa ćeš biti, Jaguś, gospođa... sluškinju ću ti najmiti, da se previše ne trudiš... vidjet ćeš!... govorio je tiho, u oči joj gledao s ljubavlju, ne obzirući se više na ljude, te su mu se glasno podrugivali.

— Sprema se kao mačak na slaninu.

— A zgodna je i krupna.

— Stari se vrti i nogama prebire kao kokot!

— Provest će se stari gad, provesti! — vikne knez.

— Baš kao pas na zimi — promumlja zagrižljivo stari Šimun.

Prasnuše u smijeh, a mlinar se gotovo ispruži preko stola udarajući šakom od radosti.

Kuharice opet zapjevaše:

Evo zdjele masne proje,
Neka jede mršav tko je!

— Jagna, sagni se, da ti nešto kažem! — reče knez i nagne se iza Boryne, jer je kraj njega sjedio, i uštine ju za bok — znaš, da si me pozvala za kuma na krštenju! — vikne smijući se; lakome je oči po njoj pasao, jer mu se strašno svidjela. Ona jako pocrveni, a žene nato udariše u smijeh i stadoše je bockati, zgodne dosjetke sipati i dijeliti savjete, kako da se vlada prema mužu.

— A svako veče treba da ugriješ perinu kraj ognjišta.

— Glavno je, da masno jede, pa će biti snažan...

— I laskaj mu, često ga oko vrata hvataj.

— I blago ga drži, pa ne će poznati, kamo ga vodiš! — govorila je jedna za drugom, kako to obično čine žene kad se napiju i kad odriješe jezičine.

Soba se sve tresla od smijeha, a one se toliko razularile, da ih je mlinarica opomenula, da budu obzirne prema djevojkama i djeci, a i orguljaš je dokazivao, da je velik grijeh sablazniti i loš primjer davati.

— Da — reče — Gospodin Isus nam je rekao i sveti apoštoli, a to sve piše u latinskim knjigama, da je bolje ubiti nego sablazniti, jer ako tu nevinu dječicu sablazniš, to je kao da si mene samoga; tako piše u svetom pismu — jer neumjerenost u piću, u jelu ili u djelima strogo će se kazniti, to vam velim, dragi ljudi — mucao je nejasno, jer nije ispio tek jednu niti dvije...

— Gazimjeh jedan orguljaški, on će ljudima braniti da se zabavljaju.

— Očešao se o popa, pa misli, da je svetac!

— Neka sebi uši surkom začepi! — dopirali su nezadovoljni glasovi, jer ga nisu u selu voljeli.

— Danas je svadba i zabava nije grešna, nasmijati se šali i razveseliti se, to ja, knez, vama kažem, ljudi moji.

— Pa na priliku i Isus je dolazio na svadbe i vino je pio... — dobaci Ambrozije ozbiljno, ali tiho, jer je već bio pijan, a kako je sjedio pri kraju već uz vrata, nitko ga nije čuo — i svi počeše govoriti, smijati se, kucati se čašicama i sve polaganije jesti, da se siti najedu; mnogi je već i pojas popuštao, protezao se, da više smje-

sti... — Na račun dječje krivde zabavljaju se — mucao je Ambrozije.

Kuharice opet dođoše s novim zdjelama i zapjevaše:

Roktala je, derala se, po vrtu rovala,
Sad će gazdi da naplati, što je kvara dala.

— Iskazali su se, gle, gle! — čudili su se ljudi.

— Kako ne bi, svadba stoji oko tisuću zlotih...

— Prilično se i isplatilo, zar joj nije prepisao šest jutara!

— A Jagna sjedi kao kakav mrakan.

— A Maćej prevrće očima kao da je podivljao!

— Kao trulež, draga moja, kao trulež!

— Još će i on zaplakati.

— Nije on od onih što plaču, prije će se on mašiti batine...

— Isto sam to rekla kneževoj, kad mi je kazala, da da su zaručeni.

— A zašto ona danas nije došla?

— Kako bi, svaki čas može da rodi...

— Ruku bih dala sebi odsjeći, da će ubrzo, čim u krčmi muzike zasviraju, Jagna pojuriti za momcima.

— Mateuš samo to i čeka!

— Nego! Wawrzonova je čula, što je govorio u krčmi.

— Kako to, da ga nisu pozvali u muziku?

— Stari je htio, ali Dominikova se usprotivila, svi znadu, što je bilo, pa kako bi?...

— Svaki domeće, a je li vidio tko?

— Valjada bajagi govore u tutanj!

— Pa Bartek Kozioł zatekao ih je proljetos u šumi.

— Kozioł je tat i lažljivac, s Paczesiovom se pravdao zbog svinje i od jada izmišljava.

— I drugi imaju oči koje vide, imaju...

— Zlo će se to svršiti, vidjet ćete... doduše, mene se to ne tiče, ali tako tek mislim, da nije pravedno ono s Antekovima i s djecom, a kazna će već stići.

— Zacijelo, Gospodin Isus ne žuri se, ali pravo sudi...

— A spominjali su i Anteka, da su ih viđali tu i tamo zajedno, kako su se dogovarali... — sniziše glas i ogovarali su sve zlobnije i rešetali neumoljivo cijelu porodicu ne opraštajući ni staroj, a najviše su se smilovali nad sinovima.

— Pa zar to nije grijeh! Momci već brkati, Šimeku je dobrih trideset i ne da mu da se ženi, ne pušta ga iz kuće i zbog makar čega diže pakao.

— Zar to nije sramota, toliki momci, pa rade sve ženske poslove...

— Samo da Jagusia ne zaprlja svoje ručice!

— A imaju svaki po pet jutara i mogli bi se već ženiti!

— Toliko ima djevojaka u selu...

— A vaša Marcyha najdulje čeka, a zemlja joj je uz Paczesiovsku!

— Bolje vi pripazite na vašu Franku, da ne dočeka nešto s Adamom!

— Stara je vražja baba, to se zna, ali momci su glupaci i mlitavci!

— Toliki klipani, a boje se da ispuste majčinu suknju.

— Puštaju je već... danas Šimek neprestano ide za Nastkom Gołębiankom.

— Otac im je bio isto takav — dobro se sjećam, a stara u mladosti nije bila bolja od Jagusie!...

— Kakvo drvo, takav plod! — kakva majka, takav rod!

Muzika je utihla, svirači pođoše da jedu na drugu stranu, jer se večera svršila.

Odjednom nastade tišina kao u crkvi za vrijeme podizanja — ali začas žamor postade još veći, sve je uzavrelo, svi su odjednom govorili, vikali i dokazivali jedan drugome preko stola, te se međusobno nisu čuli.

Na kraju donesoše za izabrane krupnik (vruću rakiju s maslacem), začinjen medom i mirođijama, a ostalima donesoše jaku rakiju i pivo.

Malo je tko pazio, što pije, jer su im se glave već prilično pušile i zaokupilo ih uživanje. Sjedali su, kako im je bilo udobnije, od vrućine su raskapčali surke, izvalili se po stolovima. Udarali su šakama, da su zdjele odskakivale, hvatali se oko pasa, za prsa, grlili se i jadikovali, tužili se — kao brat bratu, kao pravi kršćanin pred kršćaninom komšijom.

Zlo je na svijetu! Da! Pokora za čovjeka i samo vječna kubura...

— Odlazite, majku vam pasju... Kraj štaglja su se grizli psi oko kostiju.

... A jedino je zadovoljstvo u tome, kad se susjed sa susjedom sastane i kad se porazgovore kraj čašice, kad se izjadikuju i oproste, što je jedan drugom skrivio — dakako, ne za popašeno žito, ni za preoranu granicu, jer to već znadu sudovi i potvrdit će svjedoci, gdje je krivica, a gdje pravica, nego ono, što se među susjedima može desiti, kad živinče u voćnjaku izruje zemlju, ili kad se babe posvade, djeca potuku, kako već to svakojako biva... Svadba je zato dobra, da se od srdžbe odustane, da bratimstvo i sloga zavladaju među ljudima!

— Makar barem u ovo svatovsko vrijeme, na jedan jedini dan!

— A sutra će doći samo od sebe! Hej! ne ćeš umaći udesu, osim ako odeš pod tu svetu zemlju; dođe ti udes, za vrat te spopadne, jaram ti nametne, bijedom te potjera i vuci sad, narode, a znojem i krvlju se oblivaj, na svoje pazi, iz šake ne puštaj ni na tren, da se ne zapleteš pod točkove!

— Kao braću je Gospodin Isus ljude stvorio, a oni su vuci jedan drugome!

— Ne, nisu vuci, ne, samo ih sirotinja nuka, izaziva i jedne na druge hucka, da se grizu kao psi oko izglodane kosti!

— Nije samo sirotinja, nije, nečastivi tminom zastire narod, da ne raspozna, što je dobro, a što zlo!

— Da, da, i piri u dušu kao u zapretanu žeravicu, dok ne raspiri lakomost i zlobu i sve grijehe!

— Da, tko je gluh na zapovijedi božje, tom je milija paklenska muzika!

— Prije nije tako bilo! Slušalo se, štovalo starije i sloga je bila!

— I svatko je imao zemlje, koliko je mogao obraditi, i pašnjaka, i livada, i šume.

— A tko je još čuo za poreze?

— Ili tko je kupovao drvo?... Pošao je u šumu i uzeo je, koliko je komu trebalo, pa makar to bio najbolji bor ili hrast!... Što je bilo vlastelinovo, bilo je i seljakovo.

— A sada ni vlastelinovo, ni seljakovo — nego židovsko ili nečije, tko je još gori.

— Strvine! Pio sam u vaše zdravlje, pijte vi u moje! Razvaganili se, kao da su na svome — pijte, u tvoje zdravlje, u moje zdravlje, samo neka u svemu bude pravica...

— Šugava vlastela! U vaše zdravlje! Rakija nije grijeh, samo ako se pije u zgodnoj prilici i s braćom, onda prudi zdravlju, čisti krv i bolesti odbija!

— Ako se već pije, nek se pije na četvrtake, ako se veseli čovjek, nek se veseli za cijelu nedjelju. Imaš li posla, čovječe? — radi ustrajno, ne žali nogu svojih i pritisni dobro! A desi li se na primjer prilika — svadba, krštenje, ili da netko umre — ugodi sebi, odmori se, drži se i uživaj! A desi li se zlo — žena smalakše, goveče parne, nešto izgori — božja je volja, ne buni se, jer što možeš, jadniče, krikom i plačem? — ništa; samo se mira riješiš, te ti se jelo u ustima čini da je kopriva! — Trpi zato i uzdaj se u milosrđe Gospodina Isusa... stići će još i gore, smrt će te spopasti za gušu i zaviriti ti u oči — ne pokušaj da izmakneš, nije to u tvojoj snazi — jer sve je u božjoj ruci...

— Da, tko bi samo znao, kad će Isus reći: »Dovde je tvoje — a odavde je moje, čovječe«.

— Tako je to, tako! Odozgo kao munja leti božja volja, a nitko, ma bio pop ili najmudriji čovjek, ne prozre ju prije no što padne na narod kao dozrelo zrno!

— A ti, čovječe, samo jedno treba da znaš, — da činiš i svoju dužnost i da živiš, kako sveta volja božja nalaže, i da ne gledaš pred sebe... Gospodin Isus svačije zasluge sređuje i isplatit će točno, što koga zapada.

— To je poljski narod držalo — to i tako neka bude do vijeka vijekova. Amen!

— A strpljenjem će i vrata paklena nadvladati.

Tako su razgovarali i obilno pili, a svatko je iznio, što je komu bilo na srcu i što mu je davno stajalo kao kost u grlu! A najviše i najglasnije je govorio Ambrozije, premda ga nisu mnogo slušali, jer je svatko svoje govorio i svoje dokazivao, malo se osvrćući na druge... U sobi je

već vrilo i kipjelo sve većma, kad je ušla Evka s Jagustynkom noseći pred sobom svečano okićenu varjaču. — Muzikant, koji je išao za njima, svirao je u gusle, a one su pjevale:

Ej, polako, polako —
Ej, od stola sad ustajte!
Po tri groša jelo stoji,
Za naš trud se deset broji —
Ej, kuharicama podajte!

Narod je bio sit, raspoložen i udobrovoljen dobrim jelom i čestim napitkom, pa su neki bacali i srebrn novac na varjaču.

I odmah su se stali dizati od stolova i polagano su se razilazili, neki da na zraku odahnu, drugi su u trijemu ili u sobi zastali i dalje raspravljali, neki su se opet grlili u prijateljstvu i mnogi je već teturao i glavom zidove orao, onaj je kao ovan srljao — a nije ni čudo, jer je večera bila obilno rakijom zalijevana.

Za stolom je ostao još samo knez s mlinarom, prepirali su se i vrlo su žestoko napadali jedan na drugoga kao jastrebovi, dok nije Ambrozije pokušao da ih vudkom pomiri.

— Na crkvu ti pazi, starče, ne miješaj se među gazde — zareži knez.

Ambrozije ode mrk, pritisne bocu na prsa, bučno odšepesa i tražio je, s kim bi se mogao prijateljski napiti i porazgovoriti.

Mladež se prosula do ljese ili je držeći se oko pasa izašla na put da brblja i da se šali — sve je tutnjilo od trke i vreve — noć je bila vedra, mjesec je visio nad jezerom, što se tako jarko sjalo, da su i najsitniji kružići, što su se širili kao od udarca mjesečine, razaznavali kao

zmije, što u polukrugu iščezavaju u tišinu; zahladilo je prilično, zemlja je škripala pod nogama, inje je pokrilo krovove i već je zasulo zemlju bjelinom.

Bilo je već kasno, jer su se prvi pijetli glasili po selu.

A u izbi se međutim spremalo i udešavalo za ples.

I čim su se muzikanti najeli i malko se odmorili, stadoše tiho da sviraju, da se svatovi opet saberu.

Ali nije ih trebalo dugo mamiti, rpimice jurnuše u sobu, jer su ih gusle tako silile na ples, da su ih same noge nosile — ali ipak uzalud, momci su se još osjećali teški iza večere, zavrtio se malko jedan i drugi, ali odmah bi potrčali u trijem da zapale cigaretu ili da podupru čvrste zidove.

Jagnu odvedoše žene u komoru, Boryna je s Dominikovom sjedio na klupi, stariji zapremiše klupe i kutove u razgovoru, te u sobi ostadoše samo djevojke šaleći se među sobom, ali jer im je to doskora dosadilo, upriličiše zabavu različitim igrama, da pokrenu momke brže.

Najprije su se igrali »Ide lisac pokraj puta, nema ruke niti noge«.

U lisca prerušiše Jaška izvrnuvši mu kožuh, onoga Jaška s nadimkom Prevratnik — blesan je to bio, šeprtlja i ruglo cijelog sela. Momak već odrastao, a išao je otvorenih usta, s djecom se igrao, svim se djevojkama umiljavao, bio je vrlo glup, ali budući jedinac na deset jutara, svuda su ga pozivali. Zec je bila Józka Borynina.

Kako su se nasmijali, Isuse dragi, kako su se nasmijali!

Na svakom se koraku Jasiek spotaknuo i ljosnuo kao cjepanica na zemlju, podmetali su mu noge, a Józia je tako zgodno skakutala, uspravljala se i micala usnama kao pravi zec.

A onda »Prepelice«.

Nastka Gołębianka je vodila, a tako je izmicala i hitro po sobi trčala, da je nikako nisu mogli uloviti, dok im sama nije naišla u ruke, samo da poigra unaokolo.

I »Svinje« su se igrali!

A na kraju je jedan djever, čini mi se Tomek Wachnik, pokazivao ródu; zagrnuo se preko glave ponjavom, a ispod nje kao kljun ispružio dugački štap i tako je klepetao baš kao prava roda, da su Józia, Witek i mlađarija stali za njim trčati i vikati:

Kle, kle, kle,
Majka ti u paklu je
A što radi tamo?
Djecu hrani samo.
A što li je skrivila?
Djecu je umorila.

I razbježaše se cičeći, skrivajući se po kutovima kao šljuke, jer ih je on gonio, kljuckao i udarao krilima.

Soba se tresla od tog smijeha, kričanja i trčanja.

Igra je potrajala dobar sat, kad stariji djever dade znak, da se umire.

Žene izvedoše iz komore Jagusiu zamotanu u bijelu plahtu, posadiše je u sredinu, na naćve pokrite perinom — djeveruše navališe kao da će ju oteti, ali žene i momci su branili i djeveruše se skupiše prema njoj i tužno, kao da plaču, zapjevaše:

Stiže vrijeme evo,
Skidaj vjenčić, veo,
I nadjeni poculicu,
Ta pristaje tvome licu,
Kad si se udala!...

Tada je razotkriše.

Imala je već poculicu na smotanim debelim pletenicama, ali još se krasnija činila u toj nošnji, jer je bila nasmijana, vesela i žarkim je očima pogledavala u svakoga.

Muzika polako zasvira i sav skupljeni svijet, stari i mladi, pa i djeca, zapjevaše u jedan, ogroman glas pjesmu o »hmelju«. A kad su otpjevali, same su gazdarice s njom zaplesale. Jagustynka, jer se već napila, uhvatila se pod bokove i stade joj dobacivati pjesmice:

Ej, da sam znala,
Ej, da ćeš poći ti za udovca,
Ej, splela bih ti vijenac
Ej, od samog borovca!

I druge još zajedljivije i peckavije.

Ali nitko se nije na to osvrtao, jer su muzikanti zasvirali iz sve snage i narod je zaplesao — zatutnjilo je odjednom, kao da je po gumnu udarilo stotinu mlatova i gužva je nastala u sobi, jer su jedni išli za drugima, par za parom, glava uz glavu, u zamahu — surke pustiše da se vijore, ljuljali su se široko, udarali peticama, mahali šeširima, a kadšto bi koji zapjevao, djevojke bi povele »da dana« i pleli su se sve brže, njihali se po taktu i zaplesali ples žuran, obijestan, vrtoglav, mahnit — da više nije nitko razaznavao nikoga u stisci; a kad gusle udariše podskočnicu, stotinu peta tresnu o pod, sto glasova snažno zavrisnu i sto se naroda vrtjelo na mjestu, kao da ih je vihar zavrtio — čulo se samo vijorenje surka, sukanja, marama, što su lepršale po sobi kao ptice kakve šarene. Prošao je očenaš, i dva, i tri, a oni su plesali još uvijek bez odaha, bez prestanka, pod je tutnjio, zidovi se tresli i soba je kipila od buke, a želja im je još rasla kao voda iza pljuska — i sve je vrilo i presipalo se po sobi.

A kad prestadoše, dadoše se na vršenje različitih obreda, kako je običaj kod nadijevanja poculice.

Prvo se Jagusia morala otkupiti od gazdarica.

A onda su redom vršili druge obrede; momci su načinili dugačko uže od neomlaćene pšenice i opasali njime poveliki krug, koji su djeveruše pažljivo držale i čuvale, a Jagusia je stajala u sredini. Tko je htio da s njom zapleše, morao je pristupiti, silom prodrijeti i u krugu plesati ne pazeći, što ga šibaju dugim užetima po slabinama. Na kraju mlinarica i Wachnikova počeše da skupljaju za poculicu. Prvi je knez bacio zlatan novac na tanjur, a za njim se kao zvučna tuča prosuše srebrni rublji, a papirići su letjeli kao jesensko lišće.

Sakupili su više od trista zlotih.

Velika je to gomila novaca, ali za Dominikovu je to kao muha, nije njoj stalo do mukteševine, jer je svoga imala dosta, ali što su se za Jagusiu tako bacili u trošak, to ju je posve svladalo i nije mogla da sustavi ganutljivi plač — povikne sinovima, da ponude rakije i sama stade častiti, nazdravljati i kroz suze, koje joj potekoše, cjelivati kume i kumove.

— Pijte, susjedi... pijte, dragi ljudi, braćo rođena. Kao da mi je proljeće u srcu... u Jagusino zdravlje... još ovu čašicu... još... — a za njom se kovač nazdravljao s drugima, a sinovi napose — jer naroda je bilo sva sila, Jaguś je pak od svoje strane zahvaljivala za dobrotu i starijima se klanjala do koljena!...

Uzavrelo je u sobi i čašice su obilno kružile od ruku do ruku i iz svih je udarala vrućina i radost! Lica su se rumenila, oči svjetlucale, srca su hrlila k srcima, bratski, susjedski. Hej! svemu će jednom biti kraj, čovjek ima toliko, koliko se naužije s braćom, što se razveseli i zaboravi na čitav svijet! Samo što smrt odvodi svakoga na-

pose, a u svatove treba ići u gomili i veseliti se u društvu. I napuniše sobu, pili su i razgovarali veselo, svatko je glasno svoje razlagao, te jedan drugoga nije čuo, ali to nije smetalo, jer su i onako svi isto osjećali i zajednička ih je radost privukla u gomilu i naskroz ih prožela!

A ti, koga briga tare, odgodi ju za sutra, danas se zabavljaj, prijateljstva se naužij, dušu razveseli. Kao što Gospodin Isus daje počinak toj svetoj zemlji poslije ljetnoga roda, tako i čovjeku priliči da u jesen otpočine, kad je u polju posvršavao. A kad su ti, čovječe, plastovi puni i suše pune kao zlato teškoga žita, što čeka samo na mlaćenje, naužij se dakle za ljetni trud, za muku, za napore!

Tako su govorili jedni, a drugi su opet razlagali svoje tegobe i brige jedan drugome; a neki, što su vidjeli više nego tek kravski rep i babje ûši, skupiše se oko staroga Šimuna i povedoše razgovor o davnim vremenima, o novim nepravdama, porezima i poslovima općinskim, ali govorili su tiho, jer su spominjali i kneževe neke poslove.

Samo Boryna nije ni k jednoj grupi pristupao, obilazio je od jednih do drugih, neprestano je okom pratio Jagnu i ponosio se, što je tako krasna, a muzikantima bi dobacio zlotovku, neka ne žale gudala, jer su svirali tiho, odmarajući se.

I oni odjednom zasviraše obertas, da su srsi prošle kroz kosti, a Boryna priskoči k Jagni, čvrsto ju privuče i zaigra takav obèrek, da su daske zacvilile, a on se motao po izbi, vrtio, potkovicama udarao, pokleknuvši naglo se okretao, tresući se hodao širokim koračajima po izbi, od zida do zida, pred muzikom pjesmice pjevao, a oni mu muzikantski uzvikivali i plesao dalje tako krepko i predvodio tako mahnito, da su se za njim stali drugi parovi od gomile dijeliti i udarati nogama, pjevati, plesati, i letjeti iz sve snage, kao da se stotinu vretena, namotanih šare-

nom vunom, vrtjelo po sobi zujeći i okrećući se tako brzo, da nijedno oko nije moglo poznati, gdje je muško, a gdje žensko; baš kao da si razapeo dúgu i po njoj udarao vjetrom, da je sva treperila od boja, prelijevala se i savijala sve brže, bjesnije, mahnitije, da su se na čas svijetla gasila od zamaha, noć spopala plesače, a samo se kroz prozor prelijevala prhka mjesečina, svijetlim se trakom iskrila u uzavrelom srebru kroz mrak i kroz uzavrelu gužvu ljudsku, što je pridolazila kao zapjenjen pjevajući talas, treptala i smatala u tom sjaju kao u priviđenju iza sna, i iščezavala u neprozirnoj tmini, da opet izroni i ukaže se na tren oka kraj drugoga zida, gdje su stakla na slikama, taknuta svijetlom, odsijevala i prosipala vatru, i da se opet odvalja i otkotrlja u noć, te se čulo samo teško disanje, udaranje nogu i podcikivanje, koje se plelo i muklo odjekivalo mračnoj sobi.

Plesanje se to proteglo u jednom lancu, bez prekida i bez prestanka ... jer bi muzika nanovo zasvirala, narod se brzo dignuo, uspravio se kao šuma i smjesta pojurio kao oluja; lupanje petica odzvanjalo je kao udaranje gromova, vesela je cika tresla cijelu kuću, bacili su se u ples strastveno, mahnito, kao u buru i u boj na smrt ili na život.

I plesali su!

... One krakovjake, podskočljive, šaljive, nabite odrezanim zveketavim napjevom i obijesnim pripjevom kao što su pojasi iscifrani čavlićima, a puni su smijeha i obješenjakluka; puni svatovske glazbe i bujni, snažni, puni smione mladosti, puni veselih dosjetaka, napona i vrele mlade krvi, željene ljubavi. Hej!

... One mazure, dugačke kao međa, razmetnute kao one Maćekove kruške, bučne i široke kao one nedohvatne ravnice, teške i poletne, čeznutljive i drske, otegnute i zlokobne, dostojanstvene i ubojite i nepopustljive, kao što su

ti momci, što su se stisli u gomilu kao visoka šuma i skočili u ples podcikujući s tolikom snagom, da bi ih stotina jurnula na hiljadu, kao da će cijeli svijet oteti, izbiti, izgaziti, u sitno razbiti i na peticama raznijeti i sami propasti, a tamo još i nakon smrti plesati, udarati peticama i oštro, mazurski uzvikivati: »da dana!«

... one obertase, kratko iskidane, vrtoglave, bijesne, mahnite, izazovne i nujne, oštre i zamišljene i tužnim napjevom isprepletene, što kucaju žarom vatrene krvi, a puni su dobrote i ljubavi, što padaju naglo kao ledeni oblak, a puni su srdačnih glasova, puni modrih pogleda, proljetnih dahova, mirisavog šuma, rascvatenih voćnjaka; kao ona polja što u proljeće propjevaju, da suza poteče kroz smijeh i srce pjeva od milja, i duša s čežnjom hlepi za onim širokim prostorima, za onim dalekim šumama i polazi u prostrani svijet sanjareći i pjevuckaju »oj da dana!«

Takvi su se neopisivi plesovi plesali za plesovima.

Jer tako se seljački narod veseli kad se pruži prilika.

Tako su se zabavljali na Jagusinoj svadbi s Borynom!

Sati su prolazili za satima i gubili se neprimijećeni u vrevi, u vriski, u bučnoj radosti, u plesnoj omamljenosti, te nisu ni zapazili, kako se na istoku već čistilo, kako je svitanje pred zoru polagano naviralo i obijelilo noć. Zvijezde poblijediše, mjesec je zašao, a od šumske se strane digao vjetar i protegao se kao da rastjeruje prorijeđeni mrak; na prozore je virilo čupavo pogrbljeno drveće i sve niže su se spuštale injem pokrivene pospane krošnje, a kuća je još sveudilj pjevala i plesala!

Kao da su se livade i žetvena polja i rascvateni voćnjaci skupili na slavu i poneseni vjetrinom zajedno pošli u dugačkoj, vrtoglavoj, ognjenoj povorci!

Širom otvoriše vrata, otvoriše prozore, a kuća je tutnjila od vreve, buktala sjajem, drhtala, tresla se, škripala, stenjala i sve jače brujala, te se već činilo, kao da drveće i ljudi, zemlja i zvijezde i ti plotovi i ta stara kuća, kao da se sve to spopalo za ramena, smotalo se u klupko, splelo i pijano, obnevidjelo, ni na što ne misleći, mahnito teturalo od zida do zida, iz sobe u trijem, iz trijema na put proteklo, s puta na prostrana polja, u šume, u cijeli svijet pošlo u plesnom vrtlogu, valjalo se, kotrljalo i iščezavalo u neprekinutom, treptavom lancu u svitanju zore.

Muzika ih je to vodila, svirka ona, pjesmice one . . .

. . . Basi su brundali po taktu i brujali kao bumbari, a flauta je pratila i veselo fićukala, cvrkutala, šalila se s bubnjem, koji je veselo skakutao, praporcima vrisku dizao, rugao se i tresao se kao židovska brada na vjetru, a gusle su vodile, išle naprijed kao najbolja plesačica, pjevale s prvine snažno i uznosito, kao da iskušavaju glas, a onda bi povele široko, pronicavo, tužno, kao da na raskršćima cvili plač siročadi, dok ne bi zakrenule i provalile napjevom kratkim, drhtavim, oštrim, kao da je sto parova tresnulo peticama i sto momaka iz punih prsiju uzviknulo, da se dah zaustavljao, srsi prešli preko kože i odmah bi stale da se obrću, da pjevuckaju, za se vrte, prebiru, preskakuju i smiju se i vesele, da toplota uđe u srce i radost udari u glavu kao rakija . . . onda su opet pjevale otegnutim, tužnim i plačljivim glasom, kao da ga je rosa orosila, glasom onim našim, dragim, srdačnim, pijanim od velike snage i ljubavi, i vodile su se u ples oštar, mahnit, mazovjecki.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Zora je bivala sve vidnija, svijetla su blijedila i sobu je zalio prljavi, mutni mrak, a oni su se još zabavljali od

sveg srca, a kome je bilo malo čašćenja, slao je u krčmu po rakiju, tražio društvo i pio do besvijesti.

Tko je otišao, otišao je, tko se umorio, odmarao se, a tko se opio, spavao je na klupi kraj kuće ili u trijemu; drugi pak, slabiji na nogama, legoše kraj plota ili gdje su baš pali, a ostali su plesali dok su se mogli na nogama održati . . .

A oni, što su bili trezniji, skupiše se uz vrata i udarajući po taktu o pod, zapjevaše:

Vrijeme je, posvatovci, kući poć!
Dalekim hodom,
Šumom i vodom
Treba nam proć!

Vrijeme je, posvatovci, kući poć!
Da se opet zabavljamo,
Svratit ćemo sutra amo,
Na čast ćemo doć!

Ali nitko ih nije slušao!

———

XII

Tek pred zoru potrčao je Witek, umoran od zabave i gonjen od Jagustynke.

Selo je još spavalo na dnu mraka, što se nisko prostr'o nad zemljom debelim valom, koji se proređivao; jezero je mrtvo ležalo, pritisnuto mračnim šipražjem uz obalu i tako zadubeno u tmini, da se jedva prema sredini izvlačilo iz noći i treptalo odrazom kao oko, koje je prevučeno mrenom.

Dobrano je zahladilo, hladan je vjetar pirio, a oštar je zrak dražio nosnice i suzdržavao dah, zemlja je tutnjila pod nogama, smrznute su se kaljuže sivo odražavale na putu kao razbito i nahukano staklo, a svijet je polagano postajao sve bjelji od svitanja, ronio je iz mraka pun inja, mutan od promrzle tišine, samo su gdjegdje lajali psi pospano, mlin je u daljini klepetao, a svatovska je vreva dopirala iz kuće i širila se u šir, dokle se može dobro hitnuti kamenom.

U Boryninoj je sobi još treptalo malo svijetlo kao ivanjska krijesnica, kad je Witek zavirio na prozor; stari je Rok sjedio kraj stola i iz knjige pjevuckao nabožne pjesme.

Dječak se tiho odšuljao do štaglja i stao da napipava zasun, kad odjednom odskoči zavrisnuvši, jer mu se nekakav pas bacio na prsa cvileći.

— Łapa! Łapa! Vratio si se dakle, psetance, vratio si se, jadniče! — klicao je raspoznavši psa i sjedne na prag sav radostan. — Gladan si, siromašak, zar ne?

Nađe pod pazuhom kobasicu, koju je bio spremio na svadbi i guraše mu u gubicu, ali Łapa nije primao jela, nego je samo lajao, bacao mu se na prsa i cvilio od radosti.

— Izgladnili su te, jadniče, i protjerali su te u svijet! — prošapće otvarajući vrata od štaglja, i kako je stajao, tako se srušio na dasku. — Sad ću već ja tebe braniti i starati se za tebe... —mrmljao je zakapajući se u slamu, a pas legne do njega, zareži malko i stade ga lizati po licu.

Brzo obojica usnuše.

A iz staje, što je kraj njih bila, dozivao je Kuba slabim, bolesnim glasom, dozivao je dugo, no Witek je spavao tvrdo kao kamen, tek Łapa, prepoznavši glas, poče da štekće i da ga povlači za surku, dok se nije probudio.

— Što je? — mrmljao je kroz san.

— Vode! Tako me spopala vrućina... vode!

Premda je bio zlovoljan i san ga morio, odnese mu puno vedro i podmetne mu da pije.

— Tako sam bolestan, da jedva dišem... što to reži?

— Łapa! Vratilo se pseto od Antekovih!

— Łapa! — prošapće i stade u mraku pipajući tražiti pasju glavu, a Łapa je skakutao, lajao i penjao se na dasku.

— Witek, prostri konjima sijena, jer zubima udaraju o prazan valov, a ja ne mogu da se ganem. Plešu li još? — zapita malo kasnije, kad je dječak svalio sa sjenika sjeno i nabacao ga za lojtre.

— Valjada će u podne prestati, a neki su se tako opili, da sve po putu leže.

— Uživaju gazde, uživaju — uzdahne teško.

— Jesu li bili mlinarovi?

— Bili su, ali brzo su otišli.

— Mnogo svijeta?

— Tko bi ih pobrojao? ... sve se guralo u kući.

— Jesu li obilno pogostili?

— Kao u kakvom dvoru. Meso su u zdjelama raznosili, a koliko su polokali rakije, pa piva, pa medovine! Samih kobasica bila su tri velika korita.

— Kad će dovesti mladu?

— Danas predveče.

— Naužit će se još, proveselit će se ... Isuse moj, mislio sam, da ću i ja koju kost oglabati i najesti se barem jedamput do sita, a ja samo lezi, uzdiši i prisluškuj, kako se drugi zabavljaju.

Witek ode da spava.

— Barem da mi je oči napasti ... barem ...

Zašuti umoran, žvakao je u sebi tugu, a neko tiho, bojažljivo naricanje, kao da su to smalaksale ptice, ridalo mu je u prsima i bolno pijukalo.

— Nek im posluži zdravlju, neka bar oni žive ... — pomisli Kuba gladeći pasju glavu.

Groznica ga je sve većma omamljivala, pa kao da će ju otjerati stade šaptati molitvu i odano se predavao milosrđu Gospodina Isusa na njegovu volju, ali je zaboravio riječi, u san se na časove zanosio, a šaptanje puno molbe i suza kidalo se i prosipalo kao crvena zrna čisla, htio ih je zgrnuti, tako su se kotrljala po kožuhu; ali ipak je na sve zaboravio i zaspao ...

Na mahove se budio, kružio praznim pogledom, a kako nije ništa raspoznao, opet je padao, letio u mrtvi, mrtvački mrak.

Opet je jaukao i tako vikao kroz san, da su se konji brekćući trzali na lancima. Sabrao bi se malo i podigao glavu.

— Isuse, da mi je samo dan dočekati! — stenjao je bojažljivo i očima letio kroz prozorčić, u svijet, za danom; tražio je sunce na nebu sivom, stisnutom, isprobadanom zvijezdama, što su blijedile ...

Ali dan je još bio daleko.

Staja je bila uronjena u mutnu prašinu svitanja, tek su se stale isticati konture konjâ, a jasle pod prozorčićima nazirale su se kao rebra ...

Nije više usnuo, jer su ga spopale nove boli, uvlačile se u noge kao čvorasti štapovi i tako su kidale, tako vrtjele, tako pekle, kao da je netko rane živom žeravicom zasipao, te je naglo poskočio, stao iz sve snage vikati, dok se nije probudio Witek i dotrčao.

— Umrijet ću, umrijet ću! Tako me boli, tako u meni bolest raste i guši me ... Witek, potrči po Ambrozija ... o, Isuse, ili zovni Jagustynku ... možda će mi pomoći, jer ne mogu dulje da izdržim ... posljednji mi se čas približuje ... posljednji čas ... — udari u strašan plač, zarije lice u slamu i jecaše bolno i prestrašeno.

Witek, ma kako bio pospan, potrči na pir.

Još su plesali iz sve snage, ali Ambrozije je bio pijan po svom običaju, stajao je na putu pred kućom, teturao od jezera do plota i pjevao.

Zalud ga je Witek molio i za rukav vukao, starac kao da nije ništa čuo ni znao, što se s njim zbiva, samo je teturao i ustrajno pjevao jednu te istu pjesmu.

Witek potrči k Jagustynki, jer je i ona bila vračara za bolesti, ali stara je s kumama sjedila u komori i tako su tamo pile krupnik, tako su se častile pivom, brbljale i pjevale, da se nije moglo ni pomisliti, da bi se ona krenula. Cvilio je jedamput i dvaput, da pođe Kubi, dok ga napokon nije izbacila na vrata i malko šakom dometnula za sretan put; plačući je potrčao u staju, i to je sve, što je izradio.

A jer je Kuba taj čas bio opet usnuo, zakopao se Witek u slamu, pokrio se krpama preko glave i zaspao.

Dobrano iza zajutarka probudila ga je rika gladnih i nepomuženih krava i psovanje Jagustynkino, koja je zaspala kao i drugi, pa je sada vikom htjela da to naknadi u gospodarskim poslovima.

Tek kad je posvršavala neke poslove, prigleda, kako je Kubi.

— Pomozite, savjetujte — zamoli on tiho.

— Oženi se s mladom, pa ćeš se odmah izliječiti! — poče ona veselo, ali čim je pogledala u njegovo plavo i natečeno lice, brzo se uozbiljila. — Potrebniji ti je pop nego doktor! Što ti ja mogu pomoći, što? Da obajem, da okadim, zar bi to pomoglo? ... čini mi se, da si na smrt bolestan, sasvim na smrt ...

— Hoću li umrijeti?

— U božjoj je to ruci, ali čini mi se, da ne ćeš izmaknuti Kosturinim šapama.

— Umrijet ću, kažete? ...

— Da pošaljemo po velečasnoga, a?

— Velečasnoga! — usklikne on začuđen. — Velečasnoga dovesti ovamo, u staju, k meni? ... Što vam je palo na pamet?

— Pa što, zar je od šećera, da se rastopi u toj konjskoj balegi? Pop je zato tu, da pođe kad ga kuda pozovu k bolesniku.

— Isuse! Zar da se usudim, da on k meni, u taj gnoj? ...

— Glup si kao ovan! — Slegne ramenima i ode.

— Ti si glupa i ne znaš, što govoriš ... promrmlja on vrlo ogorčen, teško padne na ležaj i dugo je još razmišljavao. — Palo babi na pamet ... eh, dragi velečasni po sobama hoda ... knjige čita ... s Gospodinom Bogom razgovara ... i njega da k meni pozovu? ... te žene samo melju jezičinama ... baš je luda ...

I tako je ostao sam samcat, jer kao da su na njega zaboravili.

Witek bi kadšto prigledao, da konjima naspe obroka, da ih napoji, a i njemu je dodavao vode i odmah bi se izgubio, poletio bi u svatove, koji se opet počeše sakupljati kod Dominikove, da odvedu mladu, a kadšto bi dotrčala Józka, dala mu komadić pogače, brbljala, klepetala, napunila staju vriskom, da su kokoši od straha zakokodakale i žurno bi otrčala.

Da, imala je i radšta da se požuri, jer su se tamo zabavljali sve u šesnaest, muzika je brujala kroz zidove, dopiralo je veselo podcikivanje i pjevanje.

A Kuba je ležao tiho, jer nekako su ga ređe spopadale boli, pa je samo napeto slušao i razabirao, kako se oni tamo zabavljaju, razgovarao se s Łapom, koji ga nije ni na čas ostavljao, i zajedno su pojeli Józinu pogaču; ili bi cmoknuo na konje i govorio s njima, a oni su radosno rzali i otkretali od jasala glave, a ždrebica se otrgla od ulara; došla do daske da se poigra i da vlažne i tople nozdrve pritisne uz njegovo lice.

— Omršavila si, jadnice, omršavila! — Nježno ju je milovao i ljubio po raširenim nozdrvama. — Ne boj se, brzo ću ja ozdraviti, zaoblit ću ti bokove, pa makar bilo i čistom zobi...

Odmah zašuti i zagleda se bez misli u pocrnjele čvore, iz kojih su na zidove kapali traci smole kao krvave i stisnute suze...

Sunčan i bljedunjavi dan zavirio je kroz pukotine tihim očima, a kroz širom otvorena vrata udarao je širok potok blještave svjetlosti, treptave, kao zlatna paučina po strnjacima, u kojoj su lijetale muhe pospanim, nemoćnim zujanjem.

Sati su prolazili za satima i vukli se polagano kao prosjaci slijepi i bogalji, kad idu po oštrom pijesku s naporom, a tako tiho, kao kad pada kamen u dubinu i leti, nestaje, gine, da ga ni oči čovjekove ne mogu da stignu.

Samo kadšto bi cvrkutavi vrapci u živahnom jatu naletjeli u staju i drsko se oborili na jasle...

— Kako su samo domišljati ti gadovi! — prošapće. — Takvoj ptici dao je Gospodin Isus pamet, da zna, gdje će naći hranu. Mir, Łapa, neka se najedu i pomognu, siroti, jer i njima će prispjeti zima. — Ušutkavao ga, jer je pas skočio da protjera provalnike.

Svinje su počele cviliti u dvorištu i češati se o uglove, da se staja zatresla, a onda su stali gurati na vrata dugačke, zablaćene vratove i roktati.

— Istjeraj ih, Łapa. Prosjaci, svega im je uvijek premalo!

Iza njih se stadoše rakoljiti kokoši pred pragom, a veliki je crveni kokot oprezno zavirivao, uzmicao, lupao krilima i kukurikao, dok nije drsko preskočio preko praga do saćurice pune obroka, a za njim ostale kokoši, no nisu još dospjele da se najedu, jer su odmah stigle razgegane

guske u jatu, sikćući su treptali crveni kljunovi na pragu i micali se bijeli, ispruženi vratovi.

— Istjeraj, psiću, istjeraj! Svađaju se, gadovi, kao kakve babe!

I odmah se začuje vriska, piska, lomatanje krilâ i perje poleti kao iz rasporene perine, jer je Łapa priuštio sebi tu radost i vratio se zadisan, s isplaženim jezikom i veselo cvilio.

— Mir, Łapa, no!

Od kuće su dopirali srditi glasovi Jagustynkini, trčanje i škripa pokućtva, što su ga prenosili iz sobe u sobu.

— Spremaju se da dovedu mladu!

Putem bi se kadgod tkogod provezao, ali rijetko kada, a baš su sada škripeći prolazila nekakva kola; Kuba je točno raspoznao.

— Kłębova kola, s jednim konjem i s lojtrama, zacijelo idu u šumu po stelju. Da, osovina je u sredini izlizana i zato se glavina češe i škripi.

S puta su se neprestano čuli koračaji, razgovori, glasovi su dopirali i drhtali da su se jedva čuli, jedva se zvuk načuo, ali on ih je odmah uhvatio i raspoznao.

— Stari Pietras ide u krčmu — promrmlja. — Walentova se dere... zacijelo su nečije guske prešle na njenu stranu... Vrag, a ne baba! Kozłova, čini mi se... jest... trči i viče... da, ona je!... Pietrek Rafalov... govori, skot, kao da valjuške ima u gubici... popova kobila ide po vodu, da... staje... zakreće točkovima... još će jednom sebi noge polomiti...

I tako je pomalo raspoznavao sve i mislima je i gledanjem preko osjećaja obilazio selom, brinuo se, starao se, uznemirivao se i živio životom cijeloga sela, da je jedva primijetio, kako je dan polako prolazio; zidovi se ugasnuše, vrata poblijediše i staja se počela mračiti.

Pred veče je još došao Ambrozije, nije se bio još sasvim rastrijeznio, jer je još teturao, a govorio je tako brzo, da se teško moglo razabrati.

— Vele, da si nogu uganuo.

— Pogledajte i pomozite.

Šuteći on razmota okrvaljene krpe, koje su se osušile i tako se prilijepile uz nogu, da je Kuba počeo da viče iza glasa.

— Djevica kod poroda ne dere se tako! — promrmlja Ambrozije podrugljivo.

— Kad boli! Ne čupajte! Isuse! — gotovo je urlikao.

— Lijepo su te udesili! Je li ti pas odrizao list na nozi, što li je to? — poviče začuđen, jer list je bio sav raskidan, gnojan, a noga natečena kao kanta.

— To me je... samo nikom ne kazujte... lugar me je nastrijelio... samo...

— Da, istina je... sačma je pod kožom kao mak... a je li izdaleka opalio? Ho, ho! noga, čini mi se, nije više ni za što... kosti samo škripe... Zašto me nisi odmah pozvao?

— Bojao sam se... ako se dozna, pošao sam na zečeve... ustrijelio sam... i bio sam već u polju... a uto onaj opali na mene...

— Nedavno je lugar kazivao u krčmi, da im netko štetu čini...

— Eh... štetu... kao da su zečevi nečiji... skot... vrebao je iz zasjede na mene... bio sam već u polju, a on opali iz obadvije cijevi... da ga vrag... samo ništa ne kazujte... jer bi me pozvali na sud... poljari... i sačmu bi i pušku bi mi oduzeli... a puška nije moja... Mislio sam, da će samo od sebe proći... pomozite, jer to tako trga, tako boli...

— Takav si dakle ti majstor! Mislio bi čovjek mrtvo puhalo, a on dijeli zečeve s vlastelinom... He... ali nogom ćeš platiti tu kompaniju...

Pogleda još jedamput i vrlo se zabrine.

— Prekasno, o, previše je prekasno!

— Pomozite, pomozite — jaukaše Kuba preplašeno.

Ambrozije ne odgovori ništa, nego samo zasuče rukave, izvadi oštru kebu, čvrsto stisne nogu i stade vaditi sačmu i istiskivati gnoj.

Kuba je sprva rikao kao zvijer kad ju kolju, dok mu nije usta začepio kožuhom, pa se umirio, jer se onesvijestio od boli. Očistio mu je nogu, namazao nekom mašću, previo novim krpama i onda ga dozvao k svijesti.

— U bolnicu moraš ići... — promrmlja tiho.

— U bolnicu?... — Još je bio izvan sebe.

— Ako ti odsijeku nogu, možda ćeš još i ozdraviti.

— Nogu?...

— Da, nije ni za što, pokvarena je, sva je pocrnila.

— Da odsijeku? — zapita Kuba ne shvaćajući.

— U koljenu. Ne boj se, mene je kugla pogodila baš kraj stražnjice, pa sam živ.

— Ako odsijeku bolesni dio, pa ću ozdraviti?...

— Kao da je tko rukom odnio... ali u bolnicu treba odmah da ideš...

— Ne, bojim se, ne... u bolnicu...

— Ludo!...

— Tamo žive ljude sijeku.. tamo... Odrežite vi... štogod zatražite, platit ću, odrežite... u bolnicu ne ću, volim ovdje da krepam...

— Pa i krepat ćeš... samo ti doktor može odrezati. Idem odmah k seoskom knezu, da ti sutra dadu podvoz i da te odvezu u grad.

— Zalud idete, jer ja u bolnicu ne ću... — reče Kuba tvrdo.

— Eh, baš će te oni pitati, luđače!

— Odrezati i odmah ću ozdraviti... — ponavljaše Kuba tiho, kad je Ambrozije izišao.

Noga ga je prestala boljeti nakon prevoja, samo se ukočila sve do slabina, a u čitavom je boku osjećao kao da mile mravi, ali nije se na to osvrtao, jer se bio duboko zamislio.

— Ozdravio bih! Mora da je tako, jer ni Ambrozije nema čitavu nogu... hoda na štaki... kaže, kao da si rukom odnio... Ali Boryna bi me otjerao... da, kakav je to sluga bez noge... ni za plug, ni za kakav posao. Što bih ja počeo? Da goveda pasem ili da odem u prosjake... u široki svijet, nekuda kraj crkve?... ili kao stara cokula na smetište... da krepam kraj plota. Isuse milosrdni! Isuse! — Odjednom je bistro i jasno shvatio i digne se od slijepoga straha. — Isuse! Isuse! — ponavljao je grozničavo, sav drščući izvan sebe.

Udari u duboki, bolni plač, uz krik nemoći, koja se survala u ponor bez spasenja.

Dugo je zavijao i trzao se u muci, ali kroz te suze i očaj stadoše se razvijati neke odluke, promišljanje, polako se umirio, stišavao i tako se zadubao u sebe, da nije ništa više čuo; kao kroz san da je čuo neku svirku, pjevanje, podcikivanje u blizini.

U to isto doba preselila se svadba u Boryninu kuću.

Jagusiu su selili k mužu.

Malo prije odveli su krupnu kravu i prevezli škrinju, perine i različito pokućtvo, što ih je za miraz dobila.

A sada, možda jedan očenaš iza zalaza sunca, kad se smračilo i svijet se prevukao maglama, jer je bilo pred mijenu, krenuše od Dominikove.

Muzika je išla sprijeda i živahno svirala, a za njom je Jagusiu, odjevenu još kao na svadbi, vodila majka s braćom i kumovima, a tek iza njih, kako je tko ugrabio mjesto, stisnuše se posvatovci.

Išli su polagano duž jezera, koje je pocrnilo i gasilo se prigušeno mrakom, kroz sve gušće magle, u mračnoj tišini, potmuloj i slijepoj još, te je tapat i svirka odjekivala kratko i tutnjala kao ispod vode.

Omladina je kadšto zapjevala, po koja bi kuma povela, po koji momak vrisnuo: »da dana«, ali smjesta zamuknuše, jer još nije bilo one radosti i vlažna je hladnoća prodirala do kostiju.

Tek kad su se svratili kroz Boryninu ljesu, djeveruše zapjevaše:

Zaplakala mlada djeva,
Kad su je vjenčali;
Četir svijeće zapališe,
U orgulje zasviraše.
Misliš, vijek će tako biti?...
Jučer malo, danas malo...
Kroz sav život suze liti...
Da dana, kroz sav život suze liti!

Na hodniku pred pragom već je čekao Boryna, momci i Józka.

Dominikova je sprijeda nosila u zavežljaju komad kruha, prstovet soli, ugljen, vosak od mrtvačke svijeće i struk klasja posvećenog na Veliku Gospojinu, a kad je i Jaguš prekoračila prag, kume stadoše za njom bacati izvučene niti i vlasi, da nečastivi nema pristupa i da joj sve uspije.

U isti su se mah pozdravljali, cjelivali, željeli mladencima sreću, zdravlje i što im Gospodin Bog da, zatim uđoše u sobu i smjesta zapremiše sve klupe i kutove.

Svirači su udešavajući glazbala tiho svirali, da ne smetaju časti, koju je priredio Boryna.

Obilazio je on s punim vrčem od kuma do kuma, nudio, silio, grlio i nazdravljao svakomu, kovač mu je pomagao s druge strane, a Magda i Józka raznosile su na tanjurima pogaču s medom i sirom nadjevenu, što ju je ona naumice ispekla za dan kad se dovodi Jaguś, da se umili ocu.

Ali zabava se nije razmahala, premda nitko nije pod ovratnik lijevao niti se itko čašicama otimao, šta više, pili su s tekom, samo što nekako nije htjelo da dođe svatovsko raspoloženje, nije moglo da uskipi, jedva je malo uzavrelo kao voda na slaboj vatri; sjedili su mlitavo, kretali se teško, pod silu, malo su govorili i to tiho, a po tkogod od starijih potajno je zijevao, protezao se i čeznutljivo mislio, kako bi se što prije na slamnjači ispružio.

Ženske pak, premda to sjeme najviše galami i zabavu stvara, razvališe se po klupama, uvukoše se u kutove i slabo su naklapale.

Jagusia se u muževoj komori odmah preobukla u obično ruho, ali ipak svečano, i izašla da časti i da dvori, ali majka joj nije dopustila da išta takne.

— Pira se naužij, kćerko! Naradit ćeš se, još, namučiti! — šaptala je i svaki ju je čas pritiskala na prsa i plačući grlila, da se mnogi začudio, jer se nije udavala u tuđinu, niti u drugo selo, niti u sirotinju.

Podsmijevali su se tolikoj nježnosti materinoj i jezike su oštrili podrugivanjem, jer su im se sad baš otvorile oči, kad je dovedena Jaguś, kad je već kao gazdarica ušla u muževu kuću, na toliko zemlje i svakojakog dobra,

mnogoj majci kćerî udavačâ popela se zavist do grla, a i djevojkama je bilo nekako strano i tjeskobno.

Pođoše na drugu stranu, gdje su prije stanovali Antekovi, tamo je Evka s Jagustynkom pripremala večeru, da je sve buktilo na banku, a Witek je jedva smogao da nanese dosta drva i da naslaže pod goleme lonce.

I po cjeloj su se kući porazilazili i zavirivali su zavidnim očima u svaku pukotinu.

Kako da ne zavide takvom udesu? . . .

Već je i sama kuća najbolja u selu, velika, vidna, visoka, sobe kao u kakvom dvoru, okrečene, s podom, čiste! A koliko pokućtva, svakovrsnog suđa, samo slikâ nekih dvadeset i sve su pod staklom! A onda još obori, staje, štagalj, suša! A koliko tek blaga? Pet kravskih repova, ne računajući bika, koji odbacuje priličan profit! Tri konja; a gdje je još zemlja, gdje guske, svinje! . . .

Tužno su uzdisale i svaki čas bi po koja tiho šapnula:

— Bože moj, da Gospodin Isus daje takvima, koji to nisu zavrijedili!

— Znali su oni sebi pomoći, znali su!

— Da, uvijek dobiva onaj, koji ususret naiđe.

— A zašto nije vaša Ulisia naišla?

— Jer se Boga boji i u poštenju živi.

— I druge isto tako.

— Drugoj kojoj svijet ne oprašta, nek ju samo jedan jedini put sretnu po noći s kojim momkom, već ju svi raznesu po jezicima.

— Ovakva ima sreće . . .

— Jer nema stida.

— Hodite — poviče Andrija. — Muzika svira, a u sobi nijedne suknje, nemamo s kim da poigramo!

— Gle, zaželio se, a hoće li ti dopustiti majka?

— Samo pazi da hlače ne izgubiš i da ogledalo ne pokažeš, kad se toliko otimaš.

— I nemoj da gaziš ljude oko sebe!

— Idi u par s Walentovom, bit će dva strašila.

Andrija samo opsuje, uhvati prvu s kraja i povede ju ne slušajući, što je za njim brujalo.

U sobi su već plesali, još polako i kao nekako nevoljko; samo je Nastka Gołębianka oštro plesala sa Šimekom Paczesiom. Unaprijed su se dogovorili, pa čim je glazba zasvirala, stisnuše se čvrsto i plesali su neumorno i dugo; za odmor su se obuhvatili oko pasa i nosili se sobom, da su ih srsi privlačili jedno drugome, ili su veselo razgovarali, glasno se smijali i bedrom uz bedro hodali, te je Dominikova uznemireno pogledavala u sina.

Ali tek kad je stigao knez, koji je bio zakasnio, jer je morao regrute otpremiti u kotar, oživješe ljudi, jer čim je ušao, čim je gucnuo jedamput i dvaput, stao je da raspravlja s gazdama i da ismjehuje »mladence«.

— Mladoženja je kao zid, a mlada kao crveno sukno...

— Sutra to recite...

— Iskusni ste vi, Maćeju, niste vi dan protratili.

— Nije valjada gusak, da pred očima sviju!

— Ne bih se ni za polčetvrtak okladio! Baci samo kamenčić u grmlje, pa će uvijek isprhnuti kakva ptičica, knez vam to veli!

Prasnuše u smijeh, a Jagna pobježe na drugu stranu.

A žene su klepetale, što im je slina donijela na jezik.

Smjesta se digla vreva i radost je zaokupila dušu, knez je pomogao dobrano, a i rakija je učinila svoje. Boryna nije žalio i puštao je bocu da često obreda unaokolo; a i ples je postao življi i gušći, već su počeli da

pjevaju, da lupaju nogama i da se u sve većem krugu po sobi vrte.

A uto se već pojavio i Ambrozije, pridružio se odmah, gotovo s praga, i lakomim je očima pratio bocu.

— Vama se samo onamo glava okreće, gdje čašice zveče! — dobaci knez.

— Zvekeću one; a tko žednoga napoji, zaslugu stiče! — odgovori on ozbiljno.

— Evo ti vode, mješino.

— Što godi živinčetu, škodi čovjeku! Vele: »koga voda spasi, toga spasi, a rakija svakoga na noge digne«.

— Gucnite dakle rakije, kad ste takav mudrijaš.

— Pijte prije vi, kneže! Jer vele: »krštenje primi vodom, pir zalijevaj vudkom, a smrt suzama«.

— Dobro kažu, pijte drugu...

— Ne ću se ugnuti ni trećoj! Uvijek pijem jednu za prvu ženu, a dvije za drugu.

— Zašto to?

— Jer je na vrijeme umrla, da potražim treću.

— O ženi on sanja, a već mu sumrak oči gasi...

— Još bih ja i u mraku štapom napipao, gdje su babje slabine.

Soba prasne u smijeh.

— S Jagustynkom ćemo vas spariti! — viknuše žene.

— Rakiju voli, a i jezičava je isto tako — dodadoše druge.

— Vele: »radin čovjek, žena lajavica, njihova je svijeta polovica«.

Knez sjedne do njega, a drugi kraj njih, gdje je tko mogao mjesta da uhvati na klupi, a jer je mjesta ponestalo, stajali su i stisnuli se u gomilu, gotovo pola sobe zapremiše ne obzirući se na plesače.

I smjesta je zaredalo podrugivanje, svakojake dosjetke, pričice, vesele zgode, šale, da se soba sve tresla od smijeha, a ponajviše je Ambrozije pričao, izmišljavao gad koješta, lagao u oči, ali tako spretno i veselo, da su se valjali od smijeha; a od ženskih Wachnikova nije nikomu dala da dođe do riječi, njena je bila prva, a knez je samo basirao, koliko mu je dopuštao obzir na njegovo dostojanstvo.

Muzika je veselo zasvirala, omladina živo plesala, podcikivala i peticama žestoko lupala, i tako su se zajedno i veselo zabavljali, da su na božji svijet zaboravili, dok netko nije ugledao u trijemu Jankiela. Dovukoše ga odmah u sobu. Židov skine kapu, klanjao se i sve je ljubezno pozdravljao ne osvrćući se na to, što su mu pogrde padale oko ušiju kao kamenje.

— Riđokosi! Nekršteni! kobilin sin!

— Mir! Ponudite ga čim, rakije mu dajte! — poviče knez.

— Prolazio sam putem, pa sam htio da vidim, kako se gazde zabavljaju. Bog vam platio, gospodine kneže, gucnut ću vudke, zašto ne bih ispio u zdravlje mladenaca?

Boryna iznese bocu i ponudi. Jankiel obriše čašicu surkom, pokrije glavu i ispije, a i drugu smjesti.

— Ostanite, Jankiel, ne ćete se okužiti! Hej! muzikanti, zasvirajte židovsku! neka Jankiel zapleše! — vikali su smijući se.

— Mogu i zaplesati, to nije grijeh!

Ali prije nego što su svirači razumjeli povike, Jankiel se tiho odšuljao u trijem, izgubio se u dvorištu i pošao da od Kube uzme pušku.

Nisu ni primijetili, da je izišao, jer Ambrozije nije prestao sa svojim izmišljotinama, a Wachnikova ga je pratila kao bas i tako im je proteklo vrijeme sve do

večere; muzika je već prestala, stolove su ponamještali i zdjele su štropotale, a oni su se neprestano podsmijevali.

Zalud je Boryna zvao k stolu, nitko nije to ni čuo. Onda Jaguś nekoliko puta ponovi, da posjedaju, a knez ju privuče u gomilu, posadi ju kraj sebe držeći je za ruku.

Tek je Jasiek s nadimkom Prevratnik kriknuo u sav glas:

— K zdjelama hajdete, ljudi, jer će se ohladiti.

— Mir, glupane, naći će se i za tebe zdjela da ju poližeš!

— Ambrozije samo laže da se sve puši i misli, da mu itko vjeruje...

— Jasiek, kad ti dadu po gubici, uzmi, jer je to tvoje, ali mene ne diraj, jer ne ćeš izaći na kraj.

— Da se omjerimo! — odvrati momak, jer je bio glupav pa nije razumio, što mu je onaj rekao.

— Vol će isto tako izaći na kraj, a možda i bolje.

— Ambrozije nosi nešto iza popa, pa misli, da je samo on mudar.

— Pusti tele u crkvu, ono će samo dignuti rep! Ludo! — promrmlja uvrijeđen, jer je Jasiekova mati pokušavala da obrani sina. I prvi pođe k stolovima, a za njim stadoše drugi da zapremaju mjesta, žurno, jer su kuharice unosile zdjele, što su se pušile, i miris se po sobi raširio.

Sjedoše po redu, tko je stariji, kako i priliči kad se dovede mlada, s Dominikovom i njenim sinovima u sredini; djeveruše i djeveri sjedoše zajedno, jedni uz druge, a Boryna i Jagusia ostadoše stojeći, da podvore i da na sve pripaze.

Nastade tišina, samo su iza prozora vrištala djeca i natezala se, a Łapa je štekćući trčao oko kuće i nasrtao u trijem. Narod je pak u tišini i dostojanstveno svladavao

jelo i spremno zabadao u pune zdjele, te su samo žlice grebale o rubove i staklo je zveketalo kružeći unaokolo.

Jagusia je pak neprekidno nudila i gotovo svakom pojedinom primicala ili meso ili drugo što, silila ih, da se posluže, dobro joj je to pristajalo i tako je zgodno svakom laskavu riječ progovorila i tako je svima svojom krasotom omiljela, da ju je mnogi momak pratio čeznutljivim očima, a majka je sve rasla od milja, odlagala žlicu, samo da je se nagleda i naužije.

I Boryna je to vidio, jer kad bi pošla onamo, gdje su bile kuharice, poletio je za njom, stigao ju u trijemu, čvrsto zagrlio i žestoko izljubio.

— Domaćice moja draga! Baš kao gospođa iz dvora, tako se dostojanstveno vladaš i snalaziš!

— Pa zar nisam domaćica! Pođite samo u sobu, Gulbas i Šimun sjede nešto mrki i jedva da išta jedu. Nazdravite ih! . . .

Dakako, da je poslušao i učinio, što je ona htjela! A Jagusi je bilo čudnovato veselo u duši i radosno. Oćutila se domaćicom i ne makar kakvom. Gotovo da je bila gospođa i nadgledanje joj je nekako išlo od ruke, a s tim je u njoj raslo dostojanstvo i samosvijest puna snage i mira! Kretala se po sobama slobodno, nadgledavala sve točno i tako mudro udešavala, kao da je Bog zna od kada na svome gazdovala.

— Kakva je, stari će brzo razabrati, to je njegova stvar, ali čini mi se, da će od nje biti valjana domaćica — šapne Evka Jagustynki.

— Mudra je i Katica kad je puna čabrica! — odgovori ujedljivo. — Potrajat će to tako, dok joj stari ne omrzne i dok ne počne juriti za momcima . . .

— To ona ne će učiniti, osim ako Mateuš pođe u stranu, a on je valjada ne će ostaviti.

— Eh . . . ostavit će! prisilit će ga na to netko drugi, prisilit će ga . . .

— Boryna?

— Eh, Boryna! ima netko, tko je jači od obojice . . . ima . . . samo neka dospije vrijeme, pa ćete već vidjeti . . . — nasmiješi se ona lukavo. — Witek, otjeraj toga psa, jer laje i laje da čovjeka uši bole i rastjeraj tu dječurliju, još će okna porazbijati i raznijeti ljesu kraj kuće.

Witek skoči s batinom, pas umukne, začula se piska i trka dječurlije, što je vrišteći bježala; otjerao ih je čak na put i brzo se vratio, jer se na njega prosula tuča blata i kamenja.

— Witek! stani malo! — zovne Rok, koji je stajao kraj ugla na dvorištu, u sjeni. — Zovni Ambrozija, reci mu, da je prešna stvar, čekam na hodniku.

Tek za dobar očenaš stigne Ambrozije, vrlo zlovoljan, jer su ga prekinuli u jelu baš na najboljem mjestu, naime kod prasetine s graškom.

— Gori li crkva, što li?

— Ne vičite! Otiđite Kubi, jer čini mi se da umire.

— Neka krepa i neka ne smeta ljudima kod jela. Bio sam predveče kod njega i rekao sam gadu, da se spremi za bolnicu, nogu bi mu odrezali i smjesta bi ozdravio! . . .

— Vi ste mu to rekli? Sada razumijem, jer čini mi se, da je on sam sebi odrezao nogu . . .

— Isuse, Marijo! Kako, sam je sebi odrezao? . . .

— Hodite brže, da vidite. Pošao sam u hlijev da spavam i tek što sam stigao na dvorište, priskoči mi Łapa, lajao je, cvilio, zubima me za surku trzao i vukao, nisam mogao da shvatim, što hoće . . . a on je trčao naprijed, sjeo na prag staje i cvilio. Priđem ja, gledam, Kuba leži preko praga, a glava mu u staji! Pomislim u prvi kraj,

htio je izaći na zrak i onesvijestio se! Prenesem ga na dasku i zapalim svjetiljku, da potražim vode, a on sav u krvi, blijed kao zid, a iz noge krv struji. Brže hodite, dok nije izdahnuo...

Uđoše u staju, Ambrozije se žestoko lati da ga povrati k svijesti, Kuba je ležao nemoćan, pomalo je disao i hroptao kroz stisnute zube, pa je trebalo nožem rastaviti čeljusti, da mu se ulije malko vode u grlo.

Noga mu je bila presječena u koljenu, jedva se na koži držala i jako je krvarila.

Na pragu su se crvenile mrlje krvi i ležala je okrvavljena sjekira i brus za oštrenje, koji je uvijek stajao u podstrešu staje, a sada je bio kraj praga.

— Da, sam je sebi odsjekao. Bojao se bolnice, mislio je luđak, da će sam sebi pomoći, tvrdoglav čovjek, svoje glave! Isuse, da čovjek sam sebi nogu odreže! Nevjerojatno! Krvi mu je mnogo iscurilo.

Kuba načas otvori oči i pogleda dosta sabrano.

— Je li otpala? Udario sam dvaput, ali mi se smračilo pred očima... — prošapće.

— Boli li te to?

— Baš nimalo. Samo sam svu snagu izgubio, ali zdraviji sam!

Ležao je mirno, nije ni pisnuo, kad mu je Ambrozije namještao nogu, prao i stezao u krpe.

Rok je klečeći svijetlio svjetiljkom i molio se tako usrdno, da su mu se suze klizale po licu, a Kuba se samo radosno smiješio, nekako ljupko i nježno, kao djetešce, koje je napušteno u polju i koje prije no što shvati, da je bez majke, veseli se travama, što nad njim šušte, gleda gdje je sunce, prema ptičicama, što prolijeću, ispruža ručice i na svoj način govori sa svačim i veseli se, tako se i on sada osjećao; dobro mu je bilo, mirno i bez boli,

a pri duši tako lako i veselo, da nimalo nije mario za bolest, nego se tiho hvalisao... kako je sjekiru dobro naoštrio... nogu položio na prag... i tresnuo baš u čašicu... zabolilo ga, ali noga nije na prvi udarac popustila... pa je tresnuo i drugi put iz sve snage... i, gle, sada ga ništa ne boli, zacijelo je pomoglo... samo da ima više snage, ne bi on dulje tu trunuo na daski, nego bi pošao u svatove... zaplesao bi... i pojeo bi štogod, jer je gladan...

— Samo mirno lezi i ne miči se, jela ćeš dobiti brzo, reći ću Józi.

Rok ga pogladi po licu i izađe s Ambrozijem na dvorište.

— Do jutra će zadrijemati, zaspat će tiho kao ptičica, jer mu je sva krv iscurila.

— Trebalo bi dovesti popa dok je još pri sebi!

— Pop je otišao večeras u Wolu, k vlastelinovima.

— Poći ću po njega, odgađati se ne može!

— Do Wole je milja, noć je i kroz šumu ne ćete stići. — Tu su spremni konji onih, koji će poslije večere kući, uzmite ih i putujte.

Izvedoše konja na put i Rok sjedne.

— A ne zaboravite na Kubu, treba ga prigledati! — povikne krenuvši.

— Ne ću ga ostaviti samoga, ne ću zaboraviti.

Ali ipak je smjesta zaboravio, samo je toliko zapamtio, da je Józi spomenuo jelo za Kubu, vratio se k stolu, latio se od sveg srca boce i pio je tako svojski, da je ubrzo zaboravio na božji svijet.

Józka pak, djevojče dobra srca, što je god mogla natrpala je u zdjelicu, nalila dobar polčetvrtak vudke i odnijela rado.

— Kuba, zagrizite malko, naužijte se i vi svadbe.

— Bog ti platio! Kobasica, čini mi se, da se osjeća, jer miriši.

— Baš sam je za vas spekla, da okusite. — Pruži mu zdjelu u ruke, jer je u staji bio mrak. — Najprije ispijte vudku.

On ispije sve do dna.

— Sjedni malko, ovako nasamo mi je dosadno...

Stade da griska, mljaska, žvače, ali ništa nije mogao da proguta.

— Vesele li se, a?

— Tolika je svadba, toliko svijeta, da nikada u životu nisam vidjela više ljudi.

— Borynina je svadba, pa nije ni čudo! — šapne on ponosno.

— Da, a otac se tako veseli i samo za Jagusiom ide, samo za njom.

— Kako i ne bi, kad su u takvim svatovima, kod dvorska gospođa!

— Znate, a Šimek Dominikovin obilazi oko Nastke Gołębianke.

— Stara ne će dopustiti, kod Nastke sjedi deset usta na tri jutra.

— Zato ih ona rastjeruje gdje stigne i budno pazi.

— Je li knez tamo?

— Zabavlja druge i najviše brblja, a Ambrozije isto tako.

* — Kako i ne bi, kad su u takvim svatovima, kod takvoga gazde! A ne znaš li, kako je kod Antekovih? — zapita tiho.

— Znam, skoknula sam k njima predveče, djeci sam ponijela mesa, kolača, hljeba... Istjerao me iz kuće i bacio je za mnom što sam bila donijela... Jako se razljutio i tako je srdit, tako srdit... a kod njih je u kući

* isprovav.:
– kako i meši ... krosna je i lijepa kod dvorska gospođa

siromaštvo i plač... Hanka se samo svađa sa sestrom, kažu, da su se već i za kosu pograbile.

On ne odgovori na to, samo čvrsto obriše nos i nekako brže stane disati.

— Józia — reče malo poslije — kobila nešto stenje i još od večeras liježe, zacijelo će se oždrijebiti... valja pripaziti. Napoj nekakav prirediti. Kako samo stenje! Sirota, a ja joj ne mogu ni u čem pomoći... strašno sam slab... sasvim bez snage...

Umorio se i zašutio i kao da je zadrijemao.

Józka žurno ode.

— Na! na!... — zovne kobilu, kad se probudio.

Kobila zarže otegnuto i trgne se na ularu, da je lanac zazvečao.

— Barem jedamput ću se sit najesti! Dobit ćeš, Łapa, ti svoje, dobit ćeš, samo nemoj cviliti...

Živo se lati kobasice, ali nije mogao, nije mu nimalo prijala, rasla mu je u ustima.

— Isuse moj, toliko kobasice, toliko mesa... a ne mogu... baš nikako ne mogu.

Uzalud je kušao, oblizivao, njušio, nije mogao, ruka mu je nemoćno klonula, pa spremi pod slamu ne ispuštajući iz šake.

— Bože moj, toliko toga, kako nikada u životu nisam imao, a ne mogu.

Tuga mu stegne dušu i suze mu potekoše niz obraze, plakao je od sveg srca, ridao, kao ucviljeno dijete.

— Kasnije ću pojesti, samo dok se malo odmorim, onda ću se častiti — pomisli.

Ali ni kasnije nije mogao, padao je u san ne puštajući kobasicu iz ruke, a nije ni osjetio, kako mu ju je Łapa kradom griskao...

Odjednom se trgne, jer je nakon večere muzika u kući tako snažno grunula, da su zidovi staje zadrhtali, a preplašene su kokoške zakokodakale iz hlijevi.

Veselje se tamo razmahalo, smijeh, radost, zabava, svaki čas bi zemlja zatutnjila od trke, a djevojačka je piska prodirala zrak.

Kuba je spočetka prisluškivao, ali ubrzo je na sve zaboravio, san ga je spopadao i nosio u neku bučnu tminu, kao pod šumnu vodu... na dno nekih šuma, iznad kojih bijesni oluja.

A kad se svadbeno veselje još oštrije razvilo, vreva i treska petica, kojima su bijesno udarali, kao da se kuća na sve strane raspadala, Kuba bi se malko razbudio, izvirio bi dušom iz mraka, dignuo se iz nesjećanja, vraćao se iz strahovitih daljina i slušao.

A kadšto bi pokušao da jede, ili je šaptao tiho, nježno:

— Na, na, na!

Ali duša je već izlazila iz njega polako i digla se u široki svijet, kao kakva Isusova ptičica, kružila je još lutajući, još se nije mogla otrgnuti, pa je kadšto prionula uz svetu zemlju, da otpočine od umora, da priguši svoj sirotinjski plač u ljudskoj vrevi; obilazila je drage, išla među žive, tužno dozivala braću i molila pomoć od srdaca, digla se nad nekakva proljetna polja, nad prostrane ugare božje, nedohvatne, ispredene vječnom svjetlošću i vječnom radošću.

I letjela je sve više, dalje, dalje, čak onamo...

...Čak onamo, gdje se više nije čulo čovjekovo plakanje ni tužni škrgut ikoje duše...

...Onamo, gdje samo mirisni ljiljani odišu, gdje cvijetna polja mednom slatkoćom šume, gdje teku zvjezdane rijeke s bujno šarenim koritima, gdje je vječni dan.

...Onamo, gdje samo tiha molitva struji i gdje se mirisni dim neprestano povlači kao magle kakve, zvonca zveče i orgulje tiho sviraju i sveta se žrtva neprekidno podnosi i narod je bez grijeha, i anđeli, i sveci zajedno pjevaju slavu Gospodnju, u toj svetoj, besmrtnoj, božjoj crkvi! Gdje se duša čovjekova samo moli, i uzdiže, i plače od radosti i raduje se s Gospodinom na vijeke vijekova.

Onamo je hrlila umorna duša, željna počinka, Kubina duša.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

A kuća je neprestano plesala i veselila se od sveg srca, još radosnije nego jučer, jer je čast bila obilnija i većma su nudili domaćini. I plesali su do iznemoglosti.

Kipjeli su kao voda na jakoj vatri, a čim bi popustili malko, muzika bi zagrmila novom snagom, te su se kao njiva udarena vjetrom samo prigibali, u novom zamahu poletjeli, nogama udarali i s krikom kretali u nov ples, pjevajući, bučno, rpimice i vatreno.

Duše su im se posve rastopile od vrućine, krv im je kipila vrelo, razum ih napustio, srca se zanijela u plesu, svaki je živac drhtao prema taktu, svaka je kretnja bila ples, svaki uzvik pjesma, a sve su se oči žarile od veselja i radosti.

I tako je trajalo cijelu noć, sve do zore!

A dan se dizao teško i tiho, jutarnji sjaj je donio svijetu tmurne, neprozirne gomile oblaka, a pred izlazak sunca odjednom se smračilo i stmuštilo, počeo je padati snijeg. Lepršao je spočetka rijedak i vrtio se kao iglice na vjetrovitom danu, dok nije uspadao dobro.

Snijeg je sipao kao kroz gusto sito, padao ravno, okomito, jednolično, bez šuma, i pokrivao je krovove, drveće, plotove i cijelu zemlju kao pobijeljenim, sivkastim predivom ili kao pahuljicama perja.

Baš se i čast svršila, samo su još naveče trebali da se sastanu u krčmi na posljednju gozbu, na »popravak«, ali sada su se stali razilaziti kući.

Samo se djeveri s djeverušama i s glazbom na čelu skupiše pred hodnikom i zapjevaše u jedan glas posljednju pjesmicu:

Laku noć mladencima,
Laku noć!
Laku noć vam mi želimo,
Vama spremni da služimo.
Laku noć!

— — — — — — — — — — — — — —

A Kuba je istodobno prostirao svoju dušu pred svete nožice Gospodina Isusa.

Nekoliko napomena o narodnim običajima.

U ovom dijelu Reymontovih »Seljaka« prikazani su radovi, koji se obavljaju u jesen, običaji i obredi, koji se u to godišnje doba vrše, a najvažniji je od svih — svadba. Oranje, vađenje krumpira i kupusa, čišćenje kupusa, sajam, obredi dušnoga dana, pirovanje. Reymontovo djelo nije etnografska studija, niti je piscu stalo do toga, da tumači poljskom čitaocu poznate obrede. Za hrvatskog čitača ipak treba reći nekoliko riječi o svadbenim običajima i poljskim plesovima.

Prvo se šalje djevojci stariji seljak (ovdje orguljaš) ili baba, da ispita, mogu li se poslati snuboci. Taj je izaslanik swat ili dziewosłąb. Ako je odgovor povoljan, šalju se snuboci na snubljenje (zaloty ili poseliny). Snubok pita roditelje, nemaju li na prodaju kobilu ili junicu, a kad mu odgovore, da imaju, on vadi rakiju (wódku) i piju (ako mlâda »otpije«, znači da pristaje) i govore o mirazu. Sada slijede zmówiny ili zapoiny (kod nas zapojka), gdje se pozivaju rođaci i znanci (u »Jeseni« se to svršilo u Jankielovoj krčmi). To su zaruke, »zrękowiny«.

Uoči svadbe provodi se »dziewiczy wieczór« u kući mlâde. Cijelo se veče pletu vijenci i pjevaju različite pjesme. Na dan vjenčanja vrši se obred rasplitanja kose (rozpleciny). Mladu posade na naćve, svežu joj pletenicu, a razvezuju braća ili djeveri.

Vjenčanje je redovno u nedjelju, nakon trećega navještenja u crkvi. Obično mladoženja s pratnjom dolazi u kuću vjerenice, odakle polaze u crkvu nakon što se mlada oprostila s porodicom i primila blagoslov. U crkvu se polazi redovno na kolima (u ovom romanu pješke, jer je crkva blizu, ali ipak se pjeva pjesma o kolima: »Ej, idu, idu, kola se čuju . . .«). Poslije vjenčanja svadba je u kući mladinoj. Majka izlazi pred svatove s kruhom i solju, zatim se počinje svadbena gozba. Mladenci sjede na čelu stola, pod slikama, nasuprot vratima. Jelâ ima po propisu sedam ili deset. Svadba je nekoć trajala po nekoliko dana: kod mlade, kod mladoženje, kod kuma, kod kume, u dvoru i u krčmi. Za vrijeme gozbe vrši se obred nadijevanja poculice (oczepiny). Mlada pobjegne u komoru, djeveruše je brane i ne daju ju djeverima. Skida se napokon vijenac i odreže pletenica. Poculicu nadijeva kum. Svatovi sa sviječama u ruci plešu i pjevaju pjesmu o hmelju.

Pjesma o hmelju ima više varijanata. Evo jedna varijanta iz centralne Poljske: »O, hmelju, hmelju, ti bujna travo, bez tebe nema svadbe. Da se ne penješ na prut, ne bi stvarao ženâ od djevojaka. O, hmelju, ti razbojniče, ti si prevario Katicu na pašnjaku, izgubila je svoj vijenac pa se nije udala« i t. d.

Iza nadijevanja poculice slijedi darivanje (wianowanie), mlada ustaje s naćava i razvija se svečani ples, »taniec odbijany«. Mlada mora sa svakim barem jedamput unaokolo da zapleše. Posljednji pleše mladoženja.

Nakon svadbe se mlada seli iz roditeljske kuće (przenosiny) u mladoženjinu, gdje se nastavlja veselje.

Narodni plesovi poljski jesu: polònez, krakòwiak, mazur i obèrtas ili obèrek. Polonez je ples, koji se uz polagani tempo razvija, zapravo se hoda po taktu, zato

se i zove »chodzony« (u ovom romanu: . . . »čim bi tko prag prekoračio, prihvatio bi oko pasa prvu žensku skraja i vukući nogom zaplesao bi »u korak« . . .), lako se udara nogom i pjeva pjesmica. Zatim muzika požuri tempo i polonez se pretvori u krakowiak.

Krakowiak se pleše snažno, oduševljeno. Vodi najspretniji igrač. Obujmi desnicom plesačicu, a ona njega ljevicom. Za njim svi skakućući zaokruže oko sobe, udaraju peticama, na kojima su potkovice, zvekeću kolutima oko pojasa i podcikuju. Refren pjesmice je »od dana, oj ta dana!« Po koji par se zavrti ili se odijeli, plesači potrče lijevo, plesačice desno, optrče oko sobe i opet se nađu i u parovima dalje plešu poskakujući.

Mazur, nazvan tako po Mazovšu (Mazowsze), sjevernom dijelu Poljske sa središtem u Varšavi, sličan je krakowiaku, ali s njim se obično započinje drugi ples, obertas ili oberek, koji je vrlo raširen. Pleše se u redovima parova. Prvi par obiđe sobu i skrene lijevo. Za njim svi drugi parovi. Kadšto prvi par naglo zakrene desno, a svi parovi moraju za prvim parom. Obrata ima vrlo različitih. U vrtlogu plesa vrti se žensko oko muškarca i obratno. Obertasu je sličan ples kujawiak, samo je sporiji, mlitaviji. Parovi se objeručke drže i vrte se polako uokrug desno i lijevo. Iz ovoga je nastala t. zv. polka kao i mazurka, koje su se proširile cijelim svijetom i bile u svoje vrijeme u modi kao i polonez. To su seljački plesovi, koje je gospoštija s malo promjena prenijela u dvorove i dvorane. Tako se 1670. na svadbi kralja Mihajla Wiśniowieckoga plesanje započelo s polonezom. (A. Fischer, Lud polski, podręcznik etnografji Polski, 1926.).

Ispravi!

Na str. 280. redak 17 i 18 odozgo glasi:

— Kako i ne bi, kad su u takvim svatovima kod dvorska gospođa.

a treba da glasi:

— Kako i ne bi... krasna je i lijepa kao dvorska gospođa.